

DEMOGRÁFIA

37. ÉVF. 1. SZÁM

BUDAPEST
1994

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, DÁNYI DEZSŐ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
KOVACSICS JÓZSEF, MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VALKOVICS EMIL, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

FELELŐS KIADÓ:

MILTÉNYI KÁROLY igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*

Editorial Office: H-1024, Budapest II., Fényes Elek u. 14/18.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62, P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

A Magyar Köztársaság Kormányának 1031/1994. (IV. 30.) korm. határozata a távlati népesedéspolitikai alapelvekről	7
Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Konferencia, 1994	14
<i>Juhász Judit</i> : A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás	32

KÖZLEMÉNYEK

<i>Hablicsek László</i> : Családok és háztartások előreszámítása, 1990—2010	60
<i>Gál Gergely—Strényer Ibolya</i> : Változások Kínában a demográfia tükrében I. Családtervezéssel összefüggő társadalmi kérdések	85
<i>Dr. Károssy Csaba—Dr. Puskás János</i> : Egy határmenti nemzetiségi falu néhány demográfiai jellemzője a temető sírfeliratai alap- ján	100

FIGYELŐ

Dr. Horváth Róbert (1916—1993)	109
<i>Eckenrode, J.—Gore, S.</i> (szerk.): Stress between Work and Family. (A munka és a család közötti stressz.) The Plenum Series on Stress and Coping. Plenum Press. New York and London, 1990. 223 p. (<i>Dr. Hoóz István</i>)	112
Hírek	114

IRODALOM

KÖNYV

<i>Teauber, C.M.</i> : Sixty-Five Plus in America. (65 éven felüliek Amerikában.) US Bureau of the Census, Current Population Reports, Special Studies, P23—178RV, Washington, DC, 1992. 156 p. (Sz.Zs.)	116
--	-----

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Höhn, Ch.</i> : Aktuelle Bevölkerungsfragen in Europa und in den anderen Industrieländer. (Aktuális népesedési kérdések Európában és más ipari területeken.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/3. 271—289. p. (<i>F.J.</i>)	118
<i>Terra Abrami, V.—Sorvillo, M.P.</i> : La fécondité en Italie et dans ses régions: analyse par période et par génération. (A termékenység Olaszországban és régióiban: időszakonkénti és generációnkénti elemzés.) Population, 1993/3. 735—752. p. (<i>R.G.</i>)	119
<i>Dumani, B.</i> : Politiques démographiques et fécondité en Albanie. (Népese- déspolitikai és termékenység Albániában.) Population, 1993/3. 760—770. p. (<i>G.M.</i>)	120
<i>Courbage, Y.</i> : Contrastes démographiques en Israel: tendances récentes. (Demográfiai különbségek Izraelben: újabb tendenciák.) Population, 1993/3. 754—766. p. (<i>G.M.</i>)	121

<i>Rele, J.R.</i> : Fertility levels and trends in South Asia; an assessment and prospects. (Termékenységi szintek és trendek Dél-Ázsiában: értékelés és előrejelzés.) <i>Genus</i> , 1992/1—2. 133—154. p. (R.G.)	122
<i>Zeng Yi—Tu Ping</i> et al: Causes and Implication of the Recent Increase in the Reported Sex Ratio at Birth in China. (A bejelentett születéskori nemarány jelenlegi növekedésének okai és következményei Kínában.) <i>Population and Development Review</i> , 1993/2. 283—302. p. (Sz.Zs.)	123
<i>Sander, W.</i> : Catholicism and marriage in the United States. (Vallás és házasság az Egyesült Államokban.) <i>Demography</i> , 1993/3. 373—384. p. (M.F.)	124
<i>Fukurai, H.—Alston, J.P.</i> : Ecological determinants of divorce: a structural approach to the explanation of Japanese divorce. (A válás területi különbségei Japánban.) <i>Social Biology</i> , 1992/3—4. 257—277. p. (M.F.)	125
<i>Declich, G.</i> : People rights in health services: the changing scene. (Az emberek jogai az egészségügyi szolgáltatások igénybevétele során: a változó kép.) <i>World Health Forum</i> , 1993/4. 376—380. p. (M.F.)	126
<i>Störtzbach, B.</i> : Übergang in eine neue Lebensphase — Erwartungen für das Leben im Alter. (Átmenet az élet egy új szakaszába — elvárások az időskori élettel kapcsolatban.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 1992/3. 291—313. p. (F.J.)	127
<i>Girard, Ch.</i> : Age, gender, and suicide: a cross-national analysis. (Életkor, nem és öngyilkosság: nemzetközi összehasonlító elemzés.) <i>American Sociological Review</i> , 1993/4. 553—574. p. (M.F.)	129
<i>Kremer, M.</i> : Population Growth and Technological Change: One Million B.C. to 1990. (Népességnövekedés és műszaki fejlődés: i.e. 1 millió—1990.) <i>The Quarterly Journal of Economics</i> , 1993. 681—716. p. (R.G.)	130
<i>Seather, A.</i> : Otto Diederich Lütken — 40 Years Before Malthus? (Otto Diederich Lütken — 40 évvel Malthus előtt?) <i>Population Studies</i> , 1993. 511—517. p. (Sz.Zs.)	131
<i>Panicker, D.</i> : Economic development and fertility: an empirical analysis using cross-national data. (Gazdasági fejlettség és termékenység: országok keresztmetszeti mintájára épülő tapasztalati elemzés.) <i>Genus</i> , 1992/3—4. 109—118. p. (Ny.Zs.)	132

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	133
Demography	133
European Journal of Population	134
Journal of Marriage and the Family	135
Notas de Poblacion	136
Population	136
Population and Development Review	137
Population Index	138
Population Studies	138
Population Trends	139
Studia Demograficzne	139

*Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

Decision of the Government of the Hungarian Republic on the principles of long-range population policies	7
International Conference on Population and Development, 1994	14
<i>Judit Juhász</i> : International migration in Hungary	32

ARTICLES

<i>László Hablicsek</i> : Family and household projection, 1990—2010	60
<i>Gergely Gál—Ibolya Strényer</i> : Changes in reflection of the demography in China I. Social issues with relation to family planning	85
<i>Dr. Csaba Károssy—Dr. János Puskás</i> : Some demographic characteristics of a border nationality village on the basis of epitaphs in cemetery	100

CHRONICLE

<i>Dr. Róbert Horváth</i> (1916—1993)	109
<i>Eckernöde, J.—Gore, S.</i> (ed.): Stress between Work and Family. The Plenum Series on Stress and Coping. Plenum Press. New York and London, 1990. 223 p. (<i>Dr. István Hoóz</i>)	112
News	114

REVIEW

BOOK

<i>Teauber, C.M.</i> : Sixty- Five Plus in America. US. Bureau of the Census, Current Population Reports, Special Studies, P23—178RV, Washington, DC, 1992. 156 p. (<i>Zs.Sz.</i>)	116
--	-----

ARTICLES

<i>Höhn, Ch.</i> : Aktuelle Bevölkerungsfragen in Europa und in den anderen Industrieländern. (Current demographic problems in Europe and other industrial regions.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/3. 271—289. p. (<i>J.F.</i>)	118
<i>Terra Abrami, V.—Sorvillo, M.P.</i> : La fécondité en Italie et dans ses régions: analyse par période et par génération. (Fertility in Italy and her regions: analysis by periods and generations.) Population, 1993/3. 735—752. p. (<i>G.R.</i>)	119
<i>Dumani, B.</i> : Politiques démographiques et fécondité en Albanie. (Population policy and fertility in Albania.) Population, 1993/3. 767—770. p. (<i>M.G.</i>)	120
<i>Courbage, Y.</i> : Contrastes démographiques en Israël: tendances récentes. (Demographic differences in Israel: recent tendencies.) Population, 1993/3. 754—766. p. (<i>M.G.</i>)	121
<i>Rele, J.R.</i> : Fertility levels and trends in South Asia: an assessment and prospects. Genus, 1992/1—2. 133—154. p. (<i>G.R.</i>)	122

<i>Zeng Yi—Tu Ping et al.</i> : Causes and Implications of the Recent Increase in the Reported Sex Ratio at Birth in China. <i>Population and Development Review</i> , 1993/2. 283—302. p. (Zs.Sz.)	123
<i>Sander, W.</i> : Catholicism and marriage in the United States. <i>Demography</i> , 1993/3. 373—384. p. (F.M.)	124
<i>Fukurai, H.—Alston, J.P.</i> : Ecological determinants of divorce: a structural approach to the explanation of Japanese divorce. <i>Social Biology</i> , 1992/3—4. 257—277. p. (F.M.)	125
<i>Declich, G.</i> : People rights in health services: the changing scene. <i>World Health Forum</i> , 1993/4. 376—380. p. (E.G.)	126
<i>Störtzbach, B.</i> : Übergang in eine neue Lebensphase — Erwartungen für das Leben im Alter. (Transition to a new phase of life — Expectations of life in old age.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 1992/3. 291—313. p. (J.F.)	127
<i>Girard, Ch.</i> : Age, gender, and suicide: a cross-national analysis. <i>American Sociological Review</i> , 1993/4. 553—574. p. (F.M.)	129
<i>Kremer, M.</i> : Population Growth and Technological Change: One Million B.C. to 1990. <i>The Quarterly Journal of Economics</i> , 1993/3. 681—716. p. (G.R.)	130
<i>Seather, A.</i> : Otto Diederich Lütken — 40 Years Before Malthus? <i>Population Studies</i> , 1993/3. 511—517. p. (Zs.Sz.)	131
<i>Panicker, D.</i> : Economic development and fertility: an empirical analysis using cross-national data. <i>Genus</i> , 1992/3—4. 109—118. p. (Zs.Ny.)	132

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	133
Demography	133
European Journal of Population	134
Journal of Marriage and the Family	135
Notas de Poblacion	136
Population	136
Population and Development Review	137
Population Index	138
Population Studies	138
Population Trends	139
Studia Demograficzne	139

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

THE STUDIES ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

**A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KORMÁNYÁNAK
1031/1994. (IV. 30.) KORM. HATÁROZATA
A TÁVLATI NÉPESEDÉSPOLITIKAI ALAPELVEKRŐL¹**

A Kormány álláspontja szerint hazánk népesedési helyzete nagyfontosságú társadalmi ügy, amelynek megoldásában együttes politikai felelősségnek, a Kormány egységes tevékenységének és társadalmi összefogásnak kell érvényesülnie. Ezért a Kormány a népesedési helyzet alakulására tekintettel, figyelembe véve a családok stabilitásának, valamint a születési és halálozási mutatók kedvezőtlen alakulását a nemzet jövőbeni fennmaradásáért érzett felelősségről vezérelve az alábbi határozatot hozta:

I. A családok stabilitása érdekében:

- I.1. A társadalom alapintézményének a családnak kiemelt anyagi és erkölcsi támogatása a Kormány, az önkormányzatok, valamint a nem állami szervek és az egyházak feladata.
- I.2. Elő kell segíteni a fiatalok házasságkötésének erkölcsi és anyagi megalapozottságát, a felelősség tudat fokozását, és egyben a felelősségvállalás lehetőségének megfelelő biztosítását is. A megfontoltabb és megalapozottabb családalapítás csak a családi összetartó erő növekedése, új életfelfogás, erkölcsi megújulás nyomán alakulhat ki. Ehhez a nevelés eszközei mellett intézkedéseket kell tenni a fiatal házaspárok lakáshoz jutásának elősegítése érdekében a pénzügyi támogatások bővítésének segítségével, a magántőke, a biztosító- és hitelintézetek részvételével. Nagyobb mértékben kell támogatni a növekvő létszámú családok nagyobb méretű lakáshoz jutását.
- I.3. Törvényben kell kimondani a gyermekek és az ifjúság alapvető jogait, a nemzetközi egyezményekkel összhangban. A gyermeki jogok megvalósulásának alapjául azt kell megjelölni, hogy a gyermek elsősorban saját családjában nevelkedjen.

¹A Kormány a népjóléti miniszter előterjesztésében 1994. április 30-án tárgyalta a távlati népesedéspolitika irányelveiről és azokat kormányhatározatban rögzítette. Összeállításunkban a kormányhatározat szövegét és az ennek alapjául szolgáló előterjesztés indokló részét közöljük (a Szerk.)

Ezért minden veszélyeztettségi esetben először a család helyzetének stabilitását kell megcélózni, anyagi, erkölcsi, gondozási, tanácsadási eszközökkel. A gyermek családból való kiemelését csak végső esetnek szabad tekinteni.

- I.4. Meg kell teremteni azokat a feltételeket, amelyek előmozdítják, hogy a szülők a saját megegyezésük alapján egyenlően viselhessék a családi és elsősorban gyermeknevelési terheket.
- I.5. Ki kell dolgozni a részmunkaidős foglalkoztatás szélesebb körű alkalmazásának lehetőségét, amely az egyéni foglalkozási pálya és a családi teendők, a gyermeknevelés harmonikus egyeztetésének, továbbá a munkanélküliség kezelésének hatásos aktív eszköze lehet. Ennek érdekében szorgalmazni kell a részmunkaidős közalkalmazotti és köztisztviselői munkahelyek kialakítását is.

II. A születendő gyermekek számának növelése érdekében:

- II.1. Tekintettel arra, hogy a születendő gyermekek száma évtizedek óta nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját, a Kormány kiemelt népesedési feladatnak tekinti a gyermekvállalási kedv ösztönzését.
- II.2. A születendő gyermekek számának növelése érdekében törvényes biztosítékokat kell teremteni a szülők kettős szerepvállalásának: a munkavégzési és a szülői feladatok párhuzamos ellátásának anyagi és erkölcsi feltételeihez. E mellett nagyobb szerepet kell kapnia a nevelésnek is a gyermekvállalás és gyermekgondozás feladataira való felkészítésben mind a közoktatásban, mind pedig a tömegtájékoztatóban.
- II.3. A gyermekvállalás és a gyermeknevelés segítségét összehangoltan és célhoz kötötten kell kialakítani mind a lakástámogatás, mind a gyermekgondozási feltételek anyagi és intézményi biztosítása, mind az iskoláztatás lehetőségei, a munkafeltételek javítása, valamint a szülői munkamegosztás tekintetében. A meglévő gyermekintézmény hálózat megtartása és továbbfejlesztése fontos társadalmi cél. A fentiek megvalósítása csak komplex stratégia birtokában lehetséges.
- II.4. Gazdaságpolitikai intézkedésekkel törekedni kell arra, hogy egy keresetből el lehessen tartani egy családot, így a nők — esetleg akarattal ellenére is — ne kényszerüljenek munkába állni. A családok pénzügyi támogatásának alapvető eszközét, a családi pótlék rendszerét a jövedelemadó-rendszerrel összehangoltan úgy kell átalakítani, hogy a gyermekes családok jövedelmi helyzete ne romoljon. A gyermekes családok jövedelempótló támogatása, valamint az eltartott házastárs válás, illetve megözvegyülés esetén történő megélhetésének

biztosítása rövid időn belül éreztetné hatását és lehetővé tenné, hogy minél több nő válassza a gyermeknevelést, illetve az idős családtagok gondozását "főhivatásként".

Ugyanakkor, a dolgozó nők gyermekvállalásának elősegítésére, a gyermekvállalással járó családi jövedelemkiesés ellensúlyozására átalakított, megújított formában fenn kell tartani az anyasághoz kapcsolódó kereset-, illetve jövedelempótló támogatások intézményeit is.

- II.5. Olyan adó-rendszert kell megvalósítani, amely jobban igazodik a családok összetételéhez és az eltartottak számához.
- II.6. Biztosítani kell annak feltételeit, hogy növekedjen a tervezett és kívánt terhességek, és csökkenjen a nem tervezett és nem kívánt terhességek száma. Javítani kell a várandóságra való felkészítést, a terhesgondozás, a szülés, valamint az újszülött-ellátás feltételeit, elsősorban egészségnevelési és pszichológiai téren. Ennek érdekében az egészségügyi és oktatási intézmények tevékenységébe be kell vonni az iskolai és iskolán kívüli egészségnevelés, valamint a tömegtájékoztató minden eszközét.

III. A halandóság csökkentése érdekében:

- III.1. Összehangolt és hatékony közép- és hosszú távú egészség- és szociálpolitikai intézkedéseket kell előkészíteni annak érdekében, hogy javuljon az ország népességének egészségi állapota és élettartama jelentősen közeledjen az európai országok többségének szintjéhez.
- III.2. Különös gondot kell fordítani a leggyakoribb halálozást okozó megbetegedések megelőzésére, illetve hatékonyabb gyógyítására. Ennek érdekében társadalmi összefogással, megfelelő oktatással, propagandával, valamint közvetlen kormányzati intézkedésekkel el kell érni, hogy az egészségi állapotot károsan befolyásoló életvitel megváltozzon, a piacgazdaságban hatékony környezetvédelmi intézkedések útján pedig csökkenjen a környezet-, különösen a levegőszennyeződés.
- III.3. A halandósági mutatók javulásához a munkakorú népesség — elsősorban a férfi lakosság — egészségi helyzetének mielőbbi javítása vezet.
- III.4. Kiemelt feladat a gyermekek és a fiatalok egészségének megőrzése, az egészséges életmód megismertetése a nevelés és a megelőzés eszközeinek felhasználásával.
- III.5. A jövő nemzedékek egészségének javításával párhuzamosan a megelőző, a felvilágosító és a gyógyító intézkedések biztosításával tovább kell csökkenteni a jelenleg is magas csecsemőhalandóságot, elsősorban a koraszülések magas arányát kiváltó

- helytelen életmódi szokások és egyéb okok, pl. a művi vetélések visszaszorításával.
- III.6. Meg kell teremteni az időskorúak otthoni gondozásának jogi-pénzügyi feltételeit.
- III.7. Ki kell dolgozni a megfelelő jogszabályi háttérrel a különböző okokból saját munkakörében munkaképtelenné vált népesség rehabilitációjára, élet- és munkakörülményeik javítására, emberhez méltó jövőt biztosítva még hátrányos helyzet — idős kor, vagy tartós betegség — bekövetkezése esetén is.

IV.

A Kormány felhívja az érintett minisztereket, hogy

- a) az ország gazdasági erőforrásai bővülésének megfelelően fokozatosan valósítsa meg a határozatban foglalt követelményeket,
határidő: folyamatos
- b) a határozatban foglalt célkitűzéseket és alapelveket vegye figyelembe minden — népesedést befolyásoló — jogszabályelőkészítő tevékenységében,
határidő: folyamatos
- c) a végrehajtásra vonatkozó részletes munkatervet a népjóléti miniszter elsődleges felelőssége mellett (az érdekelt miniszterek bevonásával) terjesszék a kormány elé,
határidő: 1994. szeptember 30.

*ELŐTERJESZTÉS A KORMÁNY RÉSZÉRE
A TÁVLATI NÉPESEDÉSPOLITIKA IRÁNYELVEIRŐL
(részlet)*

I.

A társadalom, a nemzet stabilitásának egyik alapja a demográfai egyensúly. A társadalom tagjainak jövőre orientáltságát, értékrendszerét mutatja a megszületendő gyermekek száma. Hazánkban súlyosan megromlott a demográfai egyensúly, kevés gyermek születik, középkorú generációk idő előtt halnak meg. Sürgető feladat az állam népesedéspolitikai elveinek újrafogalmazása.

A hetvenes évek elején felismerték, hogy a csökkenő születésszám, a születésekénél olykor kétszerese több terhességmegszakítás káros következményei felmérhetetlenül nagyok, s ezzel a kérdéssel az államnak foglalkoznia kell. Ezért született meg a népesedéspolitikai határozat 1040/1973. (X. 18.), valamint a 2014/1984. (X. 3.) MT határozat a népesedéspolitikai feladatokról, s ezzel egyidőben kezdtek el beszélni a háromgyerekes családmodellről, mint kiemelten támogatandó kívánatos célról.

Nem kellett egy évtized sem, s kiderült, az állam a gazdaság adott helyzetében nem tudja teljesíteni a kitűzött célt.

A gazdasági átalakulás nehézségei ellenére szembe kell néznünk a népességfogyás kihívásaival. A már korábban is aggasztó jelek után 1993-ban a születések száma oly mértékben csökkent, a halálozás pedig oly mértékben növekedett, hogy a kérdés alapos elemzése, megfelelő cselekvési terv kidolgozása és Kormány, illetve országgyűlési határozattá emelése tovább nem halasztható. Minden aktuális gazdasági nehézség ellenére újra kell gondolnunk, hogy mi kapjon elsőbbséget. A megoldás keresésének halogatása nemcsak tovább rontja a helyzetet, hanem egyre nehezíti a szükséges lépések megtételét.

Az úgynevezett nagy elosztó rendszerek közül a nyugdíj-rendszer társadalmi szerződésre, a nemzedékek közötti szolidaritásra épül. A mindenkori aktív nemzedék befizetései szolgálnak az idősebbek, a munkát már nem vállalók megélhetésének biztosítására. A munkavállalók ezen kívül gyermekeiket is eltartják. E kettős helytállás a magyarországi alacsony bérszínvonal mellett nem tette elérhetővé azt az életszínvonalat, amelyre az emberek többsége vágyott. Feltételezhető, hogy társadalmunkban azért is csökkent a születések száma, mert csak így emelkedhetett, ha mérsékelten is, az életszínvonal.

Jövőnkét veszélyeztetheti, hogy a munkaképes korú népesség számának csökkenése miatt az aktív generációkra egyre növekedő eltartási teher hárul, s valószínűsíthető, hogy a nyugdíjak kifizetéséhez szükséges értéket a jövő

nemzedékek már nem fogják megtermelni. A nyugdíjrendszer ebből eredő összeomlása az egész gazdaság összeomlását vonhatja maga után. A nemzet fogyása azonban nemcsak gazdasági vonatkozásai miatt okoz nehézségeket, hanem a társadalom egyensúlya is megkívánja a generációk egyensúlyát.

A jelenlegi és a jövőbeni generációkért felelős kormányzatnak tehát minden tőle telhetőt meg kell tennie az előre látható veszély elkerüléséért. Tisztán kell látnunk helyzetünket, az okok feltárásával pedig meg kell alapoznunk egy olyan cselekvési programot, amelynek hatására a káros folyamatok mérséklődnek vagy megszűnnek.

Mindez azt jelenti, hogy hatékony, hosszú időn át érvényes népesedéspolitikára van szükség.

Tisztában kell viszont lennünk azzal, hogy népesedéspolitikai ma sokak számára azt a tevékenységet jelenti, amely a népességrobbanás elkerülése érdekében a fogamzásgátlás eszközeinek világméretű elterjesztésén fáradozik, a legális terhességmegszakítást biztonságosnak tartja és félti a sok szülés okozta egészségkárosodástól. Ez a népesedéspolitikai a családi életet értéknek tekinti, ám meg van győződve, hogy a családok boldogságának feltétele a gyermekek számának tervezhetősége.

Kétségtelen ellentmondás van a világ népességének robbanásszerű emelkedéséről szóló prognózisok és egy adott országban a népesség csökkenése miatt bekövetkező társadalmi-gazdasági problémák között. Nyilvánvaló azonban, hogy más a gazdasági hatása a növekvő népességben bekövetkező növekedési ütemcsökkenésnek, mint egy tényleges népességszám fogyásnak. Az egyes országoknak tehát saját körülményeikből kell kiindulniuk, hiszen a kormányok felelőssége saját népük iránt nagyobb, mint amennyi felelősség a világméretű problémák megoldásában rájuk hárul.

Minden országnak saját szempontjai szerint magának kell kialakítania népesedéspolitikáját, s ebben lehetőleg konszenzusra kell törekedni nemcsak a politikai erőknek, hanem a társadalom egészének, beleértve az egymás mellett élő különböző nemzedékeket is.

A világméretű és a helyi érdek közötti ellentmondás elméletileg egy teljesen szabad bevándorlást lehetővé tevő jogszabállyal is megoldható, de a tapasztalatok arra utalnak, hogy távoli népek keveredése, mégha az mindkét nép érdekében áll is, nagyon sok problémát vet fel, s helyenként az idegengyűlölet kiváltását eredményezi. A szomszédos országok magyar népességének esetleges tömeges áttelepedésével, s annak hatásaival tudatosan nem kívánunk foglalkozni, úgy ítéljük meg, hogy e magyar népesség életfeltételeinek javulását jelenlegi lakóhelyén kell elérni. A magyar demográfiai helyzet elemzésekor tehát a be- és kivándorlások hatásának tanulmányozását nem mellőzhetjük, a kérdést azonban a közelmúltban megnyugtatóan szabályozta a "Külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról" szóló 1993/86. sz. törvény.

Számos nemzetközi egyezmény kötelezi Kormányunkat a gyermekek jogainak fokozottabb figyelembevételére, így többek között az ENSZ Gyermek jogairól szóló New Yorkban 1989. november 20-án kelt Egyezmény, amelyet az Országgyűlés az 1991. évi LXIV. törvénnyel

kihirdetett, "A gyermekek túlélésével, védelmével és fejlődésével" kapcsolatos 1990 szeptemberében kelt nyilatkozat és annak akcióterve és az Európai Tanács Szociális Chartája.

A népesedéspolitika hosszú távú alapelveinek megfogalmazása elengedhetetlen feladat, mert azonnali cselekvés nélkül — amennyiben az utóbbi években mutatkozó kedvezőtlen népesedési folyamatok változatlanok maradnának — az ország népességszáma 2020-ra további 830 ezer fővel csökkenne és kevesebb mint 9,5 millió főt tenne ki és a népességnek már 22 százaléka időskorú lenne. A folyamatok rosszabbodásának figyelemre méltó jele az, hogy a születésszám 1993-ban történelmi mélypontot ért el, csak 116 ezer gyermek született.

Az alapelvek megfogalmazása és az ezen alapuló intézkedéssorozat azért sem várható magára, mert ezek nélkül a népesedési helyzet rosszabbodása csak fokozódhat, e romlás megállítása később már egyre nehezebb lenne és csak nagy ráfordításokkal valósulhatna meg. A szükséges tennivalókat az ország gazdasági erőforrásai bővülésének megfelelően, fokozatosan kell megvalósítani. A népesedéspolitikának elő kell azokat a társadalmi önmozgásokat segítenie, amelyek a népesedési helyzet javítása irányába hatnak.

A népesedéspolitika egészségügyi vonatkozásait bővebben tárgyalja "A távlati népesedéspolitika alapelveiről" szóló előterjesztéssel együtt a Kormány elé benyújtott "A népegészségügy legfontosabb célkitűzéseiről és tennivalóiról az ezredfordulóra" szóló előterjesztés.

Az előterjesztés alternatívát fogalmaz meg a Kormány számára, hogy Országgyűlési Határozat formájában, vagy Kormányhatározat formájában kívánja a "Távlati népesedéspolitika alapelveiről" szóló határozat tervezetet tárgyalni.

Budapest, 1994. március.

**DECISION OF THE GOVERNMENT OF THE HUNGARIAN
REPUBLIC ON THE PRINCIPLES OF LONG-RANGE
POPULATION POLICIES**

NEMZETKÖZI NÉPESEDÉSI ÉS FEJLESZTÉSI KONFERENCIA 1994

A NÉPESEDÉSSEL KAPCSOLATOS ORSZÁGOS BESZÁMOLÓ

I. Demográfiai összefüggések

Az elmúlt évtizedek magyar népességfejlődése két jól elkülöníthető időszakra osztható. Egy mérsékelt ütemű népességnövekedési időszakra, amely 1980-ig tartott és egy olyan időszakra, amikor tényleges népességcsökkenés lépett fel, amely 1981-től kezdődően jelenleg is tart. Az ország népességszáma 1980-ban tetőzött 10 710 ezer fővel, 1980—1989 között 3,1%-kal, 1990—1993 között további 1%-kal csökkent. A legjelentősebb a fogyás a gyermek- és fiatalkorúaknál, mérsékeltebb a középkorúaknál. A 60 éven felüliek létszáma viszont az elmúlt évtizedben is emelkedett. A népesség fogyása tehát a népesség további öregedésével párhuzamosan megy végbe.

A termékenység szintje hullámzásokkal tarkítva ugyan, de alapvetően csökkenő irányzatot mutatott az elmúlt évtizedekben. A II. világháborút követően Európában Magyarországon csökkent először a termékenység a reprodukciós szint alá és ez a helyzet a leghosszabb ideje — több mint harminc éve — tart. Mindemellett a termékenység jelenlegi szintje nem tartozik Európában a legalacsonyabbak közé. A teljes termékenységi arányszám 1,75 körüli értéke mintegy 15%-kal, a generációs befejezett termékenység 1,85—1,90 közötti átlagos gyermekszáma 10%-kal marad el az egyszerű reprodukciótól.

Az 1970-es évek közepe óta fokozatosan visszaesett, az utóbbi néhány évben viszont rohamosan csökkent a házasságkötési kedv. Ennek demográfiai vetületei igen sokrétűek. Jelentősen visszaestek a házasságkötési arányszámok mind az először házasulóknál, mind az újaházasulók között. Emelkedik a házasságon kívül együttélők és a nem házasságból született gyermekek aránya. A jelenlegi 16%-os arány a század folyamán a legmagasabb. Jelentősen csökkent a fiatalok termékenysége, és ezzel párhuzamosan gyakoribbá vált a terhességmegszakítás körükben.

Sajátos vonása a magyar népesedési helyzetnek, hogy az ország társadalmi, gazdasági, kulturális szintjéhez képest méltatlanul magas a halandóság. A halandóság színvonala az 1960-as évek közepéig folyamatosan javult, azóta viszont jelentősen romlott. 1964—1980 között a nyers halálozási arányszám 36%-kal emelkedett. Ennek több mint egyharmada a halandóság tényleges romlásából adódott a többi pedig a népesség öregedéséből. Az 1980—1990 közötti újabb 3,5%-os emelkedés a népesség öregedésének

tudható be. Az 1990-es évek elején a halandósági mutatók egy újabb romlási irányzatot jeleznek. Az összhalandóságban észlelt romlás 85%-át a férfiak mortalitás emelkedése okozta, körükben is elsősorban a középkorú (30—59 évesek) férfiak életésélyeinek a csökkenése. A születéskor remélt átlagosan 64,5-es életév a férfiak körében jelenleg 2 évvel kevesebb, mint huszonöt évvel ezelőtt volt. A nők 73,7-es átlagos élettartama jelenleg stagnálást mutat, de nemzetközi viszonylatban ez is az alacsonyak közé tartozik.

A csecsemőhalálozás folyamatosan csökkent az elmúlt évtizedekben, 1990-ben első ízben esett 15 ezrelék alá, jelenleg 12 ezrelék körül mozog. A csecsemő-, gyermek- és fiatalkori halálozás együttesen (30 éven aluliak) az összhálózás 3%-át teszi ki, így a szükségszerű további jelentős javulás mellett sem tud érdemben változtatni a összhálózási viszonyokon. A halandóságban jelentősek a társadalmi, területi és kulturális különbségek. Az egészség társadalmi értéke jelentősen devalválódott az elmúlt évtizedekben, a romló halandóságban a népesség kialakult életmódjával és életvitelével együttjáró rizikófaktorok nem csekély szerepet játszanak.

Az 1989—1990. évi politikai és társadalmi-gazdasági rendszerváltás összességében nem okozott lényeges változást a demográfiai folyamatokban. Az elmúlt évtizedekben kialakult kedvezőtlen trendek folytatódtak ugyan, de sem a termékenység területén sem a halandósági viszonyokban nem történtek olyan drámai változások, mint a többi volt szocialista országban. Más szóval a termékenység nem csökkent, a halandóság pedig nem romlott olyan jelentős mértékben, mint ezekben az országokban.

Az egyszerű reprodukció alatti tartós termékenység, a magas halandóság és az ezek következtében kialakult népességstruktúra meghatározó erővel bír a jövőbeni népesedési folyamatokra is. A legújabb népességelőreszámítások valamenyi realitásnak tűnő változata további tartós és jelentős népességcsökkenéssel számol. Az 1992. évi termékenységi és halandósági viszonyok mellett az eddigiekhez képest növekvő mértékben folytatódik a népességfogyás és 2020-ban a népesség száma 8%-kal (827 ezer fővel) lenne kevesebb, mint 1993-ban és 11,5%-kal (1,2 millió fővel) alacsonyabb mint 1980-ban, amikor a csökkenés folyamata megindult. Ezzel együtt a népesség öregedési folyamata tovább folytatódik. A csökkenés mértéke a fiataloknál (0—19 évesek) a legjelentősebb, 18%-os, a 60 éven felüliek száma és aránya ugyanakkor tovább emelkedne és mintegy 22%-ot tenne ki az össznépességen belül. A népesség korösszetétele oly módon alakulna, hogy a létszámcsökkenés egyre inkább megállíthatatlan, öngerjesztő folyamattá válna.

A népességelőreszámítás azon változata, amely jelentős élettartam emelkedést, de a termékenység további csökkenését feltételezi, 2020-ra 26% fölé emelné a 60 éven felüliek arányát. Ez a változat azt mutatja, hogy a dinamikus élettartam-emelkedés egy ideig képes ellensúlyozni a gyermekszám csökkenést azzal a következménnyel, hogy a népesség jelentősen előregedik. Nem képes azonban hosszabb távon sem a népességcsökkenés megállítására, ami lényegében azonos lenne 2020-ra mint a korábbi változatnál.

II. A népesedési politika és program kerete

A. A népesedési kérdésekkel kapcsolatos országon belüli nézetek

A népesedési folyamatok tudatos befolyására törekvő népesedéspolitika már hosszú múltra tekinthet vissza Magyarországon. Az állam már a II. világháborút megelőzően is intézkedéseket tett arra vonatkozóan, hogy megváltoztassa a népesség demográfiai magatartását, főleg a születésszám fokozatos csökkenésének megállítása érdekében. Pronatalista célzatúak voltak a II. világháborút követő különböző eszközrendszerrel elfogadó közép- és hosszú távú ún. népesedéspolitikai koncepciók is. Így az 1953-as, az 1973-as és 1984-es ilyen témájú kormányhatározatok is.

A kormányzat jelenlegi álláspontja az, hogy az ország népesedési helyzete nagyfontosságú nemzeti, társadalmi ügy, amelynek megoldásában összkormányzati felelősségnek és társadalmi összefogásnak kell érvényesülnie. A népesedési célok között szerepel a népességcsökkenés folyamatának mérséklése, majd megállítása, és kedvezőbbé váló népességi korstruktúra mellett mérsékelt népességyarapodás elérése. Ennek érdekében fontos feladatnak tekinti a termékenység emelését, valamint a halandósági viszonyok javítását és a családok anyagi, társadalmi helyzetének erősítését. E célokat folyamatos, sokrétű és lépéseiben összehangolt, jól időzített intézkedések révén kívánja elérni.

Különböznek a vélemények abban, hogy a népesedéspolitika intézkedési rendszerén belül melyik népesedési folyamat kapjon elsőbbséget. Vannak akik főleg a születés-termékenység társadalmi befolyásolását tekintik a népesedéspolitika fő céljának, mások úgy vélik, hogy a kedvezőtlen halandóságon kellene elsősorban javítani.

Nincs egységes vélemény a tekintetben, hogy a népesedéspolitika prioritást élvezzen-e az általános család és/vagy szociálpolitikán belül, amit újabban egyre inkább szegénységpolitikaként fogalmazzak meg. A kérdés az, hogy az eszközrendszer kialakításánál a népesedéspolitikai cél, vagy a jövedelemkiegyenlítés, a szegények helyzetének javítása, a sokgyermekesek jövedelmének az átlaghoz történő közelítése élvezzen-e prioritást. Ezzel kapcsolatban egyesek azt mondják, hogy a népesedéspolitikának szegénységpolitikává történő degradálása valójában megszüntetné a népesedéspolitikát. Más vélemény szerint e két célt egymástól elkülönítve lehetne csak hatékonyan kezelni: meghatározva a pronatalista intézkedések rendszerét, azokat állampolgári jogon biztosítva, és külön kiegészítő szociális hálót kialakítani azok számára, akik egy bizonyos jövedelemhatár alatt élnek.

B. A népesedés vagy a népesedéssel kapcsolatos politika jelenlegi helyzete

B.1 A népesség egészségi állapotát érintő törvények

A Magyar Köztársaság Alkotmánya az egészséghez és a testi épséghez való jogot állampolgári jogként ismeri el. Ezen túlmenően a népesség egészségi állapotát közvetlen módon érintő jogszabály nincs. Az Egészségügyi Törvény és a kapcsolódó jogszabályok, az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálatot létrehozó szabályozás, a Népjóléti Miniszter rendeletei — összességében az egészségügyet bármely módon érintő szabályozás — közvetve a népesség egészségi állapotát is befolyásolják.

A népesség egészségi állapotának javítását, fejlesztését szolgáló nemzeti program "Az egészségesebb nemzetért" elnevezést viseli. A program a tervek szerint kormányhatározat alapján, illetve az Országgyűlés munkatervének megfelelő időpontban Országgyűlési Határozatként kíván széles körű konszenzuson alapuló legitimitást nyerni. A szükséges egyetértésnek megvan a lehetősége, mivel a népesség egészségi állapotának ügye valamennyi politikai párt és a társadalom valamennyi rétegének érdeke. Így a tennivalók megválasztása, azok stratégiai összehangolása egyike a legsúlyosabb politikai kérdéseknek Magyarországon. A népesség egészségi állapotában mutatókó folyamatok arra utalnak, hogy ezen a területen csak hosszabb távon és csak mérsékelt ütemben növekvő eredményekkel lehet számolni, ennek megfelelően a mindenkire kiterjedő, az adott életkornak megfelelő teljes "egészség" mielőbbi elérésének célul tűzése helyett a program a tennivalókra, illetve a helyzet lehetőség szerinti javítására törekvő aktivitásra helyezi a fő hangsúlyt.

Az "Egészségesebb nemzetért" c. program elsősorban az elsődleges megelőzésre törekszik, figyelemmel van azonban arra is, hogy az egészségügy gyógyító tevékenységet végző szakterületei, továbbá más ágazatok, az öntevékeny szerveződések és a helyi önkormányzatok, illetve a munkahelyi vezetés is megtalálhassa a lehetőséget a megfelelő pontokon a kapcsolódásra. A részletes, az egészség védelmének és fejlesztésének valamennyi területére kiterjedő ún. átfogó egészségpolitikai program kidolgozása a közeljövő további feladata, melyet a kormányzat rendkívül fontosnak ítél.

B.2 A bevándorlásra vonatkozó törvények

Magyarország a nemzetközi népességmozgásban földrajzi helyzeténél és történelmi hagyományainál fogva közvetítő szerepet tölt be. Az elmúlt években a korábbi küldő országból befogadó országgá vált. Ennek a változásnak a kezeléséhez szükséges gyakorlat még nem alakult ki teljesen. 1993-ban az Országgyűlés elfogadott két, a külföldiekre vonatkozó meghatározó törvényt:

— A külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról szóló törvény további szigorítást és a rendezett jogállás követelményét tűzi célul az emigráció nem kívánatos hatásai visszaszorítása

érdekeiben, a bevándorlás oldaláról pedig az önálló életfeltételek kialakulását — lakhatás és munkavégzés lehetőségét —, az állampolgárság megszerzését segíti elő.

— Az állampolgársági törvény három kategóriában határozza meg azt a várakozási időt, ami az állampolgárság megszerzéséhez — más feltételek mellett — szükséges. Az általános várakozási idő (8 év) megfelel a nemzetközi gyakorlatnak, azonban akik magyar állampolgárok voltak, rövidebb idő alatt szerezhettek ismétlen magyar állampolgárságot.

A bevándorlás gyakorlata előnyben részesíti a magyar nemzetiségűek, a kvalifikáltak és a gazdasági beruházási eszközökkel rendelkezők letelepedését, de ennek alkalmazási és tudatosítási szintje még következtelen. Magyarország emigrációs politikáját meghatározó módon befolyásolják a nemzetközi intézkedések és a szomszédos országokban kialakult helyzet.

Magyarország lett Európa emigrációs térképén 1992-től a kontinens előszobája és az előtt a probléma előtt áll, hogy vagy lezárja keleti határait (ami ellentmondana a történelmi, etnikai kapcsolatok elvárásainak), vagy nemzeti érdekeken alapuló szelektív befogadást alkalmaz — összhangban a nemzetközi előírásokkal. Ez utóbbiakban meghatározó a Genfi Konvencióhoz való csatlakozásunk, valamint a hólabda elven működő Ausztria, Magyarország, Románia között megkötött ún. tolonc egyezmény (folyamatban van Szlovákia csatlakozása). 1991 januárjában az érintett miniszterek a Bécsi Értekezleten tekintették először át az európai nemzetközi vándorlási helyzetet és utoljára — ez évben — Budapesten tartott tanácskozásukon állapodtak meg a fegyver- és embercsempészás, valamint a drogkereskedelem elleni közös fellépésről.

Magyarország a természetes népességcsere során érzékeny veszteségeket szenved el azáltal, hogy a népesség egy — hasznosítható tudással rendelkező — fontos része a világ fejlettebb régióiba távozik, miközben egyre nagyobb vonzerőt gyakorolunk a nálunk fejletlenebb országok lakosságának mobil csoportjaira.

B.3 Az abortuszra vonatkozó törvények

A magyar történelemben először hozott az Országgyűlés olyan törvényt 1992. december 17-i ülésnapján, amely normának a magzati élet védelmét, a nő önrendelkezési jogosultságát, a magánélethez, a családalapításhoz, illetve a családi élethez való jogosultságát tekinti, míg az abortusz csupán megszabott korlátok között tolerálja és nem ismeri el a születésszabályozás, a családtervezés eszközének.

A magyar Alkotmánybíróság ezt megelőzően döntött arról, hogy a terhességmegszakításról szóló korábbi rendelet nem megfelelő szintű jogi szabályozás, és 1992. december 31-én hatályát veszti. Az indoklás kimondja, hogy összeegyeztethetetlen az Alkotmánnyal az abortusz teljes tiltása, de teljes legalizálása is. A törvényhozásnak kell meghatároznia azokat az eseteket, ahol az abortuszt legálisnak tekinti.

Az 1953-ban megfogalmazott rövid életű, kártékony, totális szigorítás eltörlését követően Magyarországon az abortusz könnyen elérhetővé vált. Az abortuszok száma rövid idő alatt jelentős mértékben emelkedett és az 1960-as évek végén érte el csúcspontját, amikor 100 élveszületésre 134 terhességmegszakítás jutott. A korszerűnek számító fogamzásgátlási eszközök (elsősorban a pill), az 1960-as évek második felétől már hozzáférhető, de széleskörűen elterjedté az 1970-es évek közepétől válik. Az 1980-as években viszont az IUD használata növekszik dinamikusan. Mindezek eredményeként a korszerű fogamzásgátlási eszközök használata válik dominánssá a védekező nők körében. Az 1990-es évek elején a szülőképes korú házas nők mintegy 70 százaléka védekezett a nem kívánt terhesség megakadályozására, ezen belül a pill használata 30, az IUD alkalmazása 20, a condomé pedig 10 százalékra becsülhető. További 10 százalék a természetes védekezési módokat alkalmazta. A fogamzásgátlásra vonatkozóan, a sterilizációt kivéve, nincs külön jogi szabályozás, a pill gyógyszerárakban orvosi rendelvényre kapható, az IUD orvosi felügyelet mellett használható. Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy a terhességmegszakítások száma jelentősen csökkent az 1970-es évek elejéhez képest, de a korszerű védekezési eszközök használati arányához képest és a nyugat-európai országokhoz viszonyítva még mindig magas. 1992-ben 100 élveszületésre 73 terhességmegszakítás jutott.

Az abortusz a családtervezés elfogadhatatlan módszere. Kívánatos volna, hogy a nem kívánt terhesség létre se jöjjön. Ezért fontos a megelőzés. A vetélszabályozás eszköze a fogamzásszabályozás, a fogamzás megelőzése kell, hogy legyen. A társadalmi konszenzus alapeleme az, hogy a fogamzásgátlás minden elfogadott eljárása használható és hozzáférhető legyen.

A jelenleg érvényben levő törvény értelmében a terhesség a 12. hétig, egyes különleges esetekben pedig a 20., illetve 24. hétig szakítható meg. Az állapotos nő terhességmegszakítás iránti kérelmét a Családvédelmi Szolgálat munkatársa előtt személyesen köteles előterjeszteni. A Szolgálat munkatársa felvilágosító és tanácsadó beszélgetést folytat a kérelmező nővel, aki ezt követően — a háromnapos kötelező várakozási, gondolkodási időt felhasználva — szabadon dönt, hogy terhességét megtartja-e, vagy súlyos válsághelyzetre hivatkozva annak megszakítását kéri. Egészségi indoknál orvosi konzílium dönt a kérelemről a terhes nő által választott kórházban. Egészségi indoknál, illetve bűncselekmény esetén a terhesség megszakítása ingyenes, annak költségeit az Egészségbiztosítási Alap fedezi. Válsághelyzet esetén a műtét végrehajásának díja az egyhavi nettó átlagkereset kb. egynegyede, de a kérelmező nő szociális helyzetére tekintettel ennek összege mérsékelhető.

Az 1993. évi adatok azt mutatják, hogy az előző évhez viszonyítva 15 százalékkal csökken a terhességmegszakítások száma. A csökkenés főleg a házas és gyermekes nőknél, valamint a korábban már abortuszon átesett nőknél figyelhető meg, körükben a visszaesés mértéke magasabb az említett aránynál, viszont kisebb mértékű volt a hajadon fiataloknál és az első ízben terhesek körében.

C. Az anyai és gyermekkedvezmények rendszere, az anya és gyermekegészségügyi szolgáltatások

C.1 A központi és helyi állami szervek által finanszírozott támogatások rendszere

A gyermekvállalás támogatása, ill. a gyermekes családok anyagi helyzetének segítése érdekében számos intézkedés történt a közelmúltban és az utóbbi két és fél évtizedben. A támogatások anyagi fedezetének túlnyomó többségét a központi költségvetés, kisebb hányadát a társadalombiztosítás fedezi. A helyi önkormányzatok a szociális segélyezésben és a gyermekintézmények fenntartásában, ill. támogatásában játszanak jelentős szerepet. A jelenleg (és a közelmúltban) rendelkezésre álló intézményrendszer legfontosabb elemei a következők.

1. Anyasági segély
2. Szülési szabadság
3. Gyermekgondozási szabadság
4. Családi pótlék
5. Adókedvezmények
6. Munkával kapcsolatos kedvezmények
7. Gyermekintézmények
8. Anya és gyermekegészségügyi szolgáltatások

1. Az anyasági segély 1992-ig fennálló eszköz volt, ami a szülés után kifizetett egyszeri pénzbeli támogatásként jelentkezett. Régebben csak a dolgozó anyát illette meg, legutóbb állampolgári jogon járt minden szülő nőnek. Összege 1992-ben a havi nettó átlagkereset kétharmadával volt egyenlő. 1993-tól ezt az egyszeri kifizetést felváltotta a várandósági pótlék, amely a terhesség 4. hónapjától jár a születendő gyermek utáni családi pótlékra való jogosultság hónapját megelőző hónap utolsó napjáig. A várandósági pótlék összegét a családi pótlék összegének megállapítására vonatkozó szabályok szerint úgy állapítják meg, hogy a gyermekek számánál eggyel nagyobb gyerekszám alapján számított egy gyermekre eső családi pótlék összegével azonos, gyermekszámtól függően a havi nettó átlagkereset 20–30%-a.

2. A szülési szabadság a dolgozó anya kedvezménye, amely idő alatt a szülő nő teljes előző bérét kapva (terhességi-gyermekágyi segélyként), otthon maradhat gyermeke gondozására. Ennek időtartama 24 hét, amelyből 4 hetet a szülést megelőzően kell igénybe venni.

3. A magyar jogban jelentkezett elsőként — már 1967-ben — a szülési szabadságot kiegészítő gyermekgondozási segély (GYES) intézménye. Jelenlegi rendszerében a dolgozó és tanuló anya otthon maradhat gyermeke gondozására annak 3 éves koráig, súlyosan beteg, fogyatékos gyermek esetén 10 éves koráig. A gyes havi összege a női átlagbér mintegy felét tesz ki,

gyermekszámtól függően kismértékben emelkedik. 1985-től a gyés — részben — felváltásra került a gyermekgondozási díjjal (GYED). Ez a gyessel szemben nem egy egységes havi ellátmány, hanem az anya szülést megelőző utolsó évi átlagkeresete 75 százalékaival egyenlő (rövidebb foglalkoztatás esetén 65 százalék). Folyósítása a gyermek 2 éves (24 hónapos) koráig történik. Ezt követően az anya egy további évig (a gyermek 3. születésnapjáig) igénybe veheti a gyest.

1993-tól ez még kiegészül a gyermeknevelési támogatással, azon családoknál, akiknek egy főre jutó havi jövedelme az öregségi nyugdíj mindenkorai legkisebb összegének háromszorosát nem haladja meg és lehetővé teszi az anya otthonmaradását, ha saját háztartásában otthon három vagy több kiskorú gyermeket nevelnek és legkisebb gyermekük 3 és 8 év között van. A támogatás havi összege azonos az öregségi nyugdíj minimumával.

4. A legáltalánosabb támogatási eszköz a családi pótlék, amely havi rendszeres támogatásként jelentkezik és az után a gyermek után jár, aki 16 évesnél fiatalabb, ill. 16 évesnél idősebb, de 20 évnél fiatalabb és alap- vagy középfokú oktatási intézményben tanul, vagy aki tartósan beteg, ill. testi vagy értelmi fogyatékos. Gyakorlatilag állampolgári jogon jár (általában az apa jogán, de gyermekét egyedül nevelő anya esetén az anya részére folyósítják). Jelenlegi rendszerében valamennyi gyermek — születési sorszámától függetlenül — részesül családi pótlékban, de ennek összege gyermekszám szerint differenciált. Az egygyermekesek családi pótléka közel 30, a kétgyermekes családoké — gyermekeként — 15 százalékkal kisebb, mint a 3 és többgyermekes családok egy gyermekre jutó családi pótléka. A gyermeküket egyedül nevelő szülők relatíve magasabb összegű családi pótlékban részesülnek.

5. A jövedelemadó rendszer megalkotásakor már felmerültek a gyermekes családok adókedvezményei. Tekintettel arra, hogy a magyar adórendszer a személyi és nem a népesedéspolitikai megfontolásból célravezetőbb családi jövedelemből indul ki, az évenkénti jövedelemadó törvények különböző megoldásokat fogadtak el a gyermekes adózók kedvezményezésére.

6. A dolgozó nők munkaviszonyával kapcsolatban többfajta kedvezményben részesül. Ha a dolgozó nő gyermekét szoptatja munka-időkezdésben részesül, amelynek időtartama naponta kétszer egy óra a gyermek 6 hónapos koráig és ezt követően napi egy óra a 9. hónap végéig. Szabadság-időnövelést kap az anya, akinek 16 éven aluli gyermeke van, ez évente egy gyermek esetén 2, két gyermek esetén 4, három gyermek esetén 7 nap pótszabadságot jelent.

Betegápolási táppénz illeti meg az anyát (vagy az apát), ha beteg gyermekét ápolja. A gyermek egy éves kora előtt ezt korlátlanul igénybe veheti. Az egy évnél idősebb gyermek ápolása címén járó, de igénybe nem vett napok a következő évre átvihetők, így összesen 350 nap táppénz keret áll gyermekeként az anya rendelkezésére, a gyermek 1 és 10 éves kora között.

7. A gyermekintézményekbe járó gyermekek utáni térítési díjak a család jövedelmi helyzetétől és a családban nevelt gyermekek számától függően

differenciáltak. A család szociális helyzetét figyelembe véve az intézmények fenntartói így főleg a helyi önkormányzatok a teljes ingyenességig mérsékelhetik a térítési díjat.

8. Az anya és gyemekegészségügyi szolgáltatások rendszere rendkívül sokoldalú és fejlett. Az állapotos anya terhessége teljes időtartama alatt orvosi felügyelet alatt áll, a terhesgondozási tanácsadást szüksége szerint bármikor igénybe veheti, bizonyos számú megjelenésre kötelezve is vannak az állapotos anyák. A terhesgondozás állampolgári jogon térítésmentes. Terhesség esetén a dolgozó nőket munkaügyi kedvezmények illetik meg. A kórházi, szülészeti intézményi szülések aránya 99,4%, de az ezeken kívül szülő anyák és gyermekek is orvosi felügyelet alá kerülnek. Jól szervezett védőnői hálózat működik országszerte. Feladatuk között szerepel az anyák otthoni látogatása a terhesség időtartama alatt és a szülést követően. A védőnőknek gondozói, tanácsadói szerepet vállalnak a szülésre történő felkészítésben, a szülést követően pedig a csecsemő gondozásában. A csecsemők és gyermekek orvosi (egészségügyi) ellátása ingyenes. Az intézményekbe járó gyermekek ugyancsak rendszeres orvosi felügyelet alatt állnak a bölcsődében, óvodában és az iskolában és kiépültek az ún. iskolaorvosi szolgálatok.

A tudatos családtervezést és a terhességre való felkészülést speciális intézmények, családtervezési klinikák segítik elő. Itt lehetőség van a meddőség kezelésére, a kívánt gyermeknek a tervezett időben való megszületésére, és egyénre szabott, igények és adottságok szerinti fogamzásgátlási módszerek alkalmazására. Ezeknek az intézményeknek a száma jelenleg még kevés, így szolgáltatásaik nem országszerte és nem mindenki számára hozzáférhetőek.

9. A családok jövedelmi helyzetétől függően az önkormányzatok rendszeres és eseti pénzbeli és természetbeni támogatást adhatnak, amelyben a kormányzat pénzügyi támogatást nyújt részükre. Jövedelmi helyzetűl függően támogatják az önkormányzatok a lakhatást, továbbá a jelentős a hitelfelvételi lehetőség lakásszerzés és lakásépítés céljából növekvő gyermekszám esetén.

C.2 A nem kormányzati szervek programjai

A nem kormányzati szervezetek (NGO) száma jelentősen meggyarapodott az utóbbi években. Az így létrejött egyesületek, társaságok, alapítványok stb. tevékenysége szerteágazó és sokoldalú. Ezek közül a családdal foglalkozó szervezetek alapvetően négy nagyobb csoportra oszthatók. A gyermek és ifjúságvédelemmel foglalkozó szervezetek, a különböző sérültekkel, fogyatékosokkal foglalkozó szervezetek, az egyházi szervezetek, valamint a nőszervezetek.

Az említett szervezetek közül a Nagycsaládosok Országos Egyesülete, a Magyar Nők Szövetsége, a "Pro Life" szervezetek közül a Magzatvédő

Társaság, valamint az egyházak főbb tevékenységi köre az alábbiakra terjed ki:

— A Nagycsaládosok Országos Egyesülete (NOE) egy komplex szervezet, mert a családot érintő minden kérdéssel találkozik a magzati élettől az időskorig. Fő tevékenységi körébe tartozik a házasságelőkészítő tanfolyamok, családkongresszusok, családakadémiák rendezése, folyamatos szociális érdekvédelem és információ szolgáltatás, beszélgetőszolgálat azok számára, akik kétségek között várják gyermeküket. A NOE fontos szociális érdekvédelmi szervezet és egyre nagyobb mértékben szociális információs központ is, valamint önszegélyező feladatokat is ellát.

— A Magyar Nők Szövetsége (MNSZ) programjaiban kitüntetett szerepet szán a gyermek- és anyavédelem és a női egészséggel összefüggő kérdéseknek. Ennek keretében tanfolyamokat szervez a családtervezés, a párkapcsolatok, és a gyermekvállalás egészségügyi lélektani kérdéseiről, a szülői szerepre való felkészülésről. Konferenciákat szervez a terhességmegszakítás és a születésszabályozás témakörében, a terhes nők és a fiatalok munkaegészségügyi helyzetével, problémáival kapcsolatban. Felvilágosító munkát végez az AIDS megelőzésére, foglalkozik a változás korában levő nők speciális egészségügyi kérdéseivel, a szükséges és lehetséges terápiás eljárásokkal.

— A Magzatzvédő Társaság jelentős szerepet vállalt a magzatzvédelmi törvény előkészítésében: konferenciák rendezésével, röplapokkal, saját folyóiratával, vitaesteken való részvételével próbálta az eddig teljesen elnémitott vonalat, a magzat védelmét, képviselni. Bár a meglévő törvényes szabályozást nem tartja mindenben kielégítőnek, nagy súlyt fektet a további felvilágosításra. Az anyaság megbecsüléséért küzd. Segít a problémák feltárásában és megoldásában (krízis-tanácsadás, ingyenes terhességi teszt). Szorgalmazza kismama-otthonok felállítását, hogy szociális indok miatt senki se kényszerüljön terhességmegszakításra.

— Az egyházak nyilatkozataikkal igyekeztek kedvezően befolyásolni a törvényalkotók munkáját. Jelentős részt vállalnak a házasságra való felkészítésben (jegyes kurzusok, jegyes megbeszélések), a családi életre nevelésben. Nagy súlyt fektetnek a tudatformálásra, a megfogant élet védelmére, a problémák megelőzésére, illetve megoldására (telefonos segélyszolgálat, tanácsadás, gondozói hálózat kiépítése). Támogatják a kismama-otthonok felállítását, javasolják a gyermekek örökbefogadásának az új rendezését, hogy a gyermekek lehetőleg családban nőhessenek fel.

A családdal foglalkozó NGO szervezetek általános jellemzője, hogy tagjaik elkötelezettsége miatt, az általuk ellátott feladatokat általában lényegesen kevesebb pénzből oldják meg, mint az állami intézmények. Gyakran küzdenek pénzügyi gondokkal, emellett a politika és az NGO-k viszonya csak kialakulóban van és még nem eléggé harmonikus.

D. Egyéb népesedéssel kapcsolatos tevékenység

A magyar nők gazdasági aktivitásának színvonala a munkaképes korú népesség között hosszú idő óta magas (jelenleg 78%) és ez lényegében azonos, mint a férfiaké. A magyarországi nők helyzete nem csupán a piacgazdaságokéhoz, hanem a környező kelet-európai országokéhoz viszonyítva is kivételes. A nemzetközi gyakorlatban azt tapasztaljuk, hogy ahol a nők gazdasági aktivitása a magyarországihoz hasonló szintet ér el, ott a nők jelentős része részmunkaidőben dolgozik. Nálunk a részmunkaidőben dolgozók aránya elenyésző. Ilyen körülmények között a gyermeket vállaló dolgozó nők helyzetének védelme kiemelt szempont.

A nők helyzetére meghatározó, hogy a Munka Törvénykönyve a gyermekgondozás (gyed, gyés) ideje alatt is biztosítja számukra a munkahely fenntartását. A munkanélküliek között a nők aránya hosszabb idő átlagában 41% körül mozog. A nőket a munkanélküliség kevésbé érinti, mint a férfiakat, hiszen a nők aránya az aktív keresők között 46%. Ennek megfelelően a munkanélküli arány jelenleg 9,4% a nőknél és 12,4% a férfiak körében.

Az 1991. év elején elfogadott foglalkoztatási törvény előírja, hogy a terhességi, gyermekágyi segélyben, gyermekgondozási díjban, illetve a gyermekgondozási segélyben részesülő munkanélküliek munkanélküli járadéka az anyasági ellátás időtartama alatt szüneteljen.

A magyarországi munkanélküliség egyik legaggasztóbb jelensége a pályakezdők magas száma és aránya a munkanélküliek között (11%). A pályakezdők munkához való segítségét a törvény kiemelten kezeli. A pályakezdők előnyt élveznek a különböző munkaerőpiaci programok indításakor, különösen az (át)képző programok esetében. Ha a 18 évesnél idősebb pályakezdő számára képzés nem biztosítható, maximum 6 hónapig munkanélküli segélyben részesülhet.

A felsorolt rétegek esélyei javító programok megvalósulását számos alapítvány is segíti. A Foglalkoztatási Alapból elsősorban olyan alapítványokat támogatunk, amelyek a pályakezdők és a csökkent munkaképességűek érdekében jöttek létre.

E. A tapasztalatok elemzése és a leszűrt tanulságok

Az elmúlt két és fél évtized népesedési célú intézkedéseinek értékelésénél általános az a vélemény, hogy a koncepciójellel sokszor csak szavakban mutatkozott és csak azok elfogadása időpontjában jelentett átfogó jellegű általános intézkedés-sorozat. Ezt követően a népesedést befolyásoló (kormány vagy miniszteri) intézkedések egymástól elszigetelten jelentek meg, sokszor teljesen függetlenül az alapkoncepció célkitűzéseitől, sőt nemegyszer az ellen hatottak. Az intézkedések általában csak az adott rövid távú eszközrendszer határaitól meg, emiatt közvetlen hatásuk is főleg az intézkedést követő néhány évre korlátozott, a népesedési magatartást

alapvetően nem tudták megváltoztatni. A pénzbeli, anyagi jellegű intézkedések gyakran vesztek vonzerejükből, mivel reálértékük megőrzésére csak igen ritkán került sor.

Általános tapasztalat az, hogy hosszú távra szóló népesedéspolitikát a jövőben sem lehet megfelelő infrastruktúra nélkül hatékonyan és megalapozottan működtetni. Ezért biztosítani kellene a népesedéspolitika elkülönített anyagi feltételeit, pl. önálló bevételekkel, ami a népesedési folyamatokat közvetve befolyásoló kormányintézkedések anyagi eszközeit is befolyásolni tudja. Ehhez a megfelelő adminisztratív keretet egy tárcáktól független Népesedéspolitikai Tanács tudja biztosítani, amely a Kormány tanácsadó szerve lenne minden a népesedési folyamatot befolyásoló társadalmi/állami döntés koordinálásában. Tevékenységének alapja a jelenleg előkészítés alatt álló, az Országgyűlés által elfogadott hosszú távú átfogó népesedéspolitikai koncepció lesz, amely meghatározza a közép- és hosszú távú célokat és ehhez rendelt prioritásokat és állást foglal az eszközrendszer alapelvei tekintetében is. Mindez megszüntethetné azt a több évtizedes gyakorlatot, hogy még közvetlen népesedéspolitikai intézkedések is szektorális tárcaelőterjesztésként jelennek meg (mint család-, ifjúsági-, nő-, társadalombiztosítási-, egészség-, foglalkoztatás-, szociál-, oktatás-, lakás-, vándorlás-, öregpolitika stb.), holott a szektorális céljaikon kívül mindezek alapvető népesedési hatásokat is gyakorolnak. Koordinálatlanságuk és szétszórtságuk miatt azonban ezek egymás és gyakran az alapvető demográfiai célok ellen hatnak.

F. A Világ Népesedési Akcióterv és más eszközök szerepe és aktualitása

A magyar népesedéspolitika eddigi gyakorlatában követte az 1974. évi és az 1984. évi Világ Népesedési Akcióterv ajánlásait és azok szellemében tevékenykedett figyelembe véve a magyar népesedési helyzet sajátos körülményeit és a magyar népesedés érdekeit. Az ajánlások hangsúlyozottan fontos alapelve hogy bármilyen népesedéspolitika — akár a termékenység csökkentését, akár annak növelését célozza — csak a demokratikus alapokon, az emberi jogok és család elhatározásának tiszteletben tartásával működjön. Mind a fejlődő országokban alkalmazott termékenység csökkentését célzó politikák, mind pedig az egyes európai országokban a termékenység növelését célzó kormányzati intézkedések tapasztalatai azt mutatják, hogy csak az érintett egyének, illetve házaspárok, családok motivációinak, gyermekvállalással kapcsolatos véleményének a megváltozása esetén érhetőek el tartós eredmények. Ezt az alapelvet és felismerést a magyar gyakorlat, eddig is és a további népesedéspolitikája során is figyelembe fogja venni. A jelenleg kidolgozás alatt álló és egy hosszú távra szóló népesedéspolitika alapelemeit tartalmazó akcióterv ugyancsak ezeken az alapelveken nyugszik és figyelembe veszi az 1993. évi Európai Népesedési Konferencia ajánlásait.

III. A népesedéssel kapcsolatos nemzetközi együttműködés

A. Menekültügy és migráció

Magyarország 1988-ban csatlakozott a menekültek státuszával kapcsolatos 1951-es genfi Egyezményhez (Convention relating to the Status of Refugees), valamint az e dokumentumot kiegészítő 1967-es New-York-i a menekültek státuszával kapcsolatos jegyzőkönyvhöz (Protocol relating to the Status of Refugees). A magyar diplomácia már 1987 végén kereste az együttműködést az ENSZ Menekültügyi Főbiztosával (UNHCR). Szakértőink Genfben tanulmányozták a szervezet tevékenységét, elsősorban a magyar menekültügy intézményes megszervezése és a menekültügyi eljárás kidolgozása céljából.

A Konvenciót — a rendelkezései adta lehetőséggel élve — ún. földrajzi megszorítással írtuk alá. Röviden ez azt jelenti, hogy a Konvenció rendelkezéseit csak az európai menedékkörre alkalmazzuk. (Rajtunk kívül jelenleg Törökország, Málta, Madagaszkár és Monaco él ezzel a fenntartással.)

Az Egyezmény aláírásával és a hazai Menekültügyi Hivatal 1989 márciusában történő megszervezésével Magyarország a volt szocialista országok közül gyakorlatilag elsőként kapcsolódott be a menekültügy nemzetközi mechanizmusába. E rövid idő alatt a menedékkérőkről és a menekültekről való európai színvonalú gondoskodás nagy elismerést vívott ki az európai államok körében.

Az UNHCR-en kívül nagy jelentőséget tulajdonítunk a regionális együttműködésnek is. 1990-ben megalakult az akkori Pentagonale Migrációs Munkacsoportja, amely elnevezésétől függetlenül, menekültügyi kérdésekkel is foglalkozott. A Munkacsoport — magyar elnök irányításával (most már Közép-európai Kezdeményezés formájában) kidolgozta a résztvevő államok közötti rendszeres információcserét a belső jogszabályokról, a menedékkérők állampolgárságuk szerinti számának alakulásáról, a jóváhagyott, ill. elutasított kérelmekről. Hasonló tartalmú informális együttműködés és konzultáció történik a Visegrádi Hármak, ill. 1993. január 1-jétől a Visegrádi Négyek keretén belül is.

Az UNHCR az éves magyar programhoz biztosítja az erőforrások nagy részét (1992-ben pl. 9,1 millió dollárt kaptunk a donorországoktól, tekintettel a hazánkban tartzkodó délszláv menekültekre). Ugyanakkor időnként szükség van további külföldi anyagi források felkutatására és bevonására, miután a kormány évi 1 milliárd forint összegű Menekültügyi Alapja kevés a feladatok megoldásához.

A délszláv menekülteket nem számítva, 1991-től fokozatosan csökkent a menedékkérők száma. Magyarországot a többi volt szocialista országgal együtt ún. safe country-vá, biztonságos állammá nyilvánították, ami azt jelenti, hogy ezekben az országokban elvileg megszűntek a genfi Egyezményben meghatározott, az üldöztetést kiváltó okok, így ezen országok állampolgárai a hagyományos befogadó országokban menekült státuszt nem

élvezhetnek. A tény önmagában örvendetes, azonban újabb kihívást jelent a magyar diplomáciának.

Külön kell foglalkozni a volt Jugoszláviából, a háborús események miatt, Magyarországra menekült délszlávok problémakörével. 1991 nyaratól 1992 végéig 63 506 délszláv menekültet regisztráltak hatóságaink. Magyarország kezdettől fogva befogadta a menekülteket, a megfelelő elhelyezésükről gondoskodott. Határainkat nyitva tartottuk, hogy a hozzánk érkezők vagy területünkön más befogadó országokba áthaladók akadálymentesen mozoghassanak. Tettük ezt annak ellenére, hogy más határos országok szigorították befogadásuk lehetőségét. A legtöbb menekült Horvátországból érkezett. A horvát kormányral és az UNHCR-rel 1992 elején háromoldalú megállapodást kötöttünk, amelynek fő célja a horvátországi menekültek repatriálása.

Az újfajta kelet-nyugati migráció erősen nyomasztja a manapság is nagy terheket viselő dél-északi irányú mozgásoknak kitett nyugati befogadó országokat. Ezen a területen korábban is jelentős szerepet játszott már a Nemzetközi Migrációs Szervezet (IOM), amelyhez Magyarország 1991-ben csatlakozott. Országunk aktívan részt vett a migráció összeurópai szinten, komplex módon kezelő ún. bécsi folyamat és az illegális migráció visszaszorítását kezelő ún. berlini folyamat munkájában.

B. ENSZ-szervezetek

A népesedéssel kapcsolatos nemzetközi együttműködés sokoldalú és szoros az érintett nemzetközi szervezetekkel, elsősorban az ENSZ-szel és annak szakosított szerveivel. Ez az együttműködés már a korábban kialakult, így Magyarország részt vett az 1974. évi bukaresti, és az 1984. évi mexikói Népesedési Világkonferencián, sőt az utóbbi után házigazdája volt az európai régió szemináriumának.

Készséggel együttműködünk a továbbiakban is a demográfia nemzetközi projektjeiben, ahogy eddig is részt vettünk az ENSZ és szakosított szerveinek számos munkájában. (Így pl. a világtermékenységi vizsgálatban, az ENSZ Népesedési Alapjának halandósági vizsgálatában, a fejlődő országok családtervezési gyakorlatával kapcsolatos témakörben, a demográfiai adatbázisok kialakításában és korszerűsítésében.) A nemzetközi együttműködésről szólva megállapítjuk, hogy anyagi eszközeinkhez képest már eddig is, hozzájárultunk ennek finanszírozásához, így pl. az ENSZ Népesedési Alapja keretében, melynek rendszeresen hozzájárulást fizetünk. Országunk nehéz gazdasági és pénzügyi helyzetére tekintettel rákényszerültünk arra, hogy az ENSZ-szervezeteknek folyósított önkéntes felajánlásainkat az elmúlt évben több mint felére csökkentsük, mindazonáltal az ENSZ Népesedési Alapjának tett önlétes felajánlásunk szinten tartását és értékállóságát sikerült megőriznünk.

Különösen fontosnak tartjuk ebben a témakörben az Európán belüli együttműködést. Ezt az is indokolja, hogy az európai országok népesedési problémái merőben eltérők a más kontinensek és régiók, s különösen a

fejlődő országok problémáitól. Ezért értelemszerűen az európai régió belüli multilaterális és bilaterális együttműködést tartjuk a legfontosabbnak mind kormányzati szinten, mind pedig a tudományos és szakmai szervezetekben.

IV. Összefoglaló és következtetések

A Magyar Kormány a népesség több mint egy évtizede mutakozó fogyására tekintettel és azon felelősségtől vezetve, melyet a magyar népesség fennmaradásának, a mai szinten tartásának biztosítása iránt érez, szükségesnek tartja egy egyértelmű és összehangolt távlati népesedéspolitika kialakítását. Ennek alapvető célja a népességfogyás megállítása és olyan eszközrendszer kialakítása, amely hosszabb távon egy olyan mérsékelt növekedést biztosít, amely megállítja az öregedési folyamat gyorsulását és elősegíti a gazdaság fejlődését.

A célok egyértelmű megfogalmazása mellett a Kormányzat világosan látja az ezek megvalósításához szükséges eszközök bevezetésének anyagi korlátait. A szociális-, család- és népesedéspolitikai célokra fordítható összegek nagysága alapvetően az ország gazdasági helyzetétől, a gazdaság jövőbeni teljesítő képességétől függ.

A Kormány álláspontja szerint Magyarország népesedési helyzete nagyfotosságú nemzeti, társadalmi ügy, amelynek megoldásában együttes politikai felelősségnek, a Kormány egységes tevékenységének és társadalmi összefogásnak kell érvényesülnie. A Kormány számít a társadalom erkölcsi megújulására, az alulról szerveződő közösségek és az egyházak e megújulásban játszott növekvő szerepére.

Mindezek alapján a Kormány a következő évtizedekre szóló népesedéspolitika távlati alapelveit a következőképpen határozza meg:

A termékenység növelése érdekében:

1. A Kormány a legfontosabb népesedési feladatnak tekinti a gyermekvállalási kedv ösztönzését. A termékenységi szint emelésénél olyan társadalmi légkört kell kialakítani és olyan sokrétű eszközrendszert fenntartani, hogy rövidebb távon az egyszerű reprodukciót, majd hosszabb távon — lehetőség szerint a következő évszázad első évtizedeiben — az azt meghaladó szintet biztosító családonkénti gyermekszám folyamatosan megszülessen, ami a népesség mérsékelt emelkedését biztosítani tudja.

2. A termékenység növelése érdekében segíteni kell a szülőket kettős szerepük: a munkavégzési és a szülői feladatok párhuzamos ellátásában. Az eddiginél sokkal nagyobb szerepet kell kapnia a nevelésnek a gyermekvállalás és gyermekgondozás feladataira való felkészítésben mind a közoktatásban, mind pedig a tömegkommunikációban, elsősorban egy gyermek- és családbarát környezet kialakításában a társadalom minden területén.

3. A gyermekvállalás és a gyermeknevelés segítségét a jövőben az eddiginél összehangoltabban és célhoz kötöttebben kell támogatni: így a lakáshelyzet javítása, a gyermekgondozási feltételek anyagi és intézményi

biztosítása, a munkafeltételek javítása, a szülői munkamegosztás jobb kialakítása tekintetében.

4. A családok pénzügyi támogatásának eszköze a jövőben is a családi pótlék, amelynek rendszerét a kormányzat a differenciálódó jövedelmi helyzet, a gyermeknevelés költségeinek figyelembevételével kívánja továbbfejleszteni.

5. A dolgozó nők gyermekvállalásának elősegítésére, illetve az ezzel járó családi jövedelemkiesés ellensúlyozására a mai gyermekgondozási segély és gyermekgondozási díj intézményét kormányzati döntés alapján korszerűsíteni kell oly módon is, hogy folyósítása a gyermek 3 éves koráig történjen.

6. A Kormány a jövőben a személyi jövedelemadó rendszer újraszabályozásánál a gyermekek és más eltartottak helyzetét fokozottan figyelembe vevő adózás kialakítására törekszik.

7. Megfelelő kormányintézkedésekkel, önkormányzati, szociális, gazdasági és egyházi intézmények támogatásával biztosítani kell, hogy a gyermekek megfelelő szintű és minőségű gyermekintézményekben — bölcsődékben, óvodákban, iskolai napközi otthonokban — elhelyezhetők legyenek és azok költségeit a szülők viselni tudják.

8. A távlati egészségpolitika kialakításánál alapelveként kell kimondani és minden lehetséges eszközzel biztosítani, hogy növekedjen a tervezett és kívánt terhességek száma és csökkenjen a nem tervezett és nem kívánt terhességeké. Javítani kell a terhességvizsgálás, a szülés és az újszülött ellátás feltételeit.

9. A magzati élet védelméről szóló törvény alapelveiből kiindulva azt kell elérni, hogy a gyermeket váró nők további fokozott gondozásban részesüljenek, biztosítva azokat a feltételeket, amelyek az egészséges gyermekek világrahozatalához szükségesek.

10. További intézkedéseket kell hozni annak érdekében, hogy az egyének és a házaspárok szabadon és felelősségteljesen gyakorolhassák a gyermekeik számára és a gyermekek születésének idejére vonatkozó jogukat. Biztosítani kell a megfelelő ismeretek elsajátítását, a minőségi tanácsadás fejlesztését.

11. Az abortuszok számának csökkentése és a tudatos családtervezés érdekében biztosítani kell a modern fogamzásgátlási eszközök nagyobb mérvű és kulturált használatát, beleértve a természetes családtervezés módszereinek elterjesztését. A felvilágosítás és a családtervezési hálózat fejlesztése mellett a modern fogamzásgátlás elterjesztéséhez biztosítani kell az ahhoz való gyors és olcsó hozzájutás lehetőségeit is, a fiatalok és a legjobban rászorultak esetében az ingyenes hozzájutás lehetőségét.

A családok stabilitása érdekében:

12. Az eddigénél határozottabban elő kell segíteni a házasságkötések megalapozottságát, megfelelő előkészítettségét. Ehhez a nevelés eszközei mellett egyértelműbb intézkedéseket kell tenni a fiatal házaspárok lakáshoz jutásának biztosítása érdekében. Ugyancsak nagyobb mértékben kell biztosítani a családalapító és a gyermekes családok megfelelő nagyságú

lakáshoz jutását, a lakáscsere, ill. az örökösödési jogszabályok módosítását is figyelembe véve.

13. A jog eszközeit is igénybe kell venni a házasságok stabilitásának fokozása érdekében. Így csökkenteni kell a megalapozatlan korai házasságkötéseket, de a megromlott házasságok esetleges kibékítését, egybetartását nemcsak a családjog eszközeivel kell elősegíteni. Családi tanácsadó és családsegítő hálózatok jobb kiépítésével és ebben a társadalom minden intézményének fokozott részvételével lehetne a jelenlegi helyzeten javítani.

14. Törvényekben kell biztosítani a gyermekeknek és az ifjúságnak alapvető jogait. A gyermeki jogok megvalósulásának alapjául azt kell megjelölni, hogy a gyermek saját, jól működő családjában nevelkedjen.

15. Abból a célból, hogy a nemek közötti egyenlőség biztosítva legyen, újabb jogszabályokkal is támogatni kell azokat a feltételeket, amelyek előmozdítják a férfiak és nők társadalmi, gazdasági és politikai egyenjogúságát, beleértve azt a szülői felelősséget is, hogy saját megegyezésük alapján egyenlően viseljék a családi és elsősorban gyermeknevelési terheket.

A halandóság csökkentése érdekében:

16. Hathatós intézkedéseket kell tenni annak érdekében, hogy javuljon az ország népességének egészségi állapota és összehangolt hosszú távú egészség- és szociálpolitika eredményeként távlatilag közeledjen a magyar népesség élettartama az európai országok többségének szintjéhez. Ennek érdekében olyan intézkedés-sorozat kidolgozása és egyértelmű, folyamatos bevezetése szükséges, ami a romló folyamatot megállítja és fokozatosan javítja a népesség egészségi állapotát és ennek következtében csökkenti a halandóság szintjét és növeli az élettartamot.

17. A halandóság csökkentésére irányuló népesedéspolitikának a leggyakoribb halálozást okozó megbetegedések megelőzésére és hatékonyabb gyógyítására kell irányulnia. Megfelelő közrendszerrel kell kidolgozni — a megelőző orvostudomány fejlesztésétől, a gyógyeljárások és gyógyítási eszközök modernizációjáig, a gondozási rendszerek jobb elterjesztésén keresztül — annak érdekében, hogy csökkenjenek a jelenleg még gyakori és korai halált okozó megbetegedések. Szükségesnek és indokoltnak látszik a leggyakrabban halálozást, ill. tartósan súlyos megbetegedést okozó betegségek megelőzése érdekében a szűrővizsgálati rendszerek széles körű elterjesztése és hozzáférhetőségük bővítése.

18. A megelőzés és gyógyítás fejlesztése mellett megfelelő oktatással, propagandával, de közvetlen kormányzati intézkedésekkel és társadalmi összefogással el kell érni, hogy az egészségi állapotot károsan befolyásoló életvitel megváltozzon. Ezért szükséges a károsító szokások — túlzott dohányzás és alkoholfogyasztás, helytelen étkezési szokások, mozgáshiány, túlzott munkaterhelés — elterjedésének csökkentése, visszaszorítása.

19. A munkaképes korú népesség — elsősorban a férfiak — egészségi helyzetének mielőbbi javítása vezethetne elsősorban a halandóság mielőbbi csökkentéséhez. De a tartósan kedvezőbb jövőbeni halandóság a mai fiatalok egészségi állapotától, életmódjától függ. Ezért a legfontosabb feladat a

gyermek és a fiatalok egészségi állapotának megőrzése, körükben az egészséges életmód elterjesztése, a nevelés, a megelőzés, a szűrések minden célszerű eszközével.

20. Különös gondot kell fordítani az egyes veszélyeztetett rétegek egészségi állapotának javítására. Így megfelelő megelőző, felvilágosító és gyógyító intézkedések biztosításával tovább kell csökkenteni a még mindig magas csecsemőhalandóságot, elsősorban a koraszülések magas arányát kiváltó okok visszaszorításával.

21. Az időskorúak megfelelő gondozásával, a többgenerációs családok együttlété biztosításával, a családtagok nagyobb arányú részvételének jogszabályokkal való biztosításával kell javítani egészségi állapotukat és így a növekvő élettartam miatt megnövekedett éveket egészséges évekké lehetne átalakítani. Nagyobb hangsúlyt kell adni a különböző okokból munkaképtelenné vált népesség rehabilitációjának fokozására és ezzel a társadalomba való visszahelyezésükre, és élet, munka és környezeti körülményeik javítására.

INTERNATIONAL CONFERENCE ON
POPULATION AND DEVELOPMENT, 1994

A MAGYARORSZÁGOT ÉRINTŐ NEMZETKÖZI VÁNDORLÁS

JUHÁSZ JUDIT

A szabadság szó arra szolgál, hogy feszültséget fejezen ki, talán a legfontosabbat. Mennénk mindig el, s ha nincs neve annak hogy hová is, ha meghatározhatatlan, s ha úgy látjuk nincs határa semmi, akkor azt úgy nevezzük: szabadság. (Elias Canetti)

I. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Migráció a középkori Magyar Királyságban

A nemzetközi vándorlási mozgások végigkísérik Magyarország államalapítás óta eltelt történelmét.

Az Európába való integrálódás a honfoglalást követően a pogány magyarok letörését, letelepítését feltételezte, s ehhez külföldi papok és fegyveresek segítségét vették igénybe. Első királyunk uralkodása idején a bevándorlást, betelepítést már elsősorban gazdasági szempontok motiválták. Megérkeztek az első tollforgatók, külföldi kereskedők, kézművesek, mezőgazdasági telepések.

A bevándorlás akkori jelentőségét jelzi, hogy I. István fiához intézett intelmeiben kiemelten kezeli a kérdést:

"Amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli ... Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked fiam, hogy a jövevényeket gyamolítsad és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben lakjanak, mintsem másutt."

Annak, hogy — mint a krónika írja — Magyarországra "özönlöttek a vendégek" történeti elemzések három fő okot tulajdonítanak. Ezek: a jó föld, azaz termelési adottságok, a gazdasági érvényesülés lehetősége ("Egy lengyel, cseh, német vagy "olasz" paraszt csak Magyarországon remélhette, hogy belátható időn belül lovagol, mint otthon a nemesek, és kocsival rendelkezik, mint a nagygazdák ..." (Győrffy, 1983)) és a stabilitás: a szilárd jogbiztonság, egységes jogrend. Kétségtelen ugyan, hogy a legújabbkori nemzetközi

vándorlási folyamatok az eltérő történelmi, társadalmi háttér, a nemzetállamok létezése stb. miatt nehezen hasonlíthatók össze a középkorival, a vándorlás motivációiban mégis szembeszökő a hasonlóság.

A középkor magyar vándormozgalmaiból nem hiányzott az *elvándorlás* sem, bár indítékai többnyire eltértek a bevándorlásétól, s az érintett társadalmi csoportok köre szűkebb, összetétele más volt. Jellemző példaként említhetjük, hogy a céhlegények mesterségbeli tudásuk elmélyítésére nyugat-európai vándorutat tettek, vagy hogy fiatalok külföldi egyetemeken tanultak tovább. (Itáliában, Angliában, Lengyel- és Németföldön. A XV. században a bécsi egyetemisták többsége budai patríciuscsaládokból került ki (Zolnay, 1983).)

Kelet-európai történelmi sajátosságok a migrációban, a nemzetállamok kialakulása

A XVI. századtól a mai közép- és kelet-európai nemzetállamok és egyes nyugat-európai területek az egységes *Habsburg Birodalom* részei voltak, s így a belső vándorlási folyamatokba belefért németek vagy akár vallonok Magyarországra telepítése, vándorlása. A birodalmon belül a mozgás természetes volt; a Lombardiától Galíciáig terjedő terület közigazgatási, politikai értelemben lényegében egy térséget alkotott.

A birodalmon belül *tudatos telepítések* is folytak. Magyarország déli vidékeire *Mária Terézia* pl. jelentős számban telepített a XVIII. század első felében németeket. Ez, de még a vallonok idetelepítése is belső — birodalmon belüli — vándorlás volt.

Természetes volt a vándorlás az *Osztrák-Magyar Monarchia* országai között is. (A tisztviselői réteg egy részénél különösen.) A Monarchia rövidebb ideig állt fenn ugyan, mint a Habsburg Birodalom, de nem kevésbé *intenzív* — a Monarchia országai, területei közötti — *belső migráció jellemezte*. A századfordulón Ausztriában 270 ezer magyar, Magyarországon több mint 200 ezer osztrák élt. Különösen nagy volt a két főváros közti mozgás, de pl. érkeztek Magyarországra zsidók Galíciából, az erdélyi székelyek közül pedig sokan Romániában kerestek munkát. A közlekedés fejlődése, a gazdasági élet átalakulása következtében a korábbi évek, évszázadok végleges áttelepüléseivel szemben a migráció jelentős része *ideiglenessé* vált. Ekkor már a *vándorlás irányának kelet-nyugati jellege* is megfigyelhető. (Csak részben magyarázza ezt Bécs elsődleges központ jellege. Nem csak magyarok éltek többen Ausztriában mint fordítva, de az osztrákok közül is többen vándoroltak a Német Birodalomba, mint viszont.)

A közép-kelet-európai térségben ma végbemenő határokat átszelő vándormozgások értelmezésénél figyelembe kell venni azt is, hogy a *nemzetalakulás módja e térségben a Nyugatitól eltérő volt*.

"A nemzetalakulás eltérő módja okozta, hogy Közép- és Kelet-Európában a nemzetek egymás közti határai bizonytalanná váltak. Míg Nyugat- és Észak-Európában a történelmi status quo megtartotta a maga nemzetelhatároló

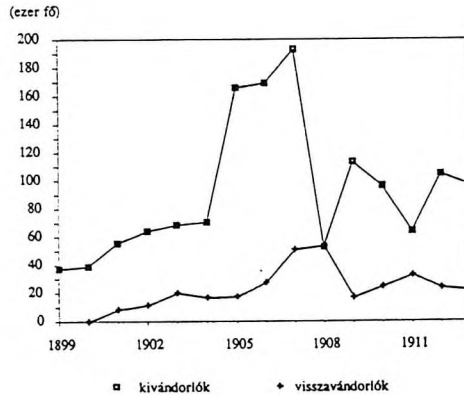
jelentőségét, addig Közép- és Kelet-Európában a nemzetek egymás közti határai vagy teljesen elsüllyedtek a történelem viszontagságai között (a Balkánon), vagy az összetartó erejük gyengült meg (Lengyel-, Magyar- és Csehország esetében), s helyettük az esetek túlnyomó többségében a nyelvi határ vált a nemzetek elhatárolójává" (Bibó, 1986). A nyelvi határokra való áttérés azonban nem, vagy ellentmondásosan valósulhatott csak meg. (Vegyes nyelvű területeken ez szinte megoldhatatlan is.) Ez az ellentmondásos fejlődés máig ható konfliktusforrást jelent, ami — erőszakos vagy önkéntes — vándorlásokban, rosszabb esetben háborúkban is kifejeződött.

Ez a vázlatos visszpillantás arra figyelmeztet, hogy a legutóbbi idők kelet-európai vándorlási folyamatait elemezve nem szabad megfeledkeznünk Közép-Kelet-Európa politikai térképének alakulásáról, a Monarchia felbomlásáról, területi változásokról, politikai, földrajzi határok módosulásairól.

Általános vándorlási helyzetkép az utolsó 100 évben

Magyarország legújabbkori történelmében — egészen a legutóbbi évekig — a határokat átszelő mozgások közül a kivándorlás, azon belül három nagy kivándorlási hullám volt jellemző.

A gyakran "sorscsapásként", "keserű magyar tradícióként" emlegetett tömeges modern népvándorlás Magyarországról a múlt század utolsó negyedében indult meg. 20 év alatt 300 ezer ember vándorolt ki Amerikába, az első világháborút megelőző 15 évben pedig a kivándorlók száma elérte a másfél milliót.

Forrás: Történelmi Statisztikai idősorok KSH, 1992.

I. Ki- és visszavándorlás a Magyar Birodalomból (1899—1913) Emigration and remigration from and back to the Hungarian Empire (1899—1913)

Gazdasági indítékok; a kibontakozó agrárválság s az amerikai meggazdagodás reménye késztetett tömegeket távozásra. Az elvándorlók háromnegyede *vidéki*, nagy részük *agrárproletár*, körülbelül 20%-uk pedig önálló termelő kisbirtokos volt (*Puskás*, 1986). Az iparból inkább a szakképzetlenek vándoroltak ki, értelmiségiek pedig igen kevesen távoztak. A különböző *nemzetiségekhez tartozók* számarányukhoz képest lényegesen többen hagyták el az országot, mint a magyarok. (Az 1880 és 1914 között Magyarországról az USA-ba érkezetteknek egyharmada volt magyar anyanyelvű.)

A kivándorlók többsége eredetileg átmeneti céllal távozott, önálló birtokra, vállalkozásra valót akart összegyűjteni. Közel negyedük vissza is tért. Jellemző volt, hogy egy-egy térségből, faluból *együtt* (illetve egymást követve) *távoztak* s tértek vissza az emberek.

A világháború kitörése radikálisan véget vetett ezeknek a vándormozgásoknak, *a háborút lezáró trianoni béke pedig speciális tartalmat adott a migráció és a nemzeti kisebbségek kérdéskörének. Hatása meghatározó a térséget érintő mai vándormozgásokban*, s erősen átszövi a mindennapi politikát. A határokon kívül élő magyar kisebbségek problematikája jelenleg is a politikai érdeklődés előterében, egyes pártok politikájának központjában áll, a vándorlási politika alakításának pedig egyik fő kérdése.

A trianoni békében megrajzolt új határokkal Magyarország területe a korábbiak 29%-ára, lakosainak száma 36%-ára zsugorodott. A magyar etnikumú lakosság határokon kívül rekedése új — jelentős mértékben erőszakos — migrációs mozgásokkal járt: 1919 és 1923 között a Romániához csatolt Erdélyből 200 ezer magyar nemzetiségű kitelepített és menekült érkezett Magyarországra.

A kivándorlás az I. világháborút követően igen korlátozott mértékű volt. Az 1919-es eseményeket követően néhány ezren politikai okokból hagyták el az országot. Az USA-ban 1924-ig 25 ezer kivándorlót fogadtak. A világgazdasági válság újabb lökést adott a kivándorlásnak, az Egyesült Államokba azonban 1924-től már nem engedték be az érkezőket. Később néhány más országban is szigorú feltételeket vezettek be, kvótákat állapítottak meg. Ez korlátozta a kivándorlást, s változtatott annak irányán is: az USA helyett előbb Kanada, majd Dél-Amerika lett a cél. 1925 és 1941 között 51 ezer ember hagyta el az országot s 14 ezren tértek haza.

A kivándorlók száma nem volt ugyan túl magas, nagyobb jelentőséget kölcsönöz viszont az időszak emigrációjának az, hogy megváltozott az országot elhagyók *társadalmi összetétele*. Lényegesen nőtt a magasan képzetek aránya, a kivándorlók több mint egyötöde *értelmiségi* (jelentős részük zsidó) volt.

Kivándorlók és hazatérők¹ 1925—1941
Emigrants and repatriates 1925—1941

Év	Kivándorlók			Be-, illetve visszavándorlók		
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
1925	..	..	3 519	..	..	309
1926	..	..	5 856	..	..	400
1927	..	..	5 586	..	..	555
1928	3 939	1 565	6 651	..	..	767
1929	5 952	3 709	9 937	..	..	624
1930	3 623	2 626	6 556	..	..	813
1931	644	812	1 583	..	..	1 212
1932	328	471	799	..	..	2 215
1933	320	527	847	..	..	1 422
1934	353	556	909	..	..	1 687
1935	481	629	1 110	..	..	1 439
1936	442	638	1 080	..	..	990
1937	632	901	1 533	..	..	485
1938	675	935	1 610	..	..	233
1939	1 013	1 122	2 135	105	73	178
1940	592	569	1 161	79	73	152
1941	184	181	365	26	45	71
1925—1941	19 178	15 241	51 237	210	191	13 552

¹Történeti statisztikai idősorok, 1867—1992. I. KSH, Budapest, 1992.

A trianoni békében megállapított új határok a belső vándorlás irányában is változásokat hoztak. Ennek fő oka, hogy a regionális funkciókat ellátó nagyvárosok jelentős része a magyar állam határain kívülre került. Ezek helyett a központi térségek, elsősorban Budapest felé irányultak a mozgások, ma is kárhoztatott túlzott növekedést indítva el.

1945—1949

A második világháború, az azt követő békék a ki- és betelepítések *újabb migrációs hullámot* eredményeztek, s módosítottak Kelet-Közép-Európa etnikai térképén. (A statisztikai adatok szerint a kelet-európai etnikai kisebbségek aránya radikálisan, az 1930-as 26%-ról 1960-ra 7%-ra esett vissza (Kovácsi, 1991). Az utóbbi szám feltehetően alábecsüli a tényleges arányt, de a csökkenés kétségtelen.) Magyarországról 186 000 *német nemzetiségűt telepítettek ki*, s további 20 000 önként hagyta el az országot. 73 ezer *szlovák* távozott kényszerűen a "népességcsere" keretében, Csehszlováki-

ából ugyanakkor 68 000 magyar etnikumút telepítettek ki Magyarországra, s 45 ezren érkeztek önként. 125 ezer ember települt át Erdélyből, 45 500 Jugoszláviából (a Vajdaságból) s 25 000 a Szovjetunióból.

Mindezek mellett a háború befejezését követő három évben a *Magyarországról menekültek* száma feltehetőleg meghaladta a 100 ezret. (A Nemzetközi Menekültügyi Szervezet 62 000 magyart regisztrált.)

Néhány éven belül a *politikai motivációjú* kivándorlásnak több hulláma is kialakult: először a II. világháborúban kompromittálódott elemek (pl. nyilasok), a korábbi uralkodó osztály tagjai hagyták el az országot, majd a közelgő kommunista uralom, a szovjet csapatok elől távoztak sokan. Ez utóbbiak társadalmi összetétele már sokkal heterogénabb. Kivándorolt a túlélő zsidók jelentős része is.

A *kommunista hatalomátvételt* követően a *határokat hermetikusan lezárták*. A migrációt államhatalmi eszközökkel határárral, szögesdróttal, aknazárral akadályozták. Az ország illegális elhagyása, a kintmaradás bűncselekménynek minősült. A *kivándorlást* csak *kivételes* esetekben engedélyezték.

Az újabb nagy exodus, 1956

Az országot lezáró hermetikus búra 1956-ban rövid időre megrepedt. Alig 3 hónap alatt közel 200 ezer ember hagyta el az országot. Több mint felerészük Budapestről távozott (a főváros lakosságának több mint 4%-a), további 30%-uk a Dunántúlról, az ország fejlettebb nyugati feléről. Volt olyan határszéli város, amelyik lakosságának 12%-át veszítette el így. A távozók társadalmi demográfiai összetétele az abszolút számokhoz képest nagyobb veszteségre utal: a *menekülők egynegyede értelmiségi* volt, s a fizikai dolgozók közül is az átlagosnál magasabb szakképzettségűek adták a döntő többséget. A mérnökök 10%-a, közülük a 30–39 évesek 25%-a, az orvosok öt százaléka, az egyetemisták 10%-a hagyta el az országot. A *menekültek csaknem kilenc-tizede 40 évesnél fiatalabb volt* (KSH, 1957).

A forradalomtól a rendszerváltozásig

1957-ben ismét lezárultak a határok. A *kivándorlás minimálisra szűkölt*, s ennek mértékéről sem igen kerültek nyilvánosságra adatok. A kivándorlás ténye a *politikai rendszerrel való szembenállásra* utalt (még akkor is, ha gazdasági, egzisztenciális okok álltak mögötte), s az erre vonatkozó adatokat titkosan kezelték. A csak mostanában nyilvánosságra hozott adatok szerint 1963 és 1979 között 20 ezer magyar települt külföldre legálisan, s mintegy 50 ezren "disszidáltak". A 80-as években a belügyminisztérium adatai szerint évente 4–6 ezer, egyes szakértők szerint évi 10 ezer fő hagyta el az országot.

A kivándorlók száma a 80-as években sem nőtt dramatikusan, annak ellenére, hogy liberálisabb kiutazási, útlevél szabályok léptek érvénybe. Igaz, ekkor már nem várták tárt karokkal Nyugaton a letelepedni szándékozókat, s még mindig számolni kellett azzal, hogy végleges döntést kell hozni: a kiutazás gyakorlatilag minden magyar állampolgár számára lehetővé vált ugyan, a kintmaradás azonban továbbra is törvénybe ütközött, s ha egy disszidens mégis hazatért, komoly következményekkel — még a 80-as évek második felében is legalábbis útlevél bevonással — kellett számolnia.

A *bevándorlás* az államközi egyezmények keretei között folyt, család-egyesítések kapcsán valósulhatott meg — gyakran névházasságokkal —, néhány esetben politikai döntések következménye volt (pl. a görög vagy chilei menekültek esetében), s ez sem kapott túl nagy nyilvánosságot. (1949 után 3171 görög, 1973 kb. 1200 chilei menekült érkezett az országba².)

A szigorúan őrzött határok, a meglevő vízumkötelezettségek, a "tolonc"-egyezmények (a szocialista országok között egymás állampolgárainak visszaadásáról kötött egyezmények), s a környező országok kiutazási korlátozásai miatt Magyarország nemcsak a *migránsokat befogadó, de még tranzitorszájként sem igen jött szóba*.

A korszak migrációs mozgásait statisztikai adatokkal illusztrálni meglehetősen nehéz. A határátlépéseket pontosan regisztrálták ugyan, ez azonban nem statisztikai, hanem rendőrségi "állambiztonsági" célokat szolgált. Az ország elhagyását — nem is alaptalanul — úgy tekintették, mint ami rossz fényt vethet a rendszerre (a kivándorlók "lábbal szavaznak") így erről nem sok szó esett. Az országot illegálisan elhagyók számáról csak mostanában hoztak nyilvánosságra adatokat. Az utolsó három évtized végleges vándorlásait — a kivándorló útlevéllel és illegálisan távozók, valamint a bevándorló külföldi állampolgárok és a visszatelepülők számát — a következő táblázat mutatja.

Alig rendelkezünk információkkal a *külföldön foglalkoztatottak* számáról. Államközi egyezmények és külkereskedelmi szerződések keretében foglalkoztattak magyarokat a volt KGST országokban (főként az NDK-ban és a Szovjetunióban), s tanultak ezekben az országokban magyar diákok is. Az ország nyitott gazdasága szükségessé tette külkereskedők és egyéb szakemberek nyugati jelenlétét is.

A hetvenes évek végétől a kutató-értelmiség számára lehetővé vált, hogy részt vegyenek a nemzetközi tudományos életben, esetenként rövidebb-hosszabb ideig külföldön tartózkodjanak. "A kutatóemigráció különböző "puha" fajtái (tartós ösztöndíjak stb.), .. valószínűsíthető realitássá válnak. A migráció mint lehetőség, mint elvi megoldási mód ... már legalább a 80-as évek elejétől szervesen beépülni látszik a kutatói életút elképzelések közé" (*Tamás P*, 1993). 1979 és 1989 között Magyarországról tudományos munkavégzésre vagy ösztöndíjjal 13 388 fő utazott nyugati országokba. (Az

²Ifjúsági Szemle, 1983/4. (Franka).

évtized második felében évente kb. 3000, míg korábban 3–600 fő (MTA, 1990.)

A be- és kivándorlók száma (1963–1989)³
Number of immigrants and emigrants (1963–1989)

Év	Kivándorlók			Bevándorlók		
	legális	illegális	együtt	hazatérők	bevándorlók	együtt
1963	2 344	687	3 031	—	1 130	1 130
1964	2 663	2 392	5 055	—	1 256	1 256
1965	1 848	3 393	5 241	—	792	792
1966	1 865	2 188	4 053	—	674	674
1967	2 116	1 617	3 733	—	617	617
1968	1 928	2 236	4 164	—	644	644
1969	1 954	3 068	5 022	—	583	583
1970	2 369	3 718	6 087	—	767	767
1971	2 020	3 517	5 537	—	839	839
1972	2 240	3 364	5 604	—	979	979
1973	2 335	2 891	5 226	605	1 588	2 193
1974	2 312	2 176	4 488	589	1 508	2 097
1975	2 456	1 541	3 997	827	1 572	2 399
1976	2 259	1 660	3 919	800	1 687	2 487
1977	2 229	1 858	4 087	629	2 001	2 630
1978	1 987	1 805	3 792	735	1 994	2 729
1979	1 788	2 614	4 402	773	1 958	2 731
1980	1 898	4 657	6 555	680	1 912	2 592
1981	1 839	4 108	5 947	746	1 487	2 233
1982	1 637	2 676	4 313	865	1 326	2 191
1983	1 490	2 239	3 729	987	1 880	2 867
1984	1 349	2 136	3 485	1 029	318	1 347
1985	1 303	2 584	3 887	945	112	1 057
1986	1 282	3 295	4 577	907	147	1 054
1987	1 476	4 923	6 399	916	1 239	2 155
1988	1 358	3 506	4 864	515	5 744	6 259
1989	1 299	—	1 299	901	10 180	11 081

³Forrás: BM ORFK adatközlése.

II. A LEGÚJABB TENDENCIÁK

A kelet-európai radikális politikai, társadalmi változásokat követően az utóbbi néhány évben a Magyarországot érintő *népességmozgások mérete és jellege megváltozott.*

A környező országok kiutazási korlátozásainak feloldása, az ezekben fennálló gazdasági, politikai, társadalmi helyzet és az etnikai konfliktusok nagymérvű kivándorláshoz vezettek. Magyarországon ez teljesen új helyzetet eredményezett: az ország a nyugatra készülő tranzitállomása s — részben a nyugat-európai országok korlátozó intézkedései miatt — a *bevándorlók célországává vált*.

Bevándorlás

Politika, közvélemény

Miközben az elvándorlás (feltételezhetően főként a magasabb szakképzettségűek körében) folytatódik, az elmúlt három-négy év során *a bevándorlás a magyar társadalom igen jelentős — és látványos — szociális, gazdasági, politikai problémájává vált*.

A szóhasználat — bevándorlók, itt élő külföldiek, menekültek, idegenek — a mindennapokban, a zsurnalisztikában sőt a politikai megnyilvánulásokban is keveredik, ami bizonytalanságot jelez, de a fogalmak jogi megfeleltetése is gondot okoz. A nemzetközi migráció problémaköre az elmúlt 2—3 év során a kisebbségi magyarok ügyére kihegyezve, rendészeti kérdésként, időnként a hazai munkanélküliséggel összefüggésben, vagy éppen egy szenzációs ügy kapcsán került terítékre a politikai nyilvánosság különböző szintjein és a közgondolkodásban.

A helyzet hirtelen megváltozása, a történelmi rutin hiánya is magyarázza azt, hogy a nemzetközi migrációval összefüggő társadalmi, gazdasági, demográfiai folyamatok kezelésére kiforrott *stratégiával, technikákkal* a magyar politikai intézményrendszer, a közigazgatás mind a mai napig nem rendelkezik.

Annak, hogy szembenézhessünk azzal a kihívással, amit korunk népvándorlása jelent, s megfelelő társadalompolitikát alakíthassunk ki, feltétele a helyzet részletes ismerete, az ide érkező, itt tartózkodó külföldiek tényleges sokféleségüknek megfelelő figyelembe vétele. Ehhez azonban ma még nem állnak rendelkezésre a migrációs folyamatok méreteire, skálájára, strukturálódására, az abban részt vevők társadalmi, demográfiai összetételére, életmódjára vonatkozóan megfelelő ismeretek.

A mai történelmileg új helyzetben a bizonytalanság nem meglepő. Akkor, amikor éppen csak túljutottunk a demokratizálódás első lépésein, meglehetősen nehéz az emberi jogokat korlátozó intézkedéseket hozni. Ugyanakkor az intolerancia, a "mássággal," a kisebbségekkel szembeni vádoló magatartás a válsághelyzetek, romló életkörülmények jellegzetes, történelmileg ismert " mellékterméke", ami viszont a bezárkózásra, korlátozó intézkedésekre sarkallhat. Emellett az Európához csatlakozás szándéka is szolgálhat, a nyugat-európai országok jelenlegi politikáját szemlélve,

hivatkozási alapul a bezárkózásra. Ilyen vonatkozásban érthetőek azok a vélemények, melyek nem kívánják átvállalni a nyugat által elhárított terheket.

A bevándorlás, a külföldiek jelenléte vitathatatlanul szélsőséges érzelmeket is kivált. A határozottan előítéletes gondolkodás azonban csak szélsőséges politikai erőket jellemez, esetenként nyíltan "nemzetvédő" állásponttal.

Nem tagadható, hogy a mindennapi gondolkodás bizonytalan értékrendjében felerősödtek bizonyos előítéletek. Ennek jeleivel találkozhatunk a mindennapi életben, időnként agresszív megnyilvánulásokban, vagy falfeliratokon, de jelzik ezt kutatási eredmények is. A közvélemény-kutatási eredmények és a sajtó elemzése arra enged következtetni, hogy a lakosság *túlbecsüli a bevándorlás jelentőségét*, nemigen tesz különbséget az itt tartózkodó külföldiek egyes csoportjai között, a térség többi országához hasonlóan a térség többi országához hasonlóan a *tolerancia* meglehetősen *alacsony* és az egyes speciális csoportokkal szemben korábban megnyilvánult rokonszenv (például az erdélyi magyarok esetében) is erősen lecsökkent (*Sík, Závecz, 1992*). Az adott helyzetben, a nehéz gazdasági körülmények között talán könnyű az érzelmeket ebbe az irányba terelni. Mindenesetre veszélyes kísértés lehet ez egyes politikai erők számára.

Igen fontos lenne, hogy a vezető politikai erők tisztán lássák, hogy a passzív semlegesség elégtelen, hogy az adott nehéz helyzetben egyértelmű, határozott anti-diszkriminatív magatartásra van szükség még akkor is, ha a tolerancia hirdetése a közvélemény egyes rétegeiben népszerűtlen lehet.

Veszélyes illúzió lehet az a nem ritkán hangoztatott álláspont, mely szerint éppen a közvélemény megnyugtatása, a xenofób érzelmek csillapítása, intolerancia csökkentése érdekében szükséges a korlátozó intézkedések fokozása, a szigorítás. Ez a logika könnyen a feje tetejére állhat és bumeráng hatásként inkább az előítéletek további erősödését válthatja ki. (Hisz ha valakit nem engedünk ide, logikus, hogy azt feltételezzem ez azért van, mert ha itt lenne, az legalábbis nem lehet hasznos.) Nem igazolt az a vélemény sem, mely szerint az idegenek számának növekedése eredményezi az idegengyűlölet növekedését. A közelmúlt tapasztalata ennek inkább ellentmondani látszik: Míg 1990-től a bevándorlók, s az utóbbi két évben a menekültek száma is csökkent, a legújabb közvélemény-kutatási eredmények szerint az előítéletek, xenofóbia nőtt.

A korábbi évekhez képest a *bevándorlók száma* valóban *radikálisan nőtt*. Az itt élő külföldiek száma azonban ma sem olyan magas, ami indokolná a vészharangok félreverését. Szükségessé teszi viszont a *megfelelő jogi és intézményi háttér, politika* kialakítását.

Bevándorlás a számok tükrében

Ha a rendelkezésre álló adatok nem is teszik lehetővé minden bevándorló számbavételét, nagyjából jól tükrözik a tartós — és legális — bevándorlás folyamatait. A Belügyminisztérium nyilvántartása szerint 1993-ban 96 000 külföldi élt Magyarországon egy évnél hosszabb ideje. 80 000 olyan külföldi állampolgárt tartottak számon, aki 1988 és 1991 között lépett be az országba s egy évnél hosszabb ideig tartózkodott itt. A legtöbben, csaknem 30 ezren 1990-ben érkeztek. A számok ezt megelőzően folyamatos növekedést, az utolsó két évben csökkenést jeleznek. (Az egy éven túl Magyarországon tartózkodók állampolgárság szerinti összetételét a belépés ideje szerint a mellékelt 2. tábla szemlélteti.)

1993-ban tartózkodási engedéllyel 74 ezer külföldi élt az országban tartós jelleggel⁴. A nyolcvanas évek végétől a bevándorlók túlnyomó többsége magyar nemzetiségű volt (Romániából szinte kivétel nélkül magyarok érkeztek), ez lehet a magyarázata annak, hogy igen sokan kértek magyar állampolgárságot. Az 1990 és 93 között állampolgárságot kérők száma 30 ezer körül volt⁵.

A történeti sajátosságok hatásai

A történeti előzmények jelzik, hogy a közép-európai migrációt — annak bizonyos szegmenseit — nem lehet ugyanúgy kezelni mint sok más térségben. Egy sor olyan folyamat játszódik le itt, ami a belső és külső vándorlás határán van, s az etnikai indíttatás súlya nagyobb, a migráció jellege, kategóriái, motívumai összetettebbek, nehezen tisztázhatók. Jól jellemezheti ezt az alábbi önvallomás.

"Magyar anyanyelvű külföldinek mondtam magam egyszer; később született külföldinek. Kínos pedantériával részletezve ez azt jelenti, hogy külföldivé vált helyen született, közép-európai illetőségű, egyébiránt félig

⁴Ez a szám azokra vonatkozik, akik 1993-ban már legalább egy éve tartózkodási engedéllyel éltek Magyarországon, vagy egy éven túli tartózkodási engedéllyel rendelkeztek, illetve bevándorlási engedélyt kaptak. Az menekülteket, menedékeseket, akiknek ilyen jellegű engedélyük (menedékes igazolvány) van, nem tartalmazzák a számok.

⁵Az állampolgárságot kaptak számáról nincsenek pontos ismereteink. A Belügyminisztérium illetékes osztályáról kapott információ szerint az állampolgársági kérelmek száma 930 volt 1989-ben, 2000 1990-ben, 3500 1991-ben és 11 300 1992-ben. Figyelembe véve, hogy a kérelmek családokra vonatkoznak, a BM becslése szerint kb. negyvenötezen kértek magyar állampolgárságot. Más források szerint az állampolgársági és "visszahonosítási" kérelmek száma 1989-ben 2800, 1990-ben 9500, 1991-ben 13 400, 1992-ben 15 000 és 1993 első félévében 11 400 volt (Nagy B., 1993.).

német származású, Magyarországon élő, most éppen Franciaországban okító romániai emigráns vagyok. "

(Zirkuli Péter: Izgalmas ország)

Ha egy erdélyi magyar Magyarországra költözik, az nehezen hasonlítható ahhoz, mintha Amerikába, Franciaországba vagy akár Ausztriába távozna. Bár definíció szerint az országhatárt átlépő, tehát nemzetközi vándorlásról van szó (s jogi aktusát tekintve így is van), kulturálisan, társadalmi tartalmát figyelembe véve ez inkább a belföldi vándorláshoz áll közel. Jellemző azonban az is, hogy az áttelepült erdélyi magyarokat románnak mondják (ami nem kifejezetten pozitív érzelmeket takar). Ellentmondásnak tűnik ugyan, de ez a gyakorlatban igen jól megfér azzal, hogy — amíg ide nem jönnek — "elrabolt" magyaroknak tekintsek őket.

Egy kicsit túllépve azonban a nemzetközi jelleg hangsúlyozásán láthatjuk azt is, hogy a belföldi vándorlásnál is létezik ez a szemléletmód. Különösen kisebb, zártabb településeken jellemző az, hogy a betelepülőket — még évtizedek elteltével is — "gyűtmentnek" nevezik.

Problemátikus a *bevándoroltak számának mérése* is. Az ENSZ által ajánlott mutató, a külföldi születési helyűek száma Magyarországon és a térség több más országában nem feltétlenül a külföldről bevándoroltakat mutatja, sőt gyakran egyáltalán nem áll mögötte helyváltoztatás.

Magyarozatként elég idézni a közismert viccet, amiben Kohn bácsi elmeséli az életét: — A Monarchiában születtem, Magyarországon jártam iskolába, Csehszlovákiában aztán a Szovjetunióban éltem.

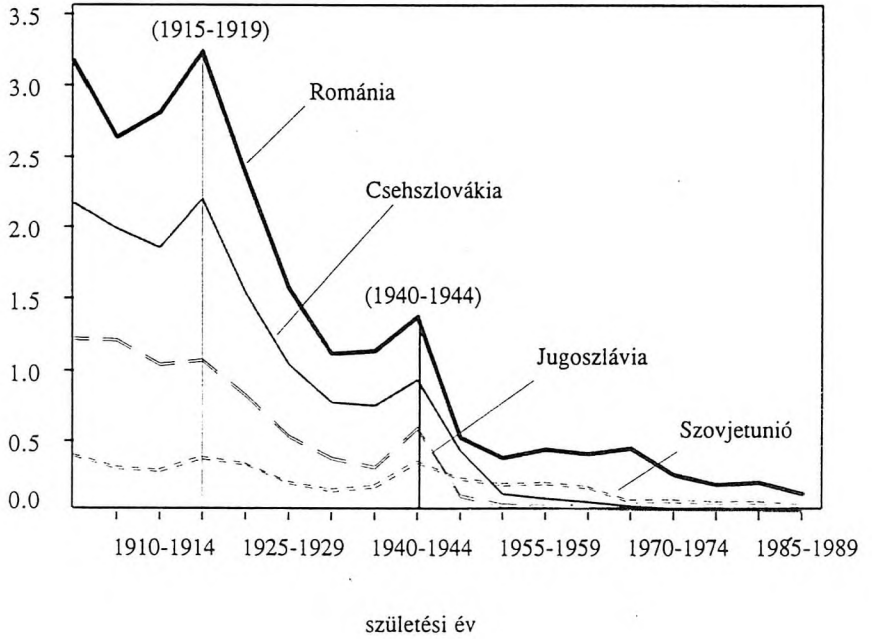
— Akkor maga nagy világcsavargó volt.

— Dehogyan. Ki se tettem a lábam Ungvárról.

A Magyarországon élő külföldi születési helyűek életkori megoszlását mutató következő ábra jól érzékelteti a fentieket.

A külföldön születettek között azok a generációk képviselnek nagyobb arányt (az összes hasonló korúhoz képest), akik még "országban belül" költözhettek, vagy akkor, amikor határrevíziókra került sor, illetve a "népességcserek" idején. Ezek az adatok tehát, amik sok helyütt a bevándorlás leginkább használatos jelzőszámai, itt egyáltalán nem tükrözik a határokat átszelő migrációt, hisz a tényleges mozgás még/már egy országon belül történt.

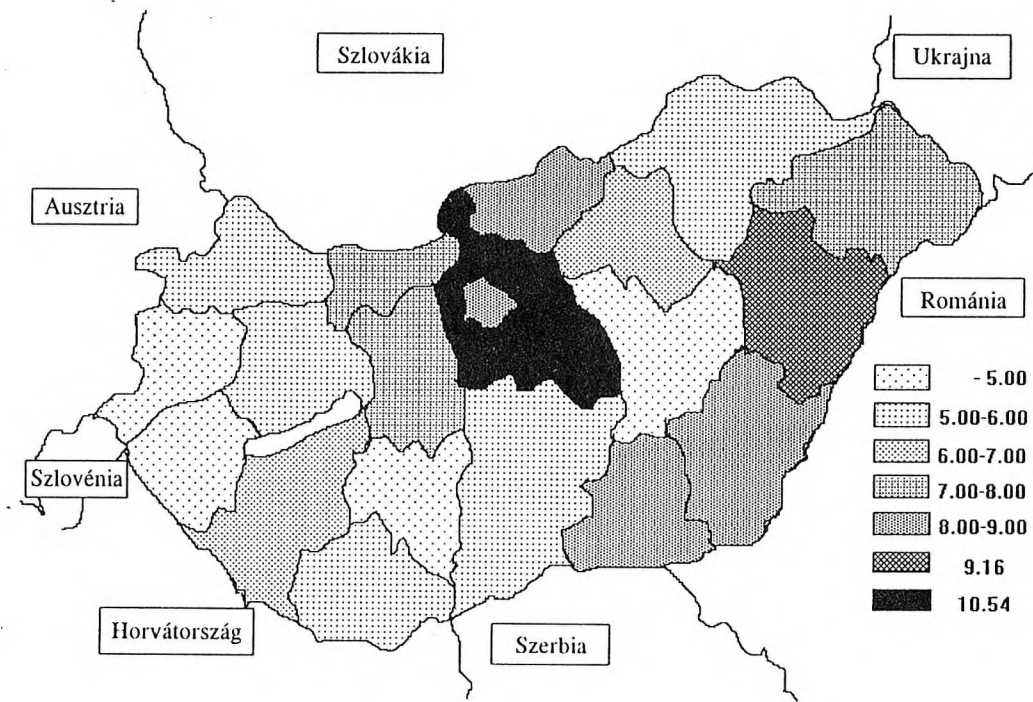
külföldön születettek 100 ezer lakosra

*II. A mai országterületen kívül születettek
100 000 megfelelő születési évjáratú lakosra
(1990. évi népszámlálás, kiválasztott országok szerint)
Persons born out of the present territory of the country
per 100 000 population of the corresponding birth-cohort
(according to the 1990 population census by selected countries)*

Hol élnek bevándorlók?

A bevándorlók többsége a fővárost és a környező településeket választja lakóhelyéül, de — különösen a végleg letelepedők közül — sokan költöznek a román határhoz közeli területekre. A véglegesen letelepedők (bevándoroltak) közül viszonylag többen költöznek a fejlettebb térségekbe, így az agglomerációból Budapestre és a keleti régiókból nyugat felé.

III. Az ország térségei, a külföldiek által lakott települések aránya szerint
 Regions of the country by the rate of settlements lived by foreigners

Kilépők

A belföldi vándorlások elemzésénél magától értetődő, hogy nemcsak az oda, de az elköltözéseket, s a mozgás állandó vagy ideiglenes jellegét is figyelembe vesszük. A nemzetközi migráció értékelésekor azonban gyakran kimarad a távozők számbavétele. Igaz, hogy a redszerváltást követően a végleges áttelepülés szándékával érkeztek a legtöbben, s a többségben levő magyar nemzetiségűeknél ma is ez a várható magatartás⁶. A határok nyitottsága azonban az ideiglenes vándorlásoknak is nagyobb teret enged. A növekvő számban érkező vállalkozók, diákok, s különféle ideiglenes munkavállalók azonban rövidebb-hosszabb tartózkodás után távoznak az országból, s előfordul, hogy a letelepedést kérők is hazatérnek, vagy harmadik országba távoznak. 1990 és 1992 között az egy évnél tovább Magyarországon élő külföldi állampolgárok közül 11 600-an hagyták el az országot.

1985 és 1991 között a kilépők száma és belépőkhöz viszonyított aránya a következőképpen alakult: (állampolgárság szerint lásd a mellékelt 1. táblát)

Év	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Szám	2795	4430	4312	4020	4867	4670	3372
Százalék	37,4	53,3	57,4	24,7	28,3	15,6	18,3

Menekültek, menedékesek

Meglehetősen nehéz a menekültek és a bevándorlók, migránsok elkülönítése. A rendszerváltás idején, illetve azt közvetlenül megelőzően a térség országaiból érkezettek szinte automatikusan menekültnek számítottak, ha ezt kérték. Így inkább az információk, lehetőségek mint a tényleges helyzet alapján került valaki az egyik vagy a másik kategóriába. Az újonnan alakult Menekültügyi Hivatal pedig igyekezett a jelentkezőket regisztrálni. A helyzet lényegesen módosult a délszláv konfliktus kirobbanásával, amikor többségbe kerültek a háborús menekültek.

1988 és 1992 között a Menekültügyi Hivatal 118 ezer menedéket kérőt regisztrált. Számuk és származási ország szerinti összetételük a következő⁷.

⁶A népességnylvántartásba letelepedési engedéllyel bekerült külföldiek száma.

⁷Az adatokat a Menekültügyi Hivatal jelentése alapján közöljük.

Év	Fő	Származási ország	
		Románia	Jugoszlávia és utódállamai
		az összes regisztrált %-ában	
1988	13 200	99	
1989	17 500	98	
1990	18 300	95	
1991	53 400	10	87
1992	16 200	5	93

Az első két évben csaknem kizárólag magyar nemzetiségűek érkeztek, többségük letelepedett, fele részük megkérte a magyar állampolgárságot. Az 1990-ben és 1991 első felében érkezettek zöme az országban maradt. Ekkorra a nemzetiségi összetétel már színesebb. 1991 elején a regisztráltak 65%-a volt magyar nemzetiségű. A Menekültügyi Hivatal jelentése szerint csak kétezren tértek vissza hazájukba, s hatezren távoztak harmadik országba.

1992-ben 16 200-an kértek menedéket. Tizenötezren a volt Jugoszláviából érkeztek (47%-uk boszniai muzulmán, 34% magyar, 12% szerb). A Menekültügyi Hivatalhoz segítségért folyamodóknak csak 5%-a volt román állampolgár, 1,5% a volt Szovjetunióból, 90 fő más országokból érkezett.

A háború elől menekülők közül sokan — más megoldást találva, vagy mert félnek a hatóságokkal kapcsolatba kerülni — nem jelentkeznek a Hivatalnál, mások viszont többször, vagy több helyen is megjelennek, sokan pedig csak rövidebb ideig tartózkodnak itt. A jelenleg az országban tartózkodó menekültek számát meglehetősen nehéz felmérni. Egyes becslések 100—150 ezer főt emlegettek, mások tízezernél is kevesebbet. Tény, hogy az 1993 első félévében végrehajtott igazolványcseréknél 7600-an kérték menedékes igazolványuk meghosszabbítását.

Kivándorlás

Kivándorlási politika, jogi szabályozás

A magyar kormány a politikai demokrácia alapintézményeit megteremtve megszüntetett minden a szabad mozgást korlátozó intézkedést. 1989 őszén — tehát már a szabad választásokat megelőzően — törvény született a kivándorlásról⁸, mely a nemzetközi joggyakorlatnak megfelelően adminisztratív úton nem korlátozza a magyar állampolgárok ki- és beutazását. Az ekkor

⁸1989. évi XXVIII. törvény a külföldre utazásról és az útlevélről (1989. október 19.).

végzett közvélemény-kutatások szerint⁹ a liberalizálás jelentősen változtatott ugyan a kivándorlás megítélésén (a törvény életbe lépését követően a kérdezettek 46%-a, míg fél évvel korábban 59%-a értett egyet azzal, hogy "az ember semmilyen körülmények között nem hagyja el hazáját"), nem számítottak viszont a kérdezettek arra, hogy ezután többen hagynák el az országot.

Az új útlevéltörvény tervezete alapján a kivándorlás (kitelepülés) további liberalizálása várható. (Az egyik javasolt változat szerint megszűnne ez a jogi kategória.)

Ugyanakkor a kormányzat nem is alakított ki a kivándorlásra vonatkozó markáns politikát, a kérdés tulajdonképpen terítékre sem került. Pedig egy amúgyis eléggé csökkenő népességű országban, ahol magas a halálozás és alacsony a születések száma, a kivándorlás hosszú távon komoly veszteséget jelenthet. Az elvándorlás jellegzetességeit, a résztvevők összetételét, magasabb képzettségét, a brain-drain lehetséges hatásait figyelembe véve ez még akkor is igaz lehet, ha a migránsok száma viszonylag alacsony.

De nemcsak a kormányzati magatartás meglehetősen passzív e téren, a közvéleményt se igazán foglalkoztatja ez a kérdés, legfeljebb egy értelmiségi szakmai közvélemény partikuláris problémájaként került felszínre¹⁰. Nem folyt komoly társadalomtudományi kutatás a kivándorlókról, a potenciális emigrációról.

A kérdéskört többnyire övező csend azonban nem azt jelenti, hogy ne lenne igény a kivándorlásra. Egy-egy feltűnő lehetőség ezeket hoz lázba — igaz, ez ritkán fordul elő. Ilyen volt például az az eset, amikor — jól megalapozottnak tűnő forrásból — felreppent az a hír, hogy Dél-Afrikába magyar vendégmunkásokat várnak. Másnapra sokezren álltak sorba a követség előtt hogy jelentkezésüket beadják.

A diszkrécióban szerepe lehet annak, hogy röstellik; a magyarokat nem várják feltétlenül tárt karokkal, a korlátozások alól mi sem vagyunk kivételek.

Az utóbbi évek kivándorlásairól nem rendelkezünk átfogó statisztikai adatokkal. Egészen a múlt év végéig (az új lakcím-nyilvántartási törvény életbelépéséig¹¹) nem volt szükséges az ország elhagyását bejelenteni, a külföldi munkavállalást nem kell itthon engedélyeztetni. A személyi jövedelemadó bevallásnál fel kellene ugyan tüntetni a külföldről származó jövedelmet akkor is, ha az adómentes, az adatok azonban — nem túl

⁹A Magyar Közvéleménykutató Intézetben 1989 első és második felbén 1000—1000 fős mintán végzett felmérések. Magyar Nemzet. 1990. január 10.

¹⁰A Magyar Tudományos Akadémia egy 1991-ben készült jelentésében foglalkozott a brain-drain jelenségével, potenciális hatásaival. (A tudományos kutatók tömeges kivándorlásának megelőzése.) Az MTA jelentése. Magyar Tudomány. 1991/6.

¹¹1992. évi LXVI. törvény a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról.

meglepően — azt jelzik, hogy nagyon kevesen tartják magukat ehhez. Az új lakcímtörvény előírja ugyan, hogy a 3 hónapot meghaladó külföldi tartózkodást be kell jelenteni, de mivel az előírások be nem tartása gyakorlatilag semmilyen következménnyel nem jár, az itt kapható információk megbízhatósága is kérdéses. Egyelőre a társadalombiztosítási járulékfizetés alapján se igazodhatunk el jobban, mivel a külföldi foglalkoztatás bejelentéséhez — főként a fiatalabbaknál — nem fűződik különösebb érdek. Megbízhatóbbak a fogadó országokból kapott információk (lásd a mellékelt 3. táblát). Ezek az adatok a kivándorlást nyilván *lényegesen alábecsülik* — már csak azért is, mert nem minden országból kaptunk adatot (a kelet-európai országokból egyáltalán nem). Ezt figyelembe véve elmondható, hogy *1990-ben legalább 100 ezer magyar állampolgár tartózkodott legálisan külföldön*. Ez a szám önmagában is indokoltá tenné, hogy többet foglalkozzunk a kivándorlás jelenségével.

Az egyes években ki-, illetve belépők számának összevetése azt jelzi, hogy a kivándorlók száma meghaladja a bevándorlókéét. Igaz, ez az adat nehezen értelmezhető, mert nem tudjuk, hogy hányan tértek haza, hogy a vándorlások milyen része ideiglenes.

A kivándorlás jellege, típusai, motivációk

A meglevő adatok, mindennapi tapasztalatok s a már említett közvélemény-kutatások arra engednek következtetni, hogy akik elmennek, többnyire ideiglenesre, rövid távúra tervezik kintlétüket, nem letelepedési szándékkal indulnak útnak.

Kérdés, hogy akik visszajönnek, azért teszik ezt, mert nem találnak érvényesülési lehetőséget, illetve akik kint maradtak megtalálták-e a tényleges tudásuknak megfelelő posztokat, vagy alacsonyabb szintű munkát végeznek ugyan, de nem vállalják a hazatéréssel együttjáró rosszabb anyagi feltételeket. Különösen fontos lenne tudni erre a választ a kutatók, magasan képzett szakemberek esetén. Példákat mindkét esetre tudunk, de részletesebb információkkal nem rendelkezünk.

A vándorlási statisztikákból nem követhető ugyan, de egyértelműen megindult egy *új típusú gazdasági indíttatású kivándorlás* is. Ez a mozgás kapcsolódik a volt Szovjetunió országaiban és a kelet-európai térségben szerveződő *magyar vállalkozói tevékenységhez*, melynek első jelei (Oroszország, Közép-Ázsia területén) már jól érzékelhetők. A moszkvai repülőtéren egy-egy budapesti gép érkezésekor valóban látható ez az kint dolgozó réteg; kisvállalkozók, vegyes vállalatok menedzserei, gazdasági társaságok képviselői. A balkáni térségben még nincsenek meg a a tulajdonszerzés és a beruházások kellő jogfeltételei, de ott is megjelentek már magyar vállalkozók. Várhatóan — persze nem függetlenül attól, hogy az egész térség helyzete és belső viszonyai hogyan alakulnak — az ilyen típusú tevékenységnek növekszik a jelentősége. Ez Ukrajna vonatkozásában szinte bizonyos, s ha a délszláv

háború véget ér, akkor a Balkánon is. A nem túl gazdag és vékony magyar tőkés réteg számára igen hamar előnyösebb lesz mondjuk Romániában befektetni, mint Magyarországon. Ez pedig állandó jelenlétet is igényel, esetenként néhány ember 1—2 éves tartózkodását.

Az európai viszonyok nyitottabbá válásával a *politikai típusú motiváció úgyszólván megszűnt* vagy sporadikussá vált. Igaz ennek már a rendszerváltás előtti években sem volt nagyobb jelentősége.

Fontos új jelenség az *oktatási célú migráció*. A felső-közép és a felső réteg már tudatosan törekszik arra, hogy külföldön járassa esetenként már középiskolába, de elsősorban *egyetemre* a gyermekeit. (Előfordul az is, hogy könnyebb jó külföldi egyetemre bejutni, s még ösztöndíjat is szerezni, mint itthon.) Az egyetemre való bejutás, a kiugró karrier alapfeltétele ma már a megfelelő nyelvtudás, s ez is ösztönöz arra, hogy a gyerekeket akár más módon (O-paire girls stb.) 1—2 évre külföldre küldjék. Számos gazdasági vállalkozás foglalkozik fiatalok közvetítésével o-paire girl-nek, baby-sitternek, illetve nyelvtanfolyamokra, utaztatásuk, szállásolásuk intézésével. Ilyen jellegű hirdetésekkel naponta találkozhatunk az újságokban.

Ez az elsődlegesen oktatási célú vándorlás egyértelműen az utóbbi egy-két év fejleménye, s nyilván a felsőbb rétegeket érinti. A *gazdasági szempontok által motivált migráció természetesen ma is elsődleges*, de lehetősége a fogadó országok korlátozásai miatt nemigen bővül.

Míg a Magyarországra bevándorlásnál (Romániából, Ukrajnából) az ismeretségnek, személyes kapcsolatoknak nagy szerepük van, úgy tűnik, hogy az *emigráció* egyre inkább *nuklearizálódik* és *individualizálódik*, kevésbé épít rokoni kötelékekre. Ennek oka lehet a rokoni kapcsolatok megszűnése, lazulása — hisz a nagy kiáramlások óta hosszú idő telt el — de a meghatározóak inkább a lehetőségek. Ma a kapcsolatok közül inkább a *szakmai ismeretségek* jelentősége lehet nagyobb. Ezek pedig többnyire nem magyarokkal való kapcsolatok. Lényeges a *toborzók* megjelenése is. Tevékenységük korábban csak szórványos volt és jól körülhatárolt területre (szinte kizárólag az építőipari vállalkozásokra) terjedt ki, most ez a magasan képzett szakemberektől a prostituáltakig terjed, s eléggé meghatározó jelenség.

Államközi egyezmény keretében évente 13—1500 magyar dolgozik vállalkozási szerződéssel, 1—2 ezren pedig egyéni munkavállalóként Németországban. A kutató migráció jelenségéről már korábban szóltunk. A bűnözés nemzetközivé válásával ma már az sem egészen szórványos jelenség, hogy a jobb lehetőségek vonzásában ilyen céllal távoznak különböző országokba rövidebb-hosszabb távra magyarok (s nem csak hozzánk érkeznek bűnöző külföldiek).

Kik a (potenciális) kivándorlók?

Az utóbbi évek migrációs folyamatai *két hipotézis* megfogalmazását teszik lehetővé.

Az egyik — s Magyarország esetében ez a valószínűbb —, hogy a *kvalifikált, felső-közép osztálybeliek* kelnek útra. Ez térbelileg is elég jól meghatározza a kibocsátó térségeket: elsősorban a főváros és néhány vidéki nagyváros jöhet szóba.

A másik lehetséges réteget a hazai munkaerőpiaci helyzet határozza meg: *munkanélküliek, illetve munkanélküliség által fenyegetettek*. Az ország krízistérségeiből, a fejletlenebb keleti területekről, a "szocialista ipar" valaha volt — s mára becsukott — fellegvéraiból kerülnek ki.

Ki kell emelni az életkor szerepét. Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy a (potenciális) migránsok a *fiatalabbak* között találhatóak. A fiatalok migrációjánál speciális ok lehet a kalandvágy, jellemző az érvényesülési lehetőség keresése, de a perspektívatlanság is.

A nyugati emigráció

A politikai rendszerváltás után, annak természetéből logikus módon következően alapvetően megváltozott a magyar kormányzat viszonya a *nyugatra vándorolt magyarokhoz*, illetve a nyugati emigráció szervezeteihez. Jellemző, hogy az új politikai elitbe számos a II. világháború után, illetve 1956-ban kivándorolt magyar személyiség bekerült.

A közép- és kelet-európai országok rendszer-változásának, a válságokkal, konfliktusokkal terhes átmeneti szakasznak jellegzetes velejárója a *nacionalizmusok* felerősödése, agresszívvé válása. Ez is motiválja a magyar kormányzat megkülönböztetett figyelmét a *Magyarok Világszövetsége* tevékenysége iránt. A különböző politikai hátsó gondolatok mellett, illetve azok ellenére az elmúlt fél évtizedben vitathatatlanul intenzívebbé, nyílttá váltak a kulturális, tudományos és emberi kapcsolatok Magyarország és a magyar emigráció között.

Megkülönböztetett jelentősége van a Magyarországról kivándorolt vállalkozók beruházásainak. Egyes becslések szerint az elmúlt három évben a Magyarországra beáramlott tőke közel fele kapcsolatba hozható emigráns magyarokkal.

Magyarázattal szolgálhat mindez arra is, hogy a mai politikai viták egyik megkülönböztetett témája — természetesen nem partikuláris politikai érdekek nélkül — az, hogy ki kapjon szavazati jogot a kivándoroltak, az emigráció tagjai közül.

Miért nincs tömeges kivándorlás?

Meglehetősen leegyszerűsítő, s alighanem hamis az a nyugati szerzők által többször képviselt felfogás (pl. *Morokvasic, Tinguy, 1992*) mely a magyarok nyugodtabb, helyben maradó természetét hangsúlyozza. Nem lehet helyes a magyarázat már csak azért sem, mert — mint láttuk a történeti

áttekintésben — ha az itthoni körülmények és a külföldi lehetőségek úgy hozták, meglehetősen nagy tömegek keltek innen útra.

A korlátozottabb mértékű kivándorlás okait tudományos alapossággal nem tudjuk magyarázni, néhány tényező azonban felsorolható, mely nagy valószínűséggel hozzájárul a folyamatok eltérő alakulásához. Ilyenek:

- *jobb információk, realizmus, a korlátozott esélyek ismerete,*
- *elviselhető életszínvonal,*
- *nagyobb fokú stabilitás,*
- *a személyes, rokoni kapcsolatok kisebb jelentősége, lazább volta* (bár a nyugati magyar emigráció gazdaságilag talán erősebb mint a lengyel, a személyes kapcsolatok jelentősége nem oly nagy),
- *korábbi nyitottság, kivándorlási lehetőségek* (a népesség mobilabb része már korábban elment, ha nagyon akart). Romániában eddig erre egyáltalán nem volt mód, teljesen be voltak zárva, s most nyíltak csak ki a szelepek.

A magyarok általában tudják, mire számíthatnak. A nagyobb nyitottság, a turistautak lehetővé válása a 60-as évek végétől s különösen a legutóbbi évtizedben lehetővé tették, hogy feltérképezzék a terepet. Még a korábbi években is az illegálisan távozók (kint maradók) többsége legális turistautak során készítette elő kintlétét. Az itthoni még elviselhető életszínvonal, viszonylagos stabilitás s a kinti körülmények ismerete miatt csak akkor indulnak útnak, ha van biztos fogadó. Egy magyar esetenként a migrációval többet veszíthet, mint nyerhet. Túl nagy a kockázat, amit a többség nem tart érdemesnek vállalni.

Kivételes helyzetben van néhány speciális réteg, ahol reális az esély néhány év nyugati tartózkodásra. Beletartozik ez egy mai fiatal értelmiségi életút elképzeléseibe, de tényleges döntési helyzetet jelenthet mondjuk a "jobb" prostituáltak vagy a bűnözők számára is.

A Magyarországról történő kivándorlás mindennek ellenére természetesen egyáltalán nem elhanyagolható. Sőt a mellékelt 1. és 3. tábla összehasonlításából az adódik, hogy a be- és kivándorlók számának nagyságrendje azonos. Mégis a kivándorlás — úgy tűnik — jobban szabályozott, előkészített jellege, a résztvevők magasabb képzettsége miatt kevésbé *feltűnő*. Valószínűsíthető azonban, hogy ha több lehetőség nyílna, nagyobb lenne a migránsok száma.

*1. Az egy évnél hosszabb ideig Magyarországon tartózkodó
külföldi állampolgárok állampolgárság és a belépés éve szerint¹²*

Ország (állam- polgárság)	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	Össze- sen
Szám													
Ausztria	2	11	10	6	27	19	18	67	39	151	107	115	572
Bulgária	30	54	95	75	76	68	68	71	74	78	110	69	868
Csehszlovákia	177	207	232	226	479	299	317	234	175	214	198	177	2935
Egyesült Királyság	1	11	15	13	21	33	27	42	55	88	144	160	610
Egyiptom	12	30	47	14	18	38	69	81	134	104	121	61	729
Görögország	6	5	15	10	16	12	16	20	52	175	242	344	913
Izrael	7	3	3	7	7	6	25	29	41	98	143	167	536
Japán	11	22	26	37	26	17	32	24	51	49	63	106	464
Jemen	26	42	50	40	73	86	114	116	138	102	47	10	844
Jordánia	17	8	7	8	43	113	164	246	147	86	54	35	928
Jugoszlávia	43	67	90	83	97	106	124	418	509	541	410	2841	5329
Kína			3		10	16	12	364	26	56	649	1793	2929
Kuba	28	277	508	502	197	1217	1000	187	62	32	37	32	4079
Lengyel- ország	206	395	1022	589	793	2071	2612	1500	1164	1255	746	175	12518
Líbia	4	120	169	184	110	116	116	65	53	108	76	53	1174
NDK	402	388	439	470	500	461	377	338	250	208			3833
NSZK	29	31	45	166	205	212	211	218	283	401	506	410	2717
Románia	78	78	136	220	668	649	1086	1275	10654	10360	22873	8493	56570
SzírIA	21	23	33	27	48	70	84	88	100	93	133	69	789
Szovjetunió	696	652	615	580	636	749	717	891	1028	908	1292	1616	10380
Szudán	11	23	13	14	16	23	37	59	100	163	109	66	634
Egyesült Államok	12	13	25	33	83	64	70	113	129	167	444	393	1545
Vietnam	61	62	82	87	94	203	165	204	278	773	112	62	2183
Egyéb európai	32	33	76	70	72	63	96	129	144	252	372	389	1728
Egyéb ázsiai	202	211	186	197	264	317	355	382	317	485	581	513	4010
Egyéb amerikai	30	42	58	54	84	77	88	80	65	71	129	115	893
Egyéb afrikai	89	151	124	147	150	164	238	229	167	122	190	96	1887
Egyéb és ismeretlen	24	8	18	30	58	106	73	45	43	57	64	60	586
Összesen	2257	2957	4142	3889	4871	7375	8311	7515	16278	17197	29952	18420	123183

¹²Az adatok azokra a tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldi állampolgárokra vonatkoznak, akik legalább egy évet Magyarországon töltek vagy egy évnél hosszabb időre szóló tartózkodási engedélyt kaptak.

2. Az egy éven túl Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok állampolgárság, nem és a belépés éve szerint¹³

Ország (állampolgárság)	1980—1984		1985—1989		1990		1991	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
	Szám							
Ausztria	30	26	241	53	66	41	90	25
Bulgária	185	145	229	130	68	42	43	25
Csehszlovákia	527	794	635	604	78	120	73	104
Egyesült Királyság	30	31	151	93	78	66	90	70
Egyiptom	74	47	315	111	82	29	49	12
Görögország	30	22	188	87	156	86	211	133
Izrael	26	1	145	54	88	55	99	68
Japán	63	59	83	90	34	29	65	41
Jemen	207	24	460	96	42	5	9	1
Jordánia	75	8	720	35	50	4	29	6
Jugoszlávia	227	151	1 380	315	257	153	1 899	942
Kína	10	3	431	43	452	197	1 305	488
Kuba	402	1 110	909	1 589	11	26	14	18
Lengyelország	2 356	639	8 074	528	658	88	118	57
Líbia	550	37	286	172	52	24	35	17
NDK	622	1 575	464	1 170				
NSZK	254	221	714	608	276	230	217	193
Románia	511	667	13 120	10 899	11 633	11 240	4 172	4 321
Szíria	139	13	407	28	115	18	60	9
Szovjetunió	1 057	2 115	1 760	2 530	587	705	730	886
Szudán	68	9	302	80	87	22	47	19
Egyesült Államok	92	74	307	235	2443	201	217	176
Vietnam	322	64	745	877	76	36	39	23
Egyéb európai	154	129	408	275	229	143	234	155
Egyéb ázsiai	838	220	1 374	480	383	198	351	162
Egyéb amerikai	181	87	238	143	73	56	62	53
Egyéb afrikai	615	45	839	100	171	19	80	16
Egyéb és ismeretlen	56	82	168	156	39	25	40	20
Összesen	9 701	8 399	35 093	21 582	16 094	13 858	10 379	8 041

¹³Az adatok azokra a tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldi állampolgárokra vonatkoznak, akik legalább egy évet Magyarországon töltöttek vagy egy évnél hosszabb időre szóló tartózkodási engedélyt kaptak.

A tábla nem tartalmazza azokat, akiknek a neve nem derült ki a nyilvántartásból.

2. táblázat folytatása

Ország (állampolgárság)	1980—1984		1985—1989		1990		1991	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Százalék								
Ausztria	53,6	46,4	82,0	18,0	61,7	38,3	78,3	21,7
Bulgária	56,1	43,9	63,8	36,2	61,8	38,2	62,3	37,7
Csehszlovákia	39,9	60,1	51,3	48,7	39,4	60,6	41,2	58,8
Egyesült Királyság	49,2	50,8	61,6	38,0	54,2	45,8	56,3	43,8
Egyiptom	61,2	38,8	73,9	26,1	76,0	24,0	80,3	19,7
Görögország	57,7	42,3	68,4	31,6	64,5	35,5	61,3	38,7
Izrael	96,3	3,7	72,9	27,1	61,5	38,5	59,3	40,7
Japán	51,5	48,4	48,0	52,0	54,0	46,0	61,3	38,7
Jemen	89,6	10,4	82,7	17,3	89,4	10,5	90,0	10,0
Jordánia	90,4	9,6	95,2	4,6	92,6	7,4	82,9	17,1
Jugoszlávia	59,7	39,7	81,3	18,6	62,7	37,3	66,8	33,2
Kína	76,9	23,1	90,9	9,1	69,6	30,4	72,8	27,2
Kuba	26,5	73,4	36,4	63,6	29,7	70,3	43,8	56,3
Lengyelország	78,7	21,3	93,9	6,1	88,2	11,8	67,4	32,6
Líbia	93,7	6,3	62,4	37,6	68,4	31,6	67,9	32,1
NDK	28,3	71,6	28,4	71,6				
NSZK	53,4	46,4	53,9	45,9	54,5	45,5	52,9	47,1
Románia	43,3	56,5	54,6	45,4	50,9	49,1	49,1	50,9
Szíria	91,4	8,6	93,6	6,4	86,5	13,5	87,0	13,0
Szovjetunió	33,2	66,5	41,0	58,9	45,4	54,5	45,2	54,8
Szudán	88,3	11,7	79,1	20,9	79,8	20,2	71,2	28,8
Egyesült Államok	55,4	44,6	56,5	43,3	54,7	45,3	55,2	44,8
Vietnam	83,4	16,6	45,9	54,0	67,9	32,1	62,9	37,1
Egyéb európai	54,4	45,6	59,6	40,2	61,6	38,4	60,2	39,8
Egyéb ázsiai	79,1	20,8	74,0	25,9	65,9	34,1	68,4	31,6
Egyéb amerikai	67,5	32,5	62,5	37,5	56,6	43,4	53,9	46,1
Egyéb afrikai	93,0	7,0	89,3	10,6	90,0	10,0	83,3	16,7
Egyéb és ismeretlen	40,6	59,4	51,9	48,1	60,9	39,1	66,7	33,3
Összesen	53,5	46,4	61,9	38,1	53,7	46,3	56,3	43,7

3. A Magyarországról kivándorlók száma egyes országokban, a fogadó országok kimutatásai szerint, 1987–1990

Ország	Az adott évben érkezettek							A magyar állampolgárok száma 1990. I. 1-én
	1987		1988		1989		1990	
	bevándorló	menekült	bevándorló	menekült	bevándorló	menekült	bevándorló	
Ausztria	...	4 689	...	2 510	...	354	...	25 000 ¹⁴
Belgium	...	...	...	...	...	...	172	753
Kanada	717	...	1 201	...	1 003	...	805	...
Csehszlovákia	39	...	55	...	44	...	45	...
Dánia	33	...	39	...	69	...	93	294
Finnország	49	...	40	...	...	...	129	308
Franciaország	53	102	66	58	124	96	97	3 750
NDK	...	...	...	...	...	...	...	13 424
NSZK	8 938	1 585	12 966	1996	15 372	1 583	16 754	31 627
"népi német"	4 400	...	3 815	...	3 757	...	...	...
Görögország	...	...	...	...	...	...	...	887
Izland	5	...	7	...	...	...	5	17
Írország	...	...	...	...	...	...	...	...
Olaszország	...	...	...	...	...	...	...	1 151
Liechtenstein	...	...	...	...	...	...	...	7
Luxemburg	...	...	...	...	...	...	...	44
Málta	...	...	...	...	...	...	...	...
Hollandia	129	...	206	...	321	...	345	1 037
Norvégia	...	...	...	...	36	...	40	233
Lengyelország	14	...	30	...	10	...	12	...
Portugália	...	...	...	...	...	...	...	37
Románia	...	...	...	...	...	...	162	...
Spanyolország	...	...	...	...	...	...	...	700
Svédország	390	...	507	...	713	...	567	3 155
Svájc	298	...	351	...	413	...	445	4 736
Törökország	...	...	...	...	...	...	...	...
Szovjetunió	...	...	...	...	17	...	4	...
Nagy-Britannia	...	...	...	...	...	...	314	3 000
USA	641	...	701	...	844	...	945	...
Jugoszlávia	1	...	...	...	2	...	...	...
Ausztrália	100	...	130	...	110	...	140	...
Új-Zéland	11	...	15	...	8	...	7	...
Együtt	15 818	6 376	20 129	4 664	22 843	2 043	21 085	90 160
Total	22 194	...	24 793	...	24 885	...	21 085	...

Forrás:

- Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottság: Long term migration among member countries of the ECE and selected other countries and areas.
- Recent demographic developments in Europe 1991; Európa Tanács.
- *Jean-Claude Chesnais*: Migration from Eastern to Western Europe; Európa Tanács.
- *M. Poulain*: Recent trends in stocks and flows of migrants in the member states of the Council of Europe, Európa Tanács, 1993.
- *D.A. Colemann*: The world on the Move? International Migration in 1992. ENSZ Európai Gazdasági Bizottság, 1992.

¹⁴ A minimális létszám nagyvonalú becslése a kiadott munkavállalási engedélyek (kb. 10 000), a Bécsben nyilvántartott magyar állampolgárok száma (1990-ben 5900, 1992. I. 1-én 6600 személy) és az eltartottak becsült aránya alapján.

IRODALOM

- A tudományos kutatók tömeges kivándorlásának megelőzése. Az MTA jelentése, Magyar Tudomány, 1991. No. 6.
- Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai. KSH, Budapest, 1957.
- Bibó I.*: Válogatott tanulmányok II. A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. Budapest, 1988.
- Brym, R.*: The emigration potential of Czechoslovakia, Hungary and Russia. *International Sociology*, Vol. 7 No. 4, 1992, pp. 387—395.
- Dövényi Z.* — *Vukovich G.*: Hungary and international migration. Working paper. Budapest, 1993.
- Győrffy Gy.*: István király és műve. Gondolat, Budapest, 1983.
- Juhász J.*: A nemzetközi vándormozgalom statisztikai megfigyelésének problémái. *Statisztikai Szemle*, 1994/2. pp. 154—164.
- Kovács Z.*: Nationalism and ethnic tensions in Eastern Europe. *Geographic Review*, 4. 4. 1991. pp. 37—41.
- Közvéleménykutatás a kivándorlásról: A magyarok maradni akarnak. A Szonda Ipsos által végzett közvéleménykutatás. Népszabadság, 1991. VI. 21.
- Lévai I.*: Nemzetközi migrációs modellek. Főbb típusok és trendek. In: *Tamás P.* — *Inotai A.* (szerk.): Új exodus. Budapest, 1993.
- Morokvasic, M.* — *Tinguy, A.*: Az Új migrációs térség. *Európai Szemle*, No. 3. 1992.
- Nagy B.*: The refugee situation in Hungary; where now?. Paper presented at the First European Regional ILA Conference, Budapest, 1993.
- Puskás J.*: Hungarian migration patterns, 1880—1930: From macro analysis to micro analysis. In: *Migration across time and nations*. New York, 1986. pp. 231—254.
- Sík E.*: A menekültekkel kapcsolatos előítéletesség növekedésének elkerülhetetlensége a mai Magyarországon. In: *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*. MTA Politikatudományi Intézet, Budapest, 1992.
- Sík E.*: Kivándorlási szándékok. Az 1993. évi háztartási panel vizsgálat eredményei. TÁRKI, 1993.
- Sík E.*: Útkeresők. MTA Politikatudományi Intézet, Budapest, 1993.
- Szőke L.*: Hungarian perspectives on emigration and immigration in the new European architecture. *International Migration Review*, 26 (1992) 2, pp. 305—323.
- Tamás P.*: A kutató értelmiség kivándorlási esélyei és stratégiája. In: *Tamás P.* — *Inotai A.* (szerk.): Új exodus. Budapest, 1993.
- Tóth J.*: A politikai migrácótól a migrációs politikáig. *Mozgó Világ*, 1991. No. 11.
- Závecz T.*: Csökkenő rokonszenv. In: *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*. MTA Politikatudományi Intézet, Budapest, 1992.
- Zirkuli P.*: Izgalmas ország.
- Zolnai I.*: Fény és árnyék a középkori Magyarországon. Budapest, 1983.

Tárgyszavak:

Nemzetközi vándorlás
Vándorláspolitiká

INTERNATIONAL MIGRATION IN HUNGARY

Summary

Following the radical political and social changes in Eastern Europe, the extent and character of population movements into and over the Hungarian territory changed.

The lifting of travel restrictions in the surrounding countries and the economic, political, social and ethnic situation resulted in large outflows from citizens of these countries. As a result of this Hungary became a transit country to the West, and also — partly because of the restrictive policies of the Western European countries — a destination country for immigrants. The immigration in the previous 3—4 years became a significant — and often very visible — social, economic, political problem for the Hungarian society.

To understand better these problems the detailed knowledge of the present situation and the analysis of the historical experience are both necessary.

The first part of the paper gives a short overview of the migration movement of the past centuries and those historical events, which might influence the present migration processes and give a special content to it.

The second part concentrates on the latest events. Using the existing statistical data shows the main trends, the types and characteristics of migrants and reflects some policy implications as well as the possible reasons of the opinions and behaviour of the public.

KÖZLEMÉNYEK

CSALÁDOK ÉS HÁZTARTÁSOK ELŐRESZÁMÍTÁSA, 1990—2010

HABLICSEK LÁSZLÓ

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézetében az 1990. évi népszámlálásból induló demográfiai előreszámítások sorában a közelmúltban jelent meg az első család-háztartás előreszámítás (1).

A családok és háztartások előreszámítása — mint megnevezés — az előreszámítás végcélját tükrözi, nevezetesen, hogy mennyi és milyen összetételű család, háztartás várható az előreszámítási feltételezések mellett. Valójában azonban ez egy *demográfiai előreszámítás*, tehát a népességre szól, így a családok, háztartások várható létszámához, összetételéhez a családban, háztartásban élő, különböző családi, háztartási állású *személyek* számának előrebecslésén keresztül jutunk.

A hazai (és a nemzetközi) gyakorlatban is az az általános, hogy a család-háztartás előreszámítások a népesség nemek és életkorok szerinti előreszámítására épülnek (2, 3). Általános módszerük tehát az, hogy különböző eljárásokkal a jövőre becsült népességszámokat felbontják meghatározott jellemzők (családi állapot, családi állás, háztartásfők stb.) szerint. Ebből a — *de jure* értelemben vett — családi állapot elsődleges jellemzőnek számít, hiszen egyrészt a családok és háztartások létrejötte, fennállása jelenleg és várhatóan még jó ideig a házasság intézményéhez kötött, másrészt, ha a nem-házasság felnőtt népesség részaránya számottevő, növekvő, abból egyenesen következik a családtípusok, háztartásformák differenciálódása, a nem-tradicionális típusok térnyerése.

Mindennek megfelelően a család-háztartás előreszámítás tulajdonképpen négy előreszámítást tartalmaz. Alapja a legújabb népességekőreszámítás (4), mely az 1993. január 1-i statisztikai népességtovábbvezetésből indul ki és az 1992. évi népmozgalmi jellemzők (általános korszecifikus termékenység és halandóság) változatlanúságával számol. Ennek felhasználásával, kiindulva az 1993. január 1-re családi állapot szerint is továbbvezetett népességből, hozzátéve az 1992. évi családi állapotváltozási jellemzőket és *a priori* feltételezve állandósulásukat 1993—2010 között, készült el a népesség családi állapot szerinti előreszámítása. A harmadik elem a családi állás szerinti előreszámítás, végül a negyedik lépésben a családfők és a háztartásfők előrebecslése történt. Ez utóbbiak az 1990. évi népszámlálás *lakónépességre vonatkozó* adatain alapulnak.

A családok és háztartások fenti értelemben vett és publikált előreszámítása tehát *technikai* jellegű és ezért elsősorban rövid távú — 3—5 évre szóló — elemzésekhez ajánlható. Az előreszámítás eredményei alapján lehetséges, azok által inspirált továbbszámítások, alkalmazások, elemzések, kutatások köre rendkívül széles. Utalásképpen említjük csak a családtámogatási rendszerrel, a lakáshelyzettel, a fiatalok családalapításával; az egyszülős családok és az élettársi közösségek helyzetével; az egyedülállók nagy és tovább növekvő táborának életviszonyaival foglalkozó vizsgálatokat.

Hosszabb távon az előreszámítás *figyelemfelhívó* jellegű. Olyan — részben folytatódó, részben új — tendenciákra hívja fel a figyelmet, amelyek stratégiai jelentőségűnek minősíthetők a tágabb értelemben vett népességgazdasági, családpolitika számára. Az előreszámítás lényeges közvetlen *demográfiai* következményeként mutat, így előrejelzi, hogy a családi állapotban bekövetkező változások a gyermekszám további csökkenése, a halandóság további emelkedése irányában hathatnak.

Ennek a tanulmánynak nem lehet célja az adott területi korlátokon belül, hogy részletesen ismertesse az előreszámítás eredményeit. Ehelyett a módszerek, adatok és tendenciák, valamint néhány konklúzió lényegi bemutatására törekszünk.

Az előreszámítás módszerei

A népesség családi állapot, családi állás és háztartásfők szerinti előrebecslésénél alapvetően két szemléletmódot alkalmazhatunk. A családi állás, tehát a háztartásokban élő személyek családhoz kötődése, valamint a háztartásfő, tehát a háztartás tagjainak egy, referenciaként jelzett személye népszámlálási kategóriák, s mint ilyenek, többnyire egy-egy korcsoport népességén belüli arányuk a vizsgálat tárgya. Az a folyamat, ahogyan a családi állás változik, illetve a háztartáson belül a háztartásfő kiválasztódik, nem, vagy ritkán szerepel az elemzésekben, előreszámításokban. Ezzel ellentétben a családi állapot szemlélete, ahol azt többnyire a házasság, válás, halálozás hatására változó kategóriaként értelmezzük.

A mostani család-háztartás előreszámításnál a fenti elveket követtük. A családi állapot szerinti előreszámítás dinamikusan, a házasság, válás, özvegyülés, halálozás folyamatainak bevonásával történt. A családi állapot szerint bontott népesség évről évre a házasságkötések, válások, özvegyülések, halálozások számainak előrebecslésével és a népesség ezek alapján történő továbbszámításával készült. A családi állás és a háztartások számának előreszámításánál viszont a szokásos aránymódszert alkalmaztuk, amely a különböző családi állású személyeknek, illetve a háztartásfőknek a korcsoport népességéhez viszonyított állandó vagy változó arányaival számol.

Az ilyen típusú előreszámítások készítése során általában lényeges szerep jut a számolási-korrekciós technikáknak, hiszen a számításoknak minden fázisban számos peremfeltételt kell kielégíteniük. Ilyen peremfeltételek például, hogy a családi állapot szerinti előreszámított népesség nemek, életkorok szerinti összegzése pontosan egyezzen meg az alapul vett népességelőreszámítás részszámaival, a házasságra lépők, válók száma legyen azonos a férfi és a női népességben, a házasságba lépők, özvegyülési egyezzenek meg a házasságba lépők elhalálozásaival és megfordítva; legyen azonos a férjek és feleségek, az élettársak száma stb. Az előreszámítás felépítéséből adódóan a szükséges korrekciók mértéke általában igen csekély volt, így lehetővé vált az egyedi korrekciós programok alkalmazásával a peremfeltételek "főre pontos" kielégítése és ezáltal a statisztikai eljárások pontos szimulálása az előreszámításokban.

a) *A népesség előreszámítása nem, életkor, családi állapot szerint*

A családi állapot szerint megfigyelt népesség továbbhaladása évről évre, életkorról életkorra egy olyan *Markov-lánc* keretében modellezhető, amelyben az átmeneti állapotoknak négy típusa van (nőtlen/hajadon, házas, elvált, özvegy) és egy elnyelő állapot van (halálozás). Az állapot típusok között csak meghatározott átmenetek lehetségesek, ezek a nőtlen/hajadon → házas, házas → elvált, házas → özvegy, elvált → házas, özvegy → házas. Az elnyelő állapot (halálozás) érvényesülése családi állapot szerint nem korlátozott, vagyis bármely családi állapotban meg "lehet" halni. Ugyancsak nem korlátozzuk (elvben) a különböző családi állapotok közötti lehetséges átlépések évközbeni (két életkor közötti) száma sem. Előfordulhat ugyanis, hogy ugyanabban az évben egy nőtlen/hajadon házasságot köt, elválk, újránházasodik és megözvegyül. A többszörös átmenetek kiiktatása, illetve lényeges korlátozása rontaná az előreszámítás valóságértékét.

Itt kell szót ejteni a demográfiában használt többállapotú (multistate) modellekről, melyek tulajdonképpen a Markov-séma lefordításai a demográfiai jelenségekre és a tágabb értelemben vett reprodukciós folyamatra. Az 1970-es évek eleje óta már jól ismertek a többállapotú demográfiai táblák és reprodukciós modellek (5). A multiregionális matematikai demográfia fejlesztése során készültek az első általános számítógépes programok, melyek a régiók mellett analóg módon az állapotok kezelésére, előreszámításra is alkalmasak voltak. Külön ki kell emelni a Nemzetközi Rendszerelemzési Intézet (IIASA) e téren kifejtett tevékenységét (6, 7).

A többállapotú táblamódszerek alkalmazására Magyarországon is számos kísérlet történt (például 8, 9, 10). Rutinszerű felhasználásukat nálunk is gátolta a nagy adatigény és a modellek viszonylagos bonyolultsága. Külön probléma az egymással versenyző állapotváltozások kérdése és a tiszta (független) modellek felépítése. Amíg az olyan egyszerű, hierarchikus esetek, mint például a nőtlenek/hajadonok házasságkötései és elhalálozása (itt a házasságkötés és az elhalálozás "versenyeznek") még jól kezelhetők, a teljes családi állapot változási folyamat minden igényt kielégítő modellezése igen nehéz ("házassági piac" problémája).

A mostani családi állapot szerinti előreszámításnál lényegében a többállapotú táblamódszert követtük, ugyanakkor eltekintettünk egyrészt a modell szokásos mátrix alapú megfogalmazásától és ebből adódóan a mátrixalgebra felhasználásával történő előrebecslési program kidolgozásától, illetve a meglévő programok alkalmazásától, másrészt a realiztikusabb megközelítést szem előtt tartva kísérletképpen "engedélyeztük" az egy év alatti többszöri átmeneteket is (a forgalomban lévő modellekben közvetve vagy direkt módon ezt kizárják). Ezáltal a jelenlegi családi állapot szerinti előreszámítás becslő és formulázó módszerei és az előreszámító program is új fejlesztés eredménye.

A családi állapot szerinti előreszámítási modellt *feltételes perspektivikus átmeneti és elhalálozási valószínűségekre* alapoztuk. Ebből a perspektivikus jelző arra utal, hogy a valószínűségek becslése nem életkorról életkorra, hanem (a megfelelő születési évszámú népességben) évről évre történt.

A feltételes jelző pedig azt jelenti, hogy a valószínűségek képzése azzal a feltétellel történt, hogy az adott állapotváltozás mellett más állapotváltozás nem

következik be. Például a házások feltételes válási valószínűsége azt jelenti, mi annak az esélye, hogy egy házias személy elválnak, feltéve hogy nem hal meg és nem is özvegyül meg. Valószínűségyszámítási jelöléssel, ha A jelenti a házások válásának eseményét, B pedig azt az eseményt, hogy a házások körében elhalálozás és özvegyülés nem történik, akkor a feltételes valószínűség:

$$P(A/B) = \frac{P(AB)}{P(B)},$$

ahol AB jelenti azt az eseményt, hogy mind az A mind a B esemény bekövetkezik (vagyis tulajdonképpen a jelen esetben az A esemény következik be).

A demográfiában ezeket a valószínűségeket időnként "tisztított" valószínűségeknek is nevezik. A feltételes valószínűségek szemléletben közel állnak az ún. független valószínűségekhez, amelyek a jelenségek kizárásának elvén alapulnak. Példánkban a házások válásának független valószínűsége azt jelentené, hogy milyen gyakorisággal válnának el a házások, ha özvegyülés és halálozás egyáltalán nem létezne, teljességgel ki lenne zárva. Látható, hogy ez utóbbi feltevés sokkal erősebb, mint a feltételes valószínűségnél alkalmazott, tehát, hogy özvegyülés és halálozás létezik, de — az adott életkorban, illetve az adott év folyamán — nem következik be. Így a kétféle valószínűség elvben különböző és mértékeikben sem azonosak.

A többszörös átmenetek engedélyezését egyelőre *heurisztikus* módon valószínűsítettük meg. Vegyük példának az elváltakat. Amikor a statisztika egy adott születési évjáratra produkálja az év folyamán elváltaként újránházasodók és meghaltak számát, akkor ezekben a számokban együttesen szerepelnek az év elején elvált állapotú népesség és az év folyamán elváltak produktumai. Természetesen az év folyamán elváltak esélye az újránházasodásra és az elhalálozásra kisebb, mint az év elején már elváltak esélye, heurisztikusan azért, mert kevesebb idejük van az események produkálására, vagyis őket kisebb létszámban kell figyelembe venni. Egy más megközelítésben mondhatjuk például azt is, hogy az év közben elváltak fele az év elején válik el és beleszámít az elvált népességbe, másik fele az év végén válik el és nem számít bele az adott évi elvált népességbe, mármint az újránházasodás és az elhalálozás lehetősége tekintetében. A "fél" helyett — kiegészítő statisztikai adatok és más megfontolások alapján — vehetünk más arányokat is, sőt az arányokat az életkortól, családi állapottól is függővé tehetjük.

A feltételes valószínűségek becslése a fentieknek megfelelően a következő általános formulával történt. Legyen P_x^i az év elején x éves korú és i családi állapotú népesség száma. A családi állapotra alkalmazzuk az n =nőtlen/hajadon, h =házias, e =elvált, $\bar{o}$ =özvegy rövidítéseket, ugyanezen betűk permutációi jelentsék az átmeneteket, például he jelölje a házások válását. A halálozást jelöljük q -val, így például nq jelentse a nőtlenek/hajadonok elhalálozását. A jelöléseknél a férfiak és a nők megkülönböztetésétől eltekintünk, modellünk ilyen értelemben egynemű. Legyen M_x^{ij} az év elején x évesek közül az év folyamán az i állapotból a j állapotba átlépők száma ($i \neq j$), ahol j lehet az elhalálozás is. Ha m_x^{ij} jelenti az i állapotból a j állapotba átlépés feltételes valószínűségét, akkor ennek becslése:

$$m_x^{ij} = \frac{M_x^{ij}}{P_x^i - \sum_{i \neq j} M_x^{ij} + \frac{1}{2} \sum_{k \neq i} M_x^{ki}},$$

ahol a tört nevezőjében az év eleji népességből egyrészt levonjuk mindazokat, akik az ij átmenetben azért nem vesznek részt, mert szerepelnek más ik átmenetekben és hozzáadjuk azoknak egy részét (egyenletes eloszlást feltételezve a felét), akik az év folyamán kerülnek az i állapotba és így a következő év elejéig még (ugyanolyan) esélyük van a j állapotba kerülésre. A képletben szereplő lehetetlen átmenetekre természetesen az átlépők számát zérusnak vesszük, illetve kizárjuk.

Az általános formula alkalmazásával kilencféle valószínűség adódik, melyeknek becslő képleteit a következő táblázat tartalmazza:

Valószínűség megnevezése	Képlete
Nőtlen/hajadon házasságkötés	$m^{nh} = \frac{M^{nh}}{P^n - M^{nq}}$
Nőtlen/hajadon halálozás	$m^{nq} = \frac{M^{nq}}{P^n - M^{nh}}$
Házások válása	$m^{he} = \frac{M^{he}}{P^h - M^{h\delta} - M^{hq} + \frac{1}{2}(M^{nh} + M^{eh} + M^{\delta h})}$
Házások özvegyülése	$m^{h\delta} = \frac{M^{h\delta}}{P^h - M^{he} - M^{hq} + \frac{1}{2}(M^{nh} + M^{eh} + M^{\delta h})}$
Házások halálozása	$m^{hq} = \frac{M^{hq}}{P^h - M^{he} - M^{h\delta} + \frac{1}{2}(M^{nh} + M^{eh} + M^{\delta h})}$
Elváltak házasságkötése	$m^{eh} = \frac{M^{eh}}{P^e - M^{eq} + \frac{1}{2}M^{he}}$
Elváltak halálozása	$m^{eq} = \frac{M^{eq}}{P^e - M^{eh} + \frac{1}{2}M^{he}}$
Özvegyek házasságkötése	$m^{\delta h} = \frac{M^{\delta h}}{P^{\delta} - M^{\delta q} + \frac{1}{2}M^{h\delta}}$
Özvegyek halálozása	$m^{\delta q} = \frac{M^{\delta q}}{P^{\delta} - M^{\delta h} + \frac{1}{2}M^{h\delta}}$

A valószínűségeket az 1992. I. 1-re az 1990. évi népszámlálásból továbbvezetett, férfiak és nők, életkorok (0-tól 89 évesig korévenként, 90 éves és idősebb együtt) és családi állapot szerint részletezett népességszámokból és az 1992. év folyamán megfigyelt, szintén nemek, életkorok és családi állapot változások részletezett eseményszámokból becsültük (11). A nyers, a kis esetszámok miatt egyes életkorokban erősen ingadozó gyakoriságokat súlyozott mozgó átlaggal simítottuk és helyenként grafikus korrekciót is alkalmaztunk. Az így kiegyenlített valószínűségeket a mellékelt I—IX. ábrákon közöljük.

A feltételes valószínűségek természetesen önmagukban még alkalmatlanok előreszámításra, hiszen ugyanazok az M^{ij} eseményszámok, amelyek a népesség továbbszámításához szükségesek, több formulában is szerepelnek. Vegyük azonban észre, hogy ha a feltételes valószínűségeket, valamint a P^i év eleji népességszámokat ismertnek vesszük, akkor a táblabeli képletekből (*minden egyes életkorra!*) egy kilencismeretlenes lineáris egyenletrendszer adódik az M^{ij} eseményszámokra és ez megoldható. A megoldás menetét, annak demográfiai tartalmát, az előreszámítási formulákat a hivatkozott előreszámítási kiadvány részletesen ismerteti (1).

A számítások férfi, nő, korév, naptári év szerint készültek 2010-ig. Az 1—3. táblázatokban az eredmények közül az 1993., 1995., 2000., 2005., 2010. évekre adunk összesítő kimutatást.

A családi állapot előreszámítása erős peremfeltételek mellett történt. Egyrészt a nemek, korévek (!) szerinti összesítésnek pontosan meg kellett egyeznie a legutóbbi, 1993—2020 időszakra szóló népességelőreszámítás létszámaival. Másrészt a hazai jelenlegi statisztikai gyakorlatban a családi állapot szerinti továbbszámításnál a népesség a házasságkötések és megszűnések szempontjából is "zárt", tehát a férfiak házasságkötéseinek száma megegyezik a nőkével, ugyancsak megegyezik a két nem válásainak száma, valamint az egyik nem házasainak özvegyülései a másik nem házasainak elhalálozásaiával. A peremfeltételeket ötlépcsős technikával teljesítettük (1. koréves elhalálozási korrekció, 2. házasságkötések, 3. válások, 4. özvegyülések, 5. kerekítési hibák korrigálása), a technika lényege a megfelelő valószínűségek felszorozása.

Különböző okok miatt a népszámlálásban, és ebből adódóan a népesség-továbbszámításnál is, eltérő a házas férfiak és nők létszáma. Az előreszámításban ezt a különbséget, illetve ennek megszűnését nem tekintettük peremfeltételnek (ezzel is hangsúlyozva a statisztikához való ragaszkodást), így eltért az előreszámított házas férfi és női népesség száma is.

A peremfeltételek teljesítése természetesen azt is jelenti, hogy a kiindulási feltételek is — kismértékben ugyan, de mégis — változnak, tehát az előreszámítás technikai volta és feltételezései azzal a megszorítással értelmezendők, hogy az évről évre történő továbbszámításnál a kiindulási feltételezések változatlannak, az előrebecslési procedura azonban ezen módosít. Ez azt is jelenti, hogy amennyiben a korábban elkészült népességelőreszámításhoz nem ragaszkodtunk volna, akkor a családi állapot szerinti előreszámítás egyúttal egy új népességelőreszámítást is szolgáltatott volna. Innen már csak egy lépés (a születéseknek a nők családi állapota szerinti figyelembevétel) vezet a családi állapottal kombinált népességelőreszámítások készítéséhez.

A családi állapot szerinti előreszámítás összefoglaló adatait az 1–3. táblázatok tartalmazzák.

b) A népesség előreszámítása családi állás szerint

A családok számának, egyes típusainak előrebecsléséhez a családi állás szerinti arányokra épülő előrebecslési módszert alkalmazhatjuk. A családi állás a családban élő személyeknek házaspár esetén a férjhez, egy szülőből és gyermek(ek)ből álló családnál az apához, illetve az anyához fűződő rokonsági vagy egyéb (gazdasági) kapcsolata. Ez a meghatározás a család-háztartásra érvényes, azaz olyan háztartásokra, amelyekben van egy vagy több család, de értelemszerűen kiterjeszhető a nem család-háztartásokra is.

A család-háztartásokon belül családi állás szerint megkülönböztetjük a férjet, feleséget, élettársat, a házastárs, élettárs nélkül gyermekével, gyermekeivel együtt családot alkotó apát, anyát, a gyermekeket, a felmenő és egyéb rokonokat, valamint a nem rokonokat (összesen 8,9 millió fő 1990-ben).

A nem család-háztartásokból kiemelendők az egyedülállók, akik külön háztartásban egyedül élnek, valamint a családot nem alkotó rokon és nem rokon személyek háztartásai, ahol külön vesszük az apát, anyát, mint azokat a szülőket, akik gyermekükkel együtt élnek, de nem alkotnak családot, a gyermekeket, a felmenő és egyéb rokonokat és nem rokonokat (1,3 millió fő 1990-ben).

Az 1990. évi népszámlálás egységesen intézeti lakónak tekintette a nem magánháztartásban élő személyeket (1990-ben 251 ezer fő).

A családi állást családi állapotonként vettük figyelembe, az 1990. évi népszámlálás férfi, nő, öt éves korcsoportok (85 és idősebb együtt), családi állapot, családi állás szerinti adatait felhasználva (12, 13). A különböző családi állású személyek számát a megfelelő nem, korcsoport és családi állapot szerinti népességszámhoz viszonyítva kaptuk a családi állás szerinti arányszámokat. Ezeket az arányszámokat 1990–2010 között változatlanul véve és meghatározott években (1995, 2000, 2005, 2010) a nem, korcsoport, családi állapot szerinti előrebecsült népességszámokra alkalmazva kaptuk a családi állás technikai előreszámítását.

A különböző családi állású személyek fenti előreszámításának peremfeltétele, hogy megegyezzen a férjek és a feleségek száma, a férfi és női élettársak száma, valamint az is, hogy a nem család-háztartásokban az apák, anyák létszáma ne legyen nagyobb a gyermekek számánál. A korrekciós mechanizmus hasonló a családi állapot szerinti előreszámításéhoz.

A családi állás szerinti előreszámítás terméke többek között a családfők számának előrebecslése, ami a férjek, férfi élettársak, apák, anyák összessége. A családfők száma természetesen megegyezik a családok számával.

A családi állás szerinti és az ebből képzett, a család-háztartásokra vonatkozó előrebecslés eredményeit a 4–5. táblázatban foglaljuk össze.

c) A háztartásfők előreszámítása

A családi állás szerinti előreszámítás még nem ad választ arra, hogy mennyi és milyen összetételű háztartás várható a közeljövőben. Elvben — a családi állás szerinti adatokat még a háztartás családszáma szerint is megbontva — lehetőség lett volna a családok és a háztartások egy menetben történő előreszámítására, ahogyan az az 1980-as években publikált család-háztartás előreszámításoknál történt (2, 3).

Jelen előreszámításnál a háztartásfők számának előrebecslését a családi állás szerinti előreszámításra építve külön végeztük el. Ehhez feldolgoztuk az 1990. évi népszámlálásból a háztartásfők számát nem, korcsoport, családi állapot és a háztartás típusa szerint (13). A figyelembe vett háztartástípusok a következők voltak: család-háztartás, azon belül 1, 2, 3, 4 és többcsaládos háztartás, egyszemélyes háztartás, egyéb nem család-háztartás.

A háztartásfő arányok módszerét úgy alkalmaztuk, hogy az 1990. évi népszámlálásból a család-háztartások háztartásfőit a családfelekhöz viszonyítottuk, az egyéb nem család-háztartások háztartásfőit pedig az ezen háztartásokba tartozó (nem, életkor, családi állapot szerint jellemzett) személyek számához. Az egyszemélyes háztartások "háztartásfői" megegyeznek a családi állás szerinti előreszámításban az egyedülálló népességével.

Az 1990. évre számított arányokat változatlanul alkalmazva számítottuk előre a háztartásfőket az 1995., 2000., 2005., 2010. évekre nem, korcsoport, családi állapot és háztartástípus szerint. Peremfeltételként itt azt kellett figyelembe venni, hogy a különböző családszámú háztartásokból visszaszámítva a családok száma egyezzen meg a családi állás előreszámításából kapott értékkel. A minimális eltéréseket az egycsaládos háztartásokon korrigáltuk.

Az 6. tábla közli a háztartásfők, illetve az ebből derivált háztartások előreszámításának összefoglaló mutatóit.

Eredmények

Magyarország népességének száma 1993 elején 10 millió 310 ezer fő volt, ebből a 15 éves és idősebb népesség száma 8,4 millió, a házások száma 4,9 millió, az elváltak 650 ezren, az özvegyek 943 ezren voltak. 1992 folyamán 57 ezer házasságot kötöttek, a válások száma 22 ezer volt és házastársuk halála következtében 66 ezren özvegyültek meg.

Az előreszámítás szerint *folytatódik a házas népesség számának 1980 óta tartó csökkenése* és ez lesz a következő 10–15 év egyik markáns tendenciája. 2010-ig a házas családi állapotúak száma 4,3 millióra, 560 ezer fővel csökken, nagyobb mértékben, mint a népesség teljes száma (400 ezer fő). *A népességcsökkenés mellett is növekszik a nőtlenek/hajadonok, az elváltak és kisebb mértékben az özvegyek száma.* 2010-re a jelenleginél 100 ezer fővel több 15 éves és idősebb nőtlen/hajadon, ugyanennyivel több elvált becsülhető, létszámuk 2 millió, illetve 750 ezer fő körül jelezhető. Az özvegyek száma 2005-ig még növekszik, utána viszont csökkenni kezd

és várhatóan 1 millió fő alatt marad. A házások aránya a 15 éves és idősebb nők körében 51 százalékra, a férfiaknál 57 százalékra csökken.

Ezek a változások önmagukban jelentősek, ugyanakkor arányukban *mérsékeltebbek*, mint az 1980-as évek folyamán megfigyeltek. Ennek oka az előreszámítás feltételei mellett az, hogy az 1990-es évek második felétől az 1970-es években született nagylétszámú generációk kerülnek házassági korbá és emiatt a jelenleginél lényegesen *több házasságkötésre lehet számítani*.

Az alacsony első házasságkötési és újránházassági gyakoriságok miatt a nőtlen, hajadon és az elvált népesség nemcsak létszámában növekszik, hanem egyre *zártabbá* válik, egyre többen lesznek közöttük az özvegyekhez hasonlóan a nem-házas családi állapotban életük végéig megmaradók. Jellegzetessége lesz a következő időszaknak a *nőtlen, hajadon, elvált népesség jelentős öregedése*. 2010-ig a nőtlenek átlagos kora 4, az elvált férfiak átlagos kora 3 évvel emelkedik. Ugyanezek az értékek a hajadonoknál közel 3, az elvált nőknél csaknem 5 év. Miközben csökken a 40 év alatti elvált népesség száma, 20 százalékkal nő a 40–59 évesek, 70 (!) százalékkal a 60 évesek és idősebbek száma. Közel kétszeresére(!) emelkedik a 40–59 éves nőtlenek, hajadonok száma és megközelíti a 300 ezer főt.

A nem-házás népesség alakulásának ezen jellegzetességei azért is figyelemre méltóak, mert *a halandóság további emelkedése irányába hathatnak*, elsősorban a férfiaknál. A házások és a nem-házások közötti halandósági különbségek ugyanis igen nagyok, 30–60 éves kor között a nem házias férfiak elhalálozási kockázata közel háromszorosa a házias férfiakénak. Az előreszámítás szerint az összhalálozáson belül a nem-házások elhalálozásai az 1992. évi 55 százalékról 2010-re 61 százalékra emelkednek.

A jövőt érintő másik *markáns tendencia* az előreszámítás szerint *a családok, azon belül a házaspáros családok számának csökkenése* lesz. 1990-ben 2,9 millió volt a családok, azon belül 2,3 millió a házaspáros családok száma. 2010-re a családok összes száma 300 ezerrel, 10 százalékkal, 2,6 millióra csökken. Ennél nagyobb számban (330 ezer) és arányban (14 százalék) fogy a házaspáros családok száma. Feltehetőleg tartós tendencia lesz az *élettársi közösségek* számának növekedése. Lényeges változás viszont a korábbi évtizedekhez viszonyítva az előreszámítás feltételei mellett az, hogy a kialakult félmillió szinten *megáll az egyszülős családok számának emelkedése*.

A családban élők (házastársak, élettársak, szülő, nőtlen/hajadon gyermek) száma 1990-ben 8,4 millió fő volt, a teljes népesség 81 százaléka. A családok számának csökkenésével párhuzamosan kevesebb lesz a családban élők száma is, 2010-ben 7,7 millió fő, a várható népességszám 78 százaléka.

A családban élő gyermekek száma szintén csökkenő. 2010-ig számuk az 1990. évi 3,1 milliónál 120 ezer fővel lehet kevesebb. Ennél nagyobb mértékben, 220 ezer fővel csökken a 0–14 éves gyermekek száma. A 100 családra jutó gyermekek száma viszont enyhén emelkedik, amiben az időskorú, gyermek nélkül élő házaspárok csökkenése játszik szerepet.

Az előreszámítás szerint *új tendencia lesz a családok által képzett háztartások számának jelentős csökkenése*. A család-háztartások száma az 1990. évi 2,8 millióról 2010-re 2,5 millióra változhat, ami kevesebb, mint az 1960-as évek elején volt. A

család-háztartásokon belül leginkább az egycsaládos háztartások száma csökken, miközben már nem változik a többcsaládos háztartások kialakult 3—4 százalékos aránya.

700 ezer fővel csökken a család-háztartásokban élők száma, ami szinte kizárólag a családok, családtagok számának csökkenéséből adódik. A család-háztartásban élő rokonok, egyéb személyek száma ugyanis mintegy 10 százalékos emelkedést mutat. Részben ennek tudható be, hogy az előreszámítás szerint *az egy család-háztartásra jutó személyek száma megemelkedik 317 főről 325 főre*, ami ellentétes az elmúlt évtizedekben megfigyelt változással.

Az összes magánháztartások száma 1990-ben 3,9 millió volt és várhatóan ezen a szinten marad 2000-ig, majd 3,8 millióra csökken 2010-ig, miután *a család-háztartások számának csökkenését* 2000-ig teljesen, majd 2010-ig nagy részben *ellensúlyozza* a nem család-háztartások, azon belül különösen *az egyszemélyes háztartások számának emelkedése*. Az egyedülállók száma az 1990. évi 946 ezer főről 2010-re várhatóan 1 millió 136 ezer főre emelkedik. Az egyéb, családot nem alkotó rokon és nem rokon személyek által képzett háztartások száma is növekszik, 151 ezerről 167 ezerre. *Összességében a nem család-háztartások aránya az összes magánháztartáson belül 28 százalékról 34 százalékra emelkedhet.*

A háztartásban élők száma a népességsökkenéssel arányosan mérséklődik, tovább csökken a 100 magánháztartásra jutó személyek száma 260-ról 253-ra. Az egyedülállókon belül másfélszeresére növekszik a nőtlenek, hajadonok, 40 százalékkal emelkedik az elváltak száma. 2010-re az egyedülálló férfiak száma 420 ezer, a nők száma 720 ezer fő körül várható.

Az előreszámítás szerint a nem magánháztartásban élők (intézeti lakók) száma 250—270 ezer fő között lényegében változatlanak mutatkozik.

Miután az előreszámítás technikai, tehát egy-egy kiválasztott év (1992, illetve 1990) jellemzőin alapul, szükséges megjegyezni, hogy a folyamatokban 1990—1993 között bekövetkezett változások (a gyermekszám, a házasságkötések gyakoriságának jelentős csökkenése), amennyiben folytatódnak, lényeges mértékben módosíthatják az eredményeket. Nem valószínű azonban, hogy az előreszámítás által jelzett *irányokban* következne be módosulás.

Összességében az előreszámítás arra mutat rá, hogy Magyarországon az általános demográfiai változások (népességsökkenés, öregedés) úgy valósulnak meg, hogy lecsökken azoknak az egységeknek a száma, amelyek a reprodukció szokásos keretét alkotják (házasok, házaspáros családok, család-háztartások) és megnövekszik azoknak a formációknak (nem-házasok, nem házaspáros családok, egyedülállók) száma és aránya, amelyek az eddigi megfigyelések szerint a reprodukcióban kevésbé vesznek részt. Ezek a változások a jelenlegi feltételek mellett a további gyermekszámcsökkenés, halandóságemelkedés, a tartós és jelentős népességsökkenés folytatódása irányában hathatnak.

A népességelőreszámítások és a jelen család-háztartás előreszámítás alapján arra következtethetünk, hogy halaszthatatlan egy olyan új családpolitika kialakítása, amely kimondottan preferálja a tartós párkapcsolatokat, azon belül a gyermeket nevelő családokat, függetlenül attól, hogy ezek a kapcsolatok házasságon vagy házasságon kívüli együttélésen alapulnak. Sürgősen változtatni indokolt azon a szemléleten, hogy

a kialakuló piacgazdaság az egyéneken és nem a családokban, háztartásokban élők együttműködésén alapul. Különös figyelmet szükséges fordítani az 1970-es években született generációk családalapítására, gyermekvállalására, miután a magyarországi népességben ők jelentik hosszú ideig az utolsó esélyt a népességcsökkenés belső forrásából történő mérséklésére, esetleg megállítására.

Két demográfiai következmény

Az előszámítás demográfiai következményei közül — a tendenciák számszerű bemutatásán és a családi állapot, a családok és háztartások feltehető változásainak összefoglalása mellett — kiemeltük a változások termékenységre és halandóságra gyakorolt lehetséges hatását.

Nyilvánvaló, hogy ha egy jelenség, mint például a halandóság, állapotjellemzők mentén, mint a családi állapot, jelentős differenciákat mutat, akkor az összhalandóság változásában éppúgy benne van a halandóság állapotjellemzők szerinti intenzitásának változása, mint az állapotjellemzők szerinti népességmegoszlás módosulása. Ez utóbbi hatása számszerűsíthető és ebben az értelemben mondtuk, hogy *a családi állapot szerinti megoszlás változása a halandóság emelkedése és a termékenység csökkenése irányában hat abban az esetben (még akkor is), ha egyébként a családi állapot szerinti termékenység és halandóság nem változik.*

Az ily módon értelmezett hatás nagyságának becslésekor tehát arra a következő kérdésre keressük a választ:

Feltéve, hogy a családi állapot szerinti termékenység és halandóság nem változik, tehát azonos az 1992. évivel, mennyi lett volna 1992-ben a születések és a halálozások száma és intenzitása, ha a 2009–2010. évre előszámított családi állapot szerinti megoszlás lett volna érvényes 1992–1993-ban?

Egy ilyen becslést még abban az esetben is indokolt elvégezni, amikor az állapotjellemzők mentén a jelenség differenciái nem túlságosan nagyok. Különösen indokolt azonban a családi állapot és a halandóság, termékenység esetében, ahol a *különbségek igen számottevőek.*

Az előszámításnál használt perspektivikus feltételes valószínűségek alkalmasak arra is, hogy a halandósági tábla mintájára elkészítsük a különböző családi állapotokra a feltételes demográfiai halandósági táblákat. Kiindulva egy standard (például 10 000 fős) kezdeti, adott családi állapotú népességből, kiszámíthatjuk csak az elhalálozás figyelembevétele mellett az adott családi állapotban megmaradókat. Például 10 000 házaspár, 20 éves férfiből indulva, az $1 - m_x^{h,q}$ feltételes továbbélési valószínűségekkel életkorról életkorra szorozva kapjuk a házaspár feltételes továbbélési rendjét. Ezekből becsülhetők a teljes táblák, s a családi állapotban véglegesen megmaradókra a különböző életkorokban még várható további élettartamok is (X. ábra). Néhány életkorra a számított értékeket tartalmazza az alábbi táblázat:

Különböző életkorokban várható élettartamok, 1992

feltételezve, hogy az életkortól kezdődően családi állapotváltozás nem következik be

Life expectancies at various ages, 1992

(no changes of family status supposed from the given ages)

Életkor	Nőtlen/hajadon	Házias	Özvegy	Elvált	Együtt
Férfi					
30	30,30	38,96	29,11	30,40	36,74
35	26,25	34,35	24,99	26,21	31,31
40	22,70	29,91	21,29	22,84	28,15
Nő					
30	41,29	46,33	41,91	43,32	45,31
35	36,86	41,55	37,32	39,03	40,57
40	32,57	36,89	32,89	34,82	35,99

A táblázat szerint egy 40 éves házias férfi 7–8 évvel hosszabb élettartamra számíthat, mint nőtlen, elvált, özvegy társai. A 40 éves házias nők várható további élettartama is 2–4 évvel több a nem-házias nőkénel és átlagosan 7 évvel élnek túl az azonos életkorú házias férfiakat. A nem-háziasok és a háziasok közötti, a várható élettartammal kifejezett differenciák mértéke tehát — legalábbis a férfiaknál — akkora, mint mondjuk az összhalandóság tekintetében Magyarország és Ausztria között.

A termékenység esetében hasonlóan számottevő különbségek vannak a nem-házias és a házias nők között.

Az 1992. évi, családi állapot szerint bontott halandóság és termékenység, valamint a 2009–2010. évi családi állapot szerinti előreszámított népességösszetétel együttes alkalmazásával kaptuk a következő táblázatot.

*A halandóság és a termékenység változása
a családi állapotváltozás hatására (becslés)
Changes of mortality and fertility as the consequence of
changing family status (estimation)*

Mutató	1992. évi tény		A családi állapot szerinti 1992. évi halandóság és 2009. évi népességösszetétel alapján	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Halálozások éves száma	79 633	69 148	83 674	70 451
Születéskor várható átlagos élettartam	64,55	73,73	63,59	73,47

táblázat folytatása

Mutató	1992. évi tény	A családi állapot szerinti 1992. évi termékenység és 2009—2010. évi népességösszetétel alapján
Élveszületések	121 724	117 004
Teljes termékenységi arányszám	1,78	1,71

A táblázat szerint, ha 1992—1993-ban nem a tényleges, hanem a 2009—2010. évekre előreszámított családi állapot szerinti megoszlás lett volna érvényes, akkor ennek hatására 4 ezerrel több férfi és másfél ezerrel több nő halt volna meg és az éves halálzásszám lényegesen meghaladta volna a 150 ezer főt. A születéskor várható átlagos élettartam a férfiaknál csaknem egy teljes évvel lett volna kevesebb.

A születések száma 4 ezer fövel lett volna kisebb és az átlagos gyermekszámra (teljes termékenységi arányszámra) 0,7-del alacsonyabb értéket kaptunk volna, azaz a családi állapot szerinti megoszlás módosulásának hatására a 100 nőre jutó végső gyermekszám 178 helyett 171 lett volna.

Ezek a becslések is aláhúzzák azt, hogy a családi állapot (és bizonyára számos más állapotjellemző) szerinti struktúraváltozások hatásai erősítik a demográfiai folyamatok — huzamos ideje egyértelműen kedvezőtlennek minősített — alaptendenciáit. A jobbító szándékú politikának ezeket az ellenhatásokat mindenképpen figyelembe kell vennie. A népességgazdasági, családpolitika eredményei, illetve eredménytelensége ugyanis az általános felfogás szerint a pozitív, illetve negatív előjelű változások által értékeltek és általában fel sem merülnek az eredmény/eredménytelenség demográfiai állapotokban gyökerező okai. Holott könnyen előfordulhat, hogy a megtett lépések pozitív hatást gyakorolnak, csak éppen egy ezzel párhuzamos struktúra-módosulás ezt részben vagy teljesen elfedi.

Ezért is javasolható, hogy 1. széles körű vizsgálatokkal ismételten fel kellene tárnai a demográfiai jelenségek differenciáltságának mértékeit, magyarázatát, strukturális kihatásait; 2. ennek figyelembevételével kidolgozni, szükségleteiben, hatásában legalább rövid távra előrebecsülni, más politikákkal összehangolni népesség- és családpolitikánkat.

HIVATKOZÁSOK

- (1) *Hablicsek László*: Családok és háztartások előreszámítása, 1990—2000. Az 1990. évi népszámlálás és az 1992. évi népmozgalom adatain alapuló technikai előreszámítás eredményei. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Demográfiai Tájékoztató Füzetek, 15. sz. Budapest, 1994/1.
- (2) *Csernák Józsefné—Szabó Kálmán*: Családok és háztartások előreszámítása, 1981—2001. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei, 59. sz. Budapest, 1985/1.
- (3) *Csernák Józsefné—Szabó Kálmán*: A családok és háztartások előreszámítása, 1986—2021. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, 35. sz. Budapest, 1988/2.
- (4) *Hablicsek László*: Magyarország népességének előreszámítása, 1993—2020. Az 1993. évi népességi és az 1992. évi népmozgalmi adatokon alapuló technikai előreszámítás eredményei. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Demográfiai Tájékoztató Füzetek, 14. Budapest, 1993/1.
- (5) *Gustav Feichtinger*: Stochastische Modelle demographischer Prozesse. Lecture Notes in Operations Research and Mathematical Systems, 44. Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg-New York, 1971.
- (6) *Franz Willekens—Andrei Rogers*: Spatial Population Analysis. Methods and Computer Programs. IIASA. Laxenburg. RR—78—18. 1978.
- (7) *Andrei Rogers*: Introduction to multistate mathematical demography. In: Essays in Multistate Mathematical Demography ed. by *A. Rogers*. IIASA. Laxenburg. RR—80—10. 1980.
- (8) *Pallós Emil—Vukovich György*: A magyar házassági mozgalom néhány jellegzetesége: házassági táblák. Demográfia, Vol. 3. 159—191. o.
- (9) *Pallós Emil*: A népesség családi állapot szerinti előreszámítása (Népmozgalmi módszer). Demográfia, Vol. 12. 106—113. o.
- (10) *Szabó Kálmán*: Családok és háztartások demográfiai jellemzőinek előreszámítása. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei, 61. sz. Budapest, 1986/1.
- (11) Demográfiai Évkönyv, 1992. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993.
- (12) *Szűcs Zoltán* (szerk.): 1990. évi népszámlálás. 24. A háztartások és a családok adatai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993.
- (13) Statistical DataBase Query program. Az 1990. évi népszámlálás adatai. Központi Statisztikai Hivatal CD-ROM sorozat, No. 3., 1993.

Tárgyszavak:

Család
Háztartás
Népességelőrejelzés

1. A 15 éves és idősebb népesség nemek és családi állapot szerint
1993-2010

Naptári év I.I.	Nőtlen/hajadon	Házas	Elvált	Özvegy	Népesség összesen
	családi állapotú				
<i>Férfi</i>					
1993	1087899	2434430	266191	153683	3942203
1995	1135458	2384844	272571	155004	3947877
2000	1145375	2306990	283219	157068	3892652
2005	1133139	2237716	289264	158639	3818758
2010	1144157	2152454	289372	158372	3744355
<i>Nő</i>					
1993	792809	2444416	382979	789767	4409971
1995	836577	2394823	396365	798820	4426585
2000	840319	2320122	424269	810867	4395577
2005	831844	2250846	444734	810451	4337875
2010	849519	2165613	457334	798571	4271037
<i>Férfi, nő együtt</i>					
1993	1880708	4878846	649170	943450	8352174
1995	1972035	4779667	668936	953824	8374462
2000	1985694	4627112	707488	967935	8288229
2005	1964983	4488562	733998	969090	8156633
2010	1993676	4318067	746706	956943	8015392
<i>A népességösszesen százalékában</i>					
<i>Férfi</i>					
1993	27.6	61.8	6.8	3.9	100.0
1995	28.8	60.4	6.9	3.9	100.0
2000	29.4	59.3	7.3	4.0	100.0
2005	29.7	58.6	7.6	4.2	100.0
2010	30.6	57.5	7.7	4.2	100.0
<i>Nő</i>					
1993	18.0	55.4	8.7	17.9	100.0
1995	18.9	54.1	9.0	18.0	100.0
2000	19.1	52.8	9.7	18.4	100.0
2005	19.2	51.9	10.3	18.7	100.0
2010	19.9	50.7	10.7	18.7	100.0
<i>Férfi, nő együtt</i>					
1993	22.5	58.4	7.8	11.3	100.0
1995	23.5	57.1	8.0	11.4	100.0
2000	24.0	55.8	8.5	11.7	100.0
2005	24.1	55.0	9.0	11.9	100.0
2010	24.9	53.9	9.3	11.9	100.0

2. A 15 éves és idősebb népesség összevont korcsoportok és családi állapot szerint
1993-2010

Naptári év I. I. . korcsoport	Nőtlen/hajadon	Házás	Elvált	Özvegy	Népesség összesen
	családi állapotú				
<i>A népesség száma</i>					
1993					
15-39	1656099	1833400	219811	21008	3730318
40-59	145453	1992793	321191	177965	2637402
60 és több	79156	1052653	108168	744477	1984454
1995					
15-39	1734291	1715096	202162	19895	3671444
40-59	161774	2023110	351291	182544	2718719
60 és több	75970	1041461	115483	751385	1984299
2000					
15-39	1720205	1624451	177763	17263	3539682
40-59	194489	2012813	397459	192081	2796842
60 és több	71000	989848	132266	758591	1951705
2005					
15-39	1674561	1654541	177781	17287	3524170
40-59	219844	1867784	399173	191560	2678361
60 és több	70578	966237	157044	760243	1954102
2010					
15-39	1646790	1610999	176792	17415	3451996
40-59	272941	1753009	385554	187653	2599157
60 és több	73945	954059	184360	751875	1964239
<i>A 15 éves és idősebb népesség átlagos kora (év)</i>					
<i>Férfi</i>					
1993	25.7	48.4	46.0	70.0	42.8
1995	25.9	48.6	46.5	70.0	42.8
2000	27.3	48.6	47.6	69.9	43.1
2005	28.6	48.5	48.3	69.9	43.5
2010	29.6	48.8	49.0	70.1	43.8
<i>Nő</i>					
1993	26.3	45.1	47.3	69.1	46.2
1995	26.2	45.3	48.0	69.2	46.3
2000	27.1	45.5	49.5	69.3	46.7
2005	28.1	45.6	50.8	69.6	47.3
2010	28.9	46.0	52.0	70.0	47.7
<i>Férfi, nő együtt</i>					
1993	26.0	46.7	46.8	69.3	44.6
1995	26.0	47.0	47.4	69.3	44.6
2000	27.2	47.0	48.7	69.4	45.0
2005	28.4	47.1	49.8	69.6	45.5
2010	29.3	47.4	50.8	70.0	45.9

3. Családi állapot változások a 15 éves és idősebb népességben
1992-2009

	1992	1994	1999	2004	2009
	folyamán				
<i>Férfi</i>					
Nőtlen					
házasságot köt	46239	51755	59827	54618	49848
meghal	6826	7050	7683	8478	9459
Házás					
elvállik	21607	20793	20013	19452	18447
megözvegyül	17158	17038	16870	16728	16418
meghal	48677	47905	46189	44560	42926
Elvált					
házasságot köt	9561	9786	9514	9367	9173
meghal	7867	8093	8758	9320	9693
Özvegy					
házasságot köt	1205	1264	1280	1258	1248
meghal	14991	15179	15166	15294	15367
<i>Összesen</i>					
<i>házasságot köt</i>	57005	62805	70621	65243	60269
<i>meghal</i>	78361	78227	77796	77652	77445
<i>Nő</i>					
Hajadon					
házasságot köt	46379	52597	60481	55168	50851
meghal	4555	4492	4236	4071	4110
Házás					
elvállik	21607	20793	20013	19452	18447
megözvegyül	48677	47905	46189	44560	42926
meghal	17158	17038	16870	16728	16418
Elvált					
házasságot köt	9355	8942	8840	8794	8226
meghal	5146	5294	6128	7210	8294
Özvegy					
házasságot köt	1271	1266	1300	1281	1192
meghal	41315	42487	43551	44313	44966
<i>Összesen</i>					
<i>házasságot köt</i>	57005	62805	70621	65243	60269
<i>meghal</i>	68174	69311	70785	72322	73788
<i>Férfi, nő együtt</i>					
Nőtlen/hajadon					
házasságot köt	92618	104352	120308	109786	100699
meghal	11381	11542	11919	12549	13569
Házás					
elvállik	43214	41586	40026	38904	36894
megözvegyül	65835	64943	63059	61288	59344
meghal	65835	64943	63059	61288	59344
Elvált					
házasságot köt	18916	18728	18354	18161	17399
meghal	13013	13387	14886	16530	17987
Özvegy					
házasságot köt	2476	2530	2580	2539	2440
meghal	56306	57666	58717	59607	60333
<i>Összesen</i>					
<i>házasságot köt</i>	114010	125610	141242	130486	120538
<i>meghal</i>	146535	147538	148581	149974	151233

4. A családok számának, összetételének alakulása, 1990-2010

a) Családok száma, családtípusok

Naptári év I.I.	Családok száma	Házaspáros családok	Élettársi közösségek	Egy szülő gyermekes családok		
				apa + gyermek	anya + gyermek	összesen
1990	2896203	2320948	125393	89125	360737	449862
1995	2805914	2202199	138520	89858	375337	465195
2000	2752478	2128119	149177	90093	385089	475182
2005	2690110	2065254	156295	89055	379506	468561
2010	2602450	1988509	159161	86724	368056	454780

A családok számának százalékában

1990	100.0	80.1	4.3	3.1	12.5	15.5
1995	100.0	78.5	4.9	3.2	13.4	16.6
2000	100.0	77.3	5.4	3.3	14.0	17.3
2005	100.0	76.8	5.8	3.3	14.1	17.4
2010	100.0	76.4	6.1	3.3	14.1	17.5

b) Egyszülős családok a szülő családi állapota, életkora szerint

Naptári év I.I.	A gyermekét egyedül nevelő szülő					
	nőlen/hajadon	házas	elvált	özvegy	15-39 éves	40 éves és több
1990	25308	131190	159877	133487	204255	245607
1995	31735	122114	171320	140026	189965	275230
2000	39699	121734	172143	141606	184076	291106
2005	46018	118714	168076	135753	190004	278557
2010	50217	113658	163501	127404	188626	266154

Az egyszülős családok százalékában

1990	5.6	29.2	35.5	29.7	45.4	54.6
1995	6.8	26.3	36.8	30.1	40.8	59.2
2000	8.4	25.6	36.2	29.8	38.7	61.3
2005	9.8	25.3	35.9	29.0	40.6	59.5
2010	11.0	25.0	36.0	28.0	41.5	58.5

c) Családban élők, családnagyság

Naptári év I.I.	Férj, apa férfi élettárs	Feleség, anya nő élettárs	Nőlen/hajadon gyermek	Összes családtag	25-49 éves családfő	0-14 éves gyermek
1990	2535466	2807078	3103919	8446463	1596952	2014739
1995	2430577	2716056	3076267	8222900	1525082	1786243
2000	2367389	2662385	3032204	8061978	1467882	1781455
2005	2310604	2601055	3011445	7923104	1410614	1813178
2010	2234394	2515726	2982268	7732388	1347638	1792368

100 családra jutó					100 25-49 éves családfőre jutó 0-14 éves gyerm.
házastárs, élettárs, szülő	gyermek	0-14 éves gyermek	15 éves és idősebb gyermek	összes családtag	

1990	184.5	107.2	69.6	37.6	291.6	126.2
1995	183.4	109.6	63.7	46.0	293.1	117.1
2000	182.7	110.2	64.7	45.4	292.9	121.4
2005	182.6	111.9	67.4	44.5	294.5	128.5
2010	182.5	114.6	68.9	45.7	297.1	133.0

5. A család-háztartások számának, összetételének alakulása, 1990-2010

a) Család-háztartások száma, típusai

Naptári év l.l.	Család-háztartások száma	1	2	3 és több	A háztartásfő	
		családos háztartás			15-39 éves	40 és több éves
1990	2792868	2692764	97100	3004	1008469	1784374
1995	2705705	2608733	93974	2998	885070	1820620
2000	2651765	2554399	94275	3091	843529	1808222
2005	2591538	2496241	92282	3015	879920	1711604
2010	2509121	2418817	87516	2788	872218	1636889

A család-háztartások százalékában

1990	100.0	96.4	3.5	0.1	36.1	63.9
1995	100.0	96.4	3.5	0.1	32.7	67.3
2000	100.0	96.3	3.6	0.1	31.8	68.2
2005	100.0	96.3	3.6	0.1	34.0	66.1
2010	100.0	96.4	3.5	0.1	34.8	65.2

b) Család-háztartásban élők száma, családi állása

Naptári év l.l.	Szülő és gyermek	Felmenő rokon	Egyéb rokon	Nem rokon	Személyek összesen	100 család- háztartásra jut
<i>Szám</i>						
1990	8512820	212665	99386	31007	8855878	317
1995	8285030	221850	101573	31783	8640236	319
2000	8123582	228764	102316	32658	8487320	320
2005	7981585	234985	102289	32610	8351469	322
2010	7787237	238324	102659	32214	8160434	325

Változás 1990-hez képest (1990=100)

1995	97.3	104.3	102.2	102.5	97.6	100.7
2000	95.4	107.6	102.9	105.3	95.8	100.9
2005	93.8	110.5	102.9	105.2	94.3	101.6
2010	91.5	112.1	103.3	103.9	92.1	102.6

c) Család-háztartásban élők száma, családi állapota

Naptári év l.l.	Nőtlen/hajadon	Házás	Elvált	Özvegy	Nem házás	Házások aránya
	családi állapotú					
<i>Szám</i>						
1990	3275042	4874319	332076	374441	3981559	0.55
1995	3273851	4620978	357341	388066	4019258	0.53
2000	3255996	4471523	366284	393517	4015797	0.53
2005	3252611	4338165	368039	392654	4013304	0.52
2010	3234330	4174443	365181	386480	3985991	0.51

Változás 1990-hez képest (1990=100)

1995	100.0	94.8	107.6	103.6	100.9	97.2
2000	99.4	91.7	110.3	105.1	100.9	95.7
2005	99.3	89.0	110.8	104.9	100.8	94.4
2010	98.8	85.6	110.0	103.2	100.1	92.9

6. A háztartások számának, összetételének alakulása, 1990-2010

a) Háztartások száma, típusai

Naptári év I.I.	Magán háztar- tások száma	Család-háztar- tások száma	Egyedül- állók	Egyéb nem család-háztartás	A háztartásfő	
					0-39 éves	40 éves és több
1990	3889532	2792868	945973	150691	1276701	2612831
1995	3873415	2705705	1008920	158790	1168758	2704657
2000	3884060	2651765	1068511	163784	1143757	2740303
2005	3867008	2591538	1109882	165588	1192109	2674899
2010	3812309	2509121	1136360	166828	1183340	2628969

A magánháztartások százalékában

1990	100.0	71.8	24.3	3.9	32.8	67.2
1995	100.0	69.9	26.1	4.1	30.2	69.8
2000	100.0	68.3	27.5	4.2	29.5	70.6
2005	100.0	67.0	28.7	4.3	30.8	69.2
2010	100.0	65.8	29.8	4.4	31.0	69.0

b) Háztartásban élők száma

Naptári év I.I.	Magán- háztartásban	Család- háztartásban	Egyszemélyes háztartásban	Egyéb háztartásban	100 magán- háztartásra jut	Intézeti lakó
1990	10123829	8855878	945973	321978	260	250994
1995	9986825	8640236	1008920	337669	258	273786
2000	9902760	8487320	1068511	346929	255	265668
2005	9811389	8351469	1109882	350038	254	258491
2010	9647575	8160434	1136360	350781	253	260095

c) Az egyedülálló, egyéb háztartásban élők és az intézeti lakók száma, családi állapot

Naptári év I.I.	családi állapot				Férfi	Nő
	Nőtlen/hajadon	Házás	Elvált	Özvegy		

Egyedülálló

1990	216807	99386	201328	428452	339778	606195
1995	245553	94285	228840	440242	365901	643019
2000	276753	92165	251629	447964	389300	679211
2005	298897	89191	270842	450952	406804	703078
2010	320919	85332	283137	446972	419004	717356

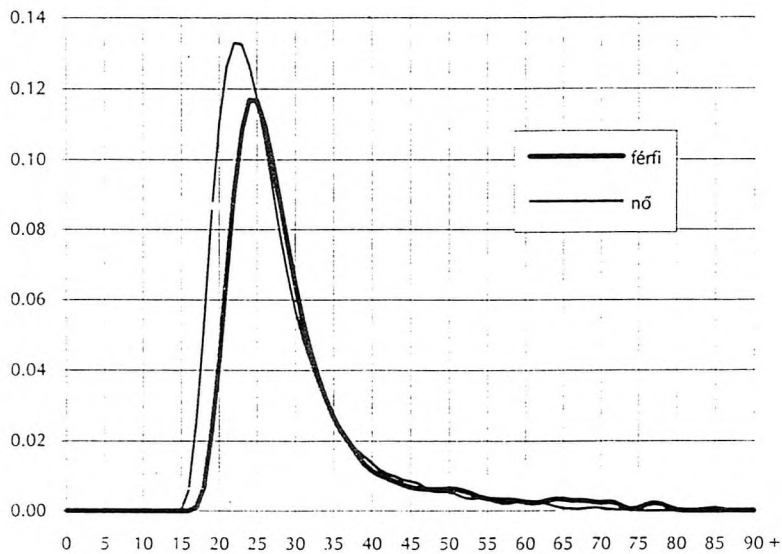
Egyéb nem család-háztartásban élők

1990	102679	49093	63087	107119	125303	196675
1995	109384	46502	70890	110893	130826	206843
2000	113048	45581	76710	111590	133624	213305
2005	114097	44088	81350	110503	134132	215906
2010	116510	42138	84045	108088	133956	216825

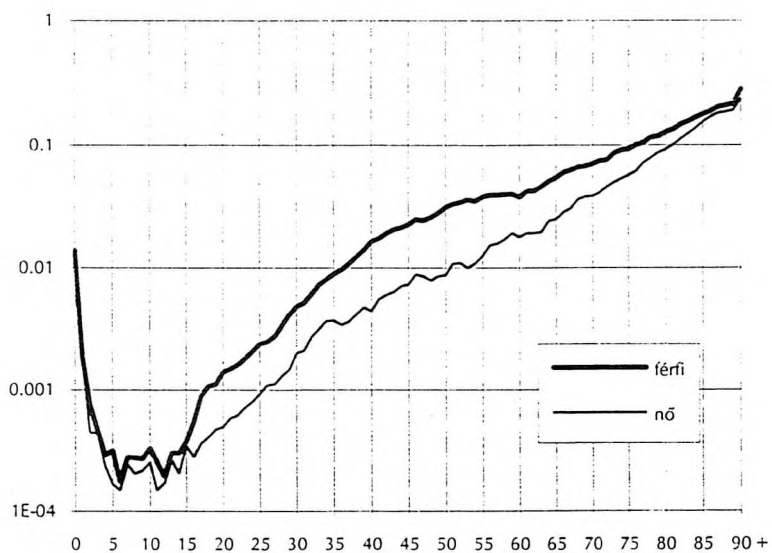
Intézeti lakók

1990	207317	19032	10731	13914	142170	108824
1995	229396	17902	11865	14623	152588	121198
2000	220096	17843	12865	14864	148531	117137
2005	212625	17118	13767	14981	146046	112445
2010	214195	16154	14343	15403	147407	112688

I. A nőtlenek, hajadonok házasságkötési valószínűségei, 1992
Kiegyenlített perspektivikus, feltételes valószínűségek

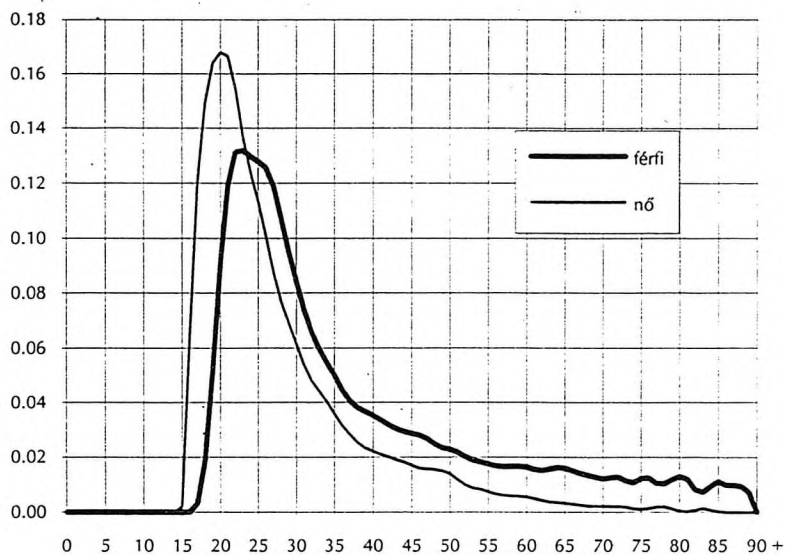
II. A nőtlenek, hajadonok elhalálozási valószínűségei, 1992
Kiegyenlített perspektivikus, feltételes valószínűségek

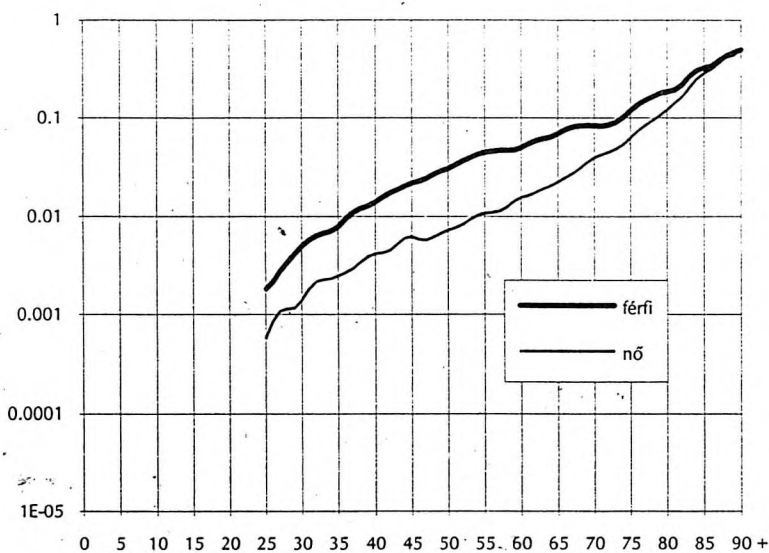
III. Az elváltak újraházasodási valószínűségei, 1992

Kiegyenlített perspektivikus, feltételes valószínűségek

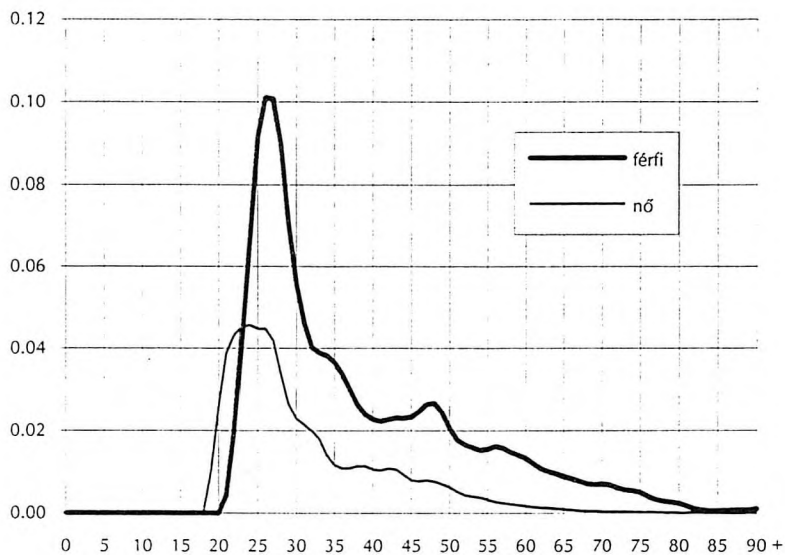

IV. Az elváltak elhalálozási valószínűségei, 1992

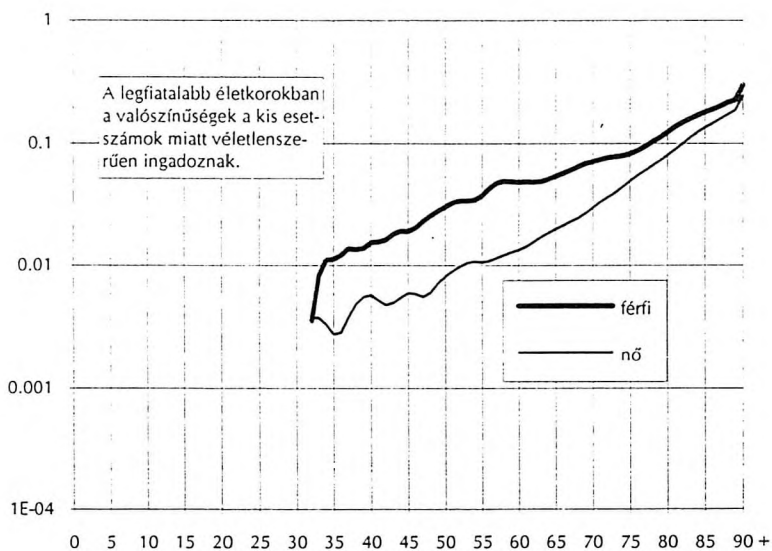
Kiegyenlített perspektivikus, feltételes valószínűségek

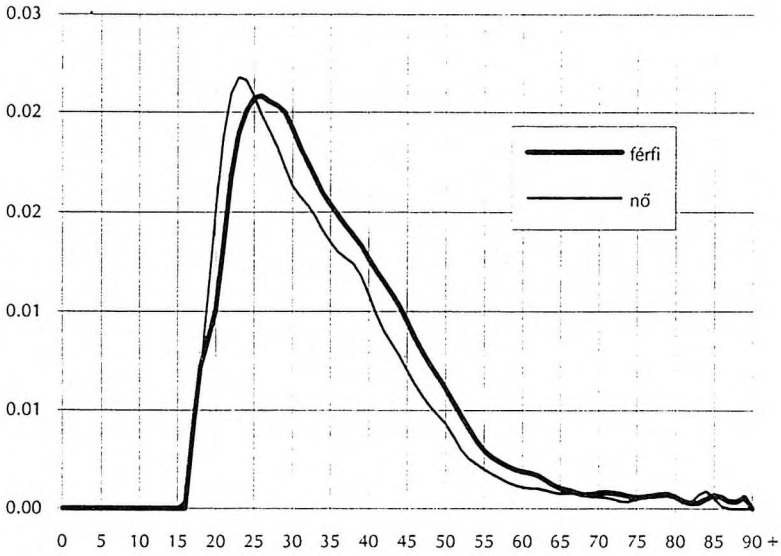
V. Az özvegyek újraházassági valószínűségei, 1992
Kiegészített perspektivikus, feltételes valószínűségek

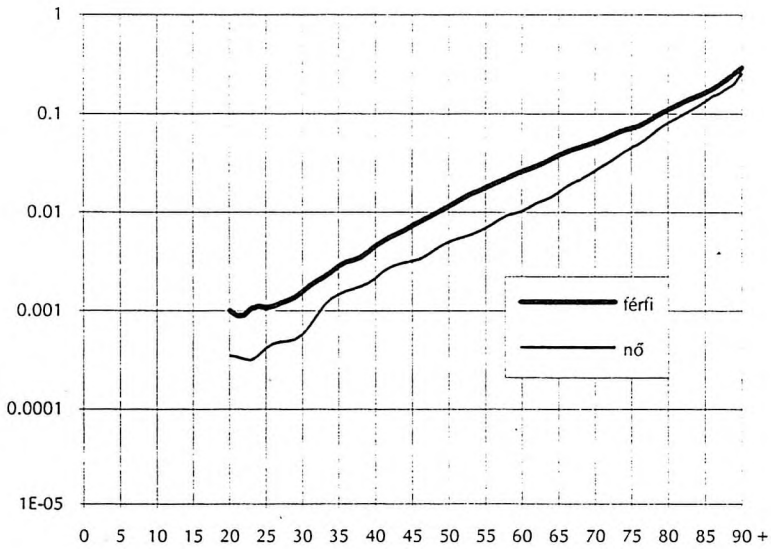
VI. Az özvegyek elhalálozási valószínűségei, 1992
Kiegészített perspektivikus, feltételes valószínűségek

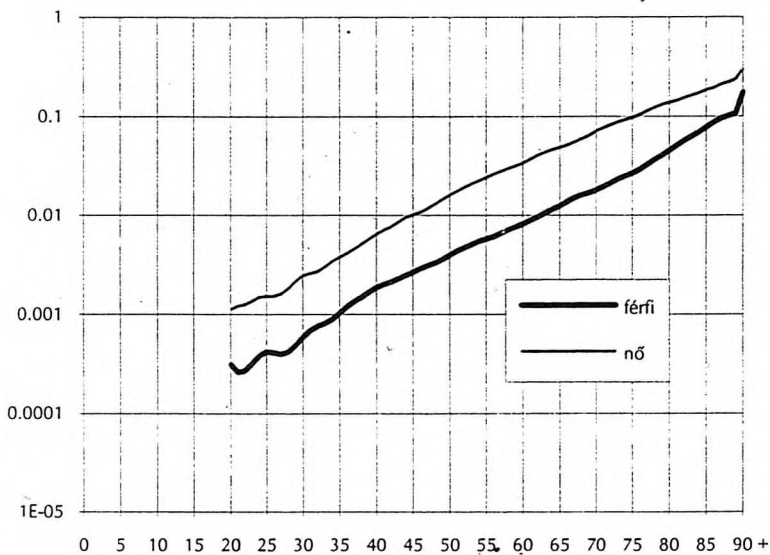
VII. A házások válási valószínűségei, 1992
Kiegyenlített perspektivikus, feltételes valószínűségek

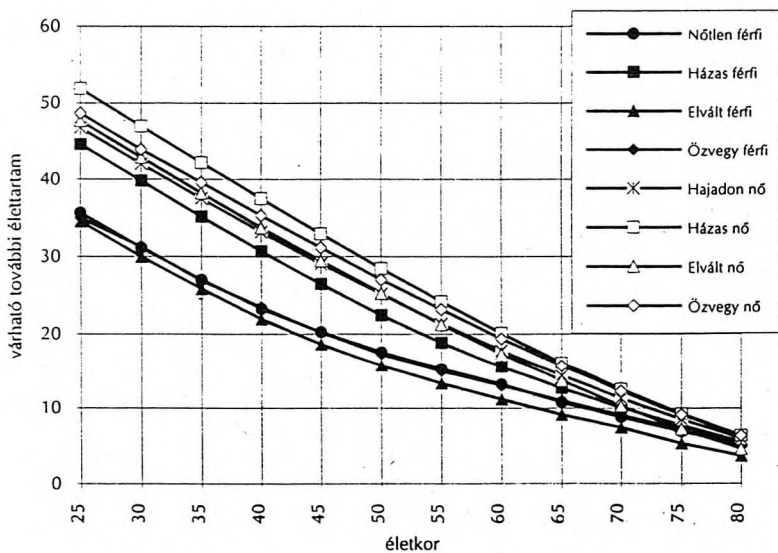
VIII. A házások elhalálozási valószínűségei, 1992
Kiegyenlített perspektivikus, feltételes valószínűségek

IX. A házások özvegyülési valószínűségei, 1992
Kiegyenlített perspektivikus, feltételes valószínűségek

X. Az adott életkorban még várható további élettartam, 1992
Feltételezve, hogy az adott életkortól családi állapot változás nem történik

VÁLTOZÁSOK KÍNÁBAN A DEMOGRÁFIA TÜKRÉBEN

I.

CSALÁDTERVEZÉssel ÖSSZEFÜGGŐ TáRSADALMI KÉRDÉSEK

GAÁL GERGELY—STRÉNYER IBOLYA

A közzgazdászok és a pénzügyi szakemberek egyöntetű véleménye és természetesen a gazdasági fejlődés terén elért eredményei alapján a Távol-Keletet a világ legdinamikusabban fejlődő régiójaként emlegetik napjainkban. Japán és a "kis tigrisek" (Dél-Korea, Taiwan, Hong Kong, Szingapur) után a térség legnagyobb területével és népességével rendelkező országa Kína is be akar állni a sorba, fel akar zárkózni a többiekhez, a gazdasági és társadalmi téren már megvalósított, illetve megvalósításra váró modernizációs törekvéseivel nemcsak a térség, hanem a világ legfejlettebb országai sorrendjében is az elsők között kíván lenni a századfordulót követő első évszázad első felében.

A "kínai modell", az elmúlt mintegy másfél évtizedes fejlődési trendje alapján, a gazdasági és társadalmi téren eddig elért konkrét eredményeit figyelembe véve, reményekre jogosít. Elég csak a demográfiával kapcsolatos intézkedéseire, tevékenységére utalni, amelyek egyértelműen arra engednek következtetni, hogy a világ, az emberiség demográfiai egyensúlyának kialakítási kísérleteiben Kína aktív, pozitív, egyben meghatározó szerepet tölt be, és fog betölteni a jövőben is. Családtervezési politikája, programja például már eddig is hozzájárult ahhoz, hogy a születési ráta, illetve a népességnövekedés világszerte csökkent. A hatvanas évek egész világra kiterjedő 2%-os növekedési rátája a jelenlegi 1,7%-ra esett vissza. Ennek köszönhetően a világ össznépessége csak két évvel később érte el az ötmilliárdot, Ázsia népessége pedig csak három évvel később a hárommilliárdot.

Két részben tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy a társadalom különféle szféráiban, a hetvenes évek végén meghirdetett, majd a nyolcvanas években a megvalósítás során fokozatosan kibontakozó és kibővülő modernizációs és piacgazdaságot létrehozni akaró törekvések és folyamatok — amelyeket röviden a "REFORM" és a "NYITÁS" politika fémjelez — a demográfiával kapcsolatos területeken, a gyakorlatban elért eredményekre támaszkodva, mennyiben segítik elő — a körülményeket objektíven befolyásoló tényezők mellett — az egészséges össztársadalmi egyensúlyi állapot kialakítását.

Társadalmi-emberi kapcsolatok a mai Kínában: egy felmérés tapasztalatai

Mielőtt napjainkban Kínában lezajló társadalmi jelenségeknek a demográfiával szorosan összefüggő változásait, a mozgási trendeket elemeznénk, röviden említést kell tenni azokról az attitűdökről, magatartásformákról, amelyek a mindennapok gyakorlata során alakultak, alakulnak ki a kínai emberekben a társadalom interperszonális hálózatrendszerében.

1992 augusztusában a "Népi Egyetem Közvéleménykutató Intézete", Kínai Központi Televízió kutatással foglalkozó részlegei bevonásával reprezentatív mintavételen alapuló felmérést végzett. Az a cél vezette a kutatókat, hogy a mintában

résztevőkön keresztül egyrészt megismerjék a társadalom véleményét a jelenben és a közeljövőben megvalósításra kerülő, a kínai gazdaság modernizálására tett gazdaság- és társadalmpolitikai törekvésekről, másrészt, hogy fényt derítsenek az interperszonális kapcsolatok gyakorlatára a társadalmi miliőben mozgó emberek véleménye alapján.

A kérdőíves és interjú módszerrel végzett vizsgálatból — több ezer kérdőív és sok száz interjú feldolgozása, értékelése alapján — egyértelműen kitűnik, hogy a kínai emberek többsége egészében elégedett az ország jelenlegi társadalmi körülményeivel, a gazdasági és a politikai folyamatok menetével, irányításával, és optimista a századfordulót megelőző utolsó évtizedben várható fejlődési trendek megítélésében. A társadalmi gyakorlatról és az interperszonális kapcsolatokról alkotott vélemény azonban már közel sem ilyen egyértelműen pozitív. A résztvevők több mint az 50%-a (52,1%), a jelenlegi körülmények között "nem nagyon elégedett", illetve "elégedetlen" a társadalmi gyakorlattal. Az interperszonális kapcsolatok területén viszont viszonylag alacsony azoknak a százalékaránya — 37% —, akik "elégedettek", illetve "meglehetősen elégedettek".

A következő két táblázat a felmérés összesített százalékos adatait tartalmazza.

1. *Közmegelegedés a jelenlegi társadalmi körülményekkel (%)*
Public satisfaction with present social conditions (%)

	Elégedett	Meglehetősen elégedett	Nem egyértelmű	Nem nagyon elégedett	Elégedetlen	Nem válaszolt
Gazdasági	14,5	45,8	15,8	18,3	5,1	0,4
Politikai	19,8	39,6	24,6	11,6	3,6	0,8
Társadalmi gyakorlat	6,0	24,4	16,4	36,5	15,6	1,1
Interperszonális kapcsolatok	6,2	30,8	27,0	25,7	9,2	1,1

Forrás: Beijing Review, 1992. No. 49. 18. oldal.

2. *Derűlátás a következő 10 év társadalmi fejlődéséről (%)*
Optimism about ten-year social development (%)

	Derűlátó	Meglehetősen derűlátó	Nem egyértelmű	Nem nagyon derűlátó	Nem derűlátó	Nem válaszolt
Gazdasági körülmények	22,2	42,6	22,6	9,1	3,0	0,5
Politikai viszonyok	20,4	36,5	31,3	8,0	2,8	1,0
Társadalmi gyakorlat	10,6	29,1	28,6	23,1	7,6	1,1
Interperszonális kapcsolatok	9,3	30,5	31,4	20,1	7,2	1,4
Kulturális élet	21,0	46,2	17,1	10,8	3,2	1,6
Munka és tanulási feltételek	19,2	44,2	20,2	10,7	3,8	1,9

Forrás: Beijing Review, 1992. No. 49. 19. oldal.

Néhány érdekesebb adat, illetve vélemény a felmérésből. A megkérdezettek 78,2%-a például egyetértett abban, hogy "Semmit sem lehet tenni, ha valaki nem alkalmazkodik az ajándék-adás társadalomban kialakult gyakorlatához, azért, mert jó szolgáltatást kap." 66,2% szerint "Sok alkotó, építő jellegű törekvés sikertelen marad az interperszonális kapcsolatok kezelésében tapasztalható szakképzettség hiánya miatt."

Az üzleti életben kialakult, kialakított kapcsolatok terén az a vélemény, hogy a kollégák és iskolatársak kapnak általában elsőbbséget.

A munkatársak közötti viszonyt 66,1% "harmonikusnak" vagy "meglehetősen harmonikusnak", 30,8% "átlagosnak" tartja, és csak néhányan vélekedtek úgy, hogy "nem megfelelő". A vezető és beosztott közötti kapcsolatot — valamennyi szinten — 42,5% "harmonikusnak" vagy "meglehetősen harmonikusnak", 44,4% "átlagosnak" és 11,1% "nem megfelelőnek" tartja.

Házassági és családi kapcsolatok: 76,4% szerint "harmonikus" vagy "meglehetősen harmonikus", 17,6% mondja "átlagosnak", és csak 4,3% vallja, hogy "nem nagyon harmonikus" vagy "nem harmonikus".

Szomszédügyi kapcsolatok: 62,3% szerint "harmonikus" vagy "meglehetősen harmonikus", 34,5% "átlagosnak" tartja, és csak 2,8% véleménye, hogy "nem nagyon harmonikus" vagy "nem harmonikus".

Az idősebb és fiatalabb generáció közötti viszony megítélése: 69,8% szerint ez "harmonikus" vagy "meglehetősen harmonikus", 22,5% "átlagosnak" tartja, és 6,9% véli úgy, hogy "nem nagyon harmonikus" vagy "nem harmonikus".

A közösség kohéziós ereje még napjainkban is fontos szerepet tölt be a kínai társadalom interperszonális kapcsolattrendszerében. A vizsgálatban résztvevők többsége kapcsolatát a közösséggel olyan fogalmakkal fejezte ki mint "bensőséges", "boldogságot adó", "tevékeny", és a "kölcsonös megbecsülés" fenntartását szükségesnek tartották. A válaszolók 65,7%-a érezte így, míg 15,3% az ellenkezőjét tapasztalta. A megkérdezettek 56,6%-a azzal értett egyet, hogy a kollektíva tagjainak lelkesedni kellene a munkáért, a tanulásért, a 22,5% nem értett egyet ezzel. A kérdőív egyik pontjában arra voltak kíváncsiak a felmérők, vajon a munkatársak gyakran összejönnek-e bizonyos tevékenységek elvégzésére a munkahelyen kívül. A kérdőívet kitöltők és visszaküldők 47,2%-a válaszolt "igen"-nel, 32,6%-a mondta, hogy "nem".

A felmérés kimutatta, hogy a kínai emberek többségének pozitív oldala az együttérzés, megbízhatóság és a felelősségvállalás a másokkal való kapcsolataikban. Ugyanakkor sokak véleménye szerint az olyan negatív jelenségek mint féltékenység, irigység, rágalmozás, intrika, passzivitás, bizalmatlanság, túlzott óvatosság és a türelmetlenség még mindig léteznek a társadalmi gyakorlatban. A felmérés kialakított kilenc magatartással, viselkedéssel kapcsolatos jellemvonást, amelyeket a mintában résztvevők több mint a 60%-a kívánatosnak tartott. Ezek és az ezekre adott százalékarányok fontossági sorrendben a következők: becsületesség (81,2%), jószívűség (75%), őszinteség (69,2%), tiszteletadás (67,9%), készség mások segítségére (66%), önzetlenség (63%), megbízhatóság (61%) és korrektség (60,2%).

A személyes indikátorok azt mutatták a kutatóknak, hogy a kínai emberek gyakran sztereotipizált konzervatív gondolkodásúak. Az új fogalmakat nem mindig és nem mindenki fogadja el, és a meglevő hiányosságok és hibák elsősorban az interperszonális kapcsolatokon keresztül teszik a jelen társadalmi környezetet kevésbé ideálissá¹.

¹Forrás: Survey Sheds Light on China's Social Relations. Beijing Review, 1992. No. 49. 19—20. oldal.

A szexuális magatartás változásai Kínában

Kínában az elmúlt években bekövetkezett gyökeres gazdasági és társadalmi változások az emberi — nemek közötti — kapcsolatokra is hatással vannak. Ezek a hatások, a feudális hagyományok továbbéléséből adódóan a legnehezebben éppen a szexuális élet területén, a szexuális magatartásban érződnek, jelentkeznek. A kérdés jelentőségét, fontosságát növeli, hogy Kínában az eddig váltakozó eredménnyel, sikerrel folyó családtervezési, születésszabályozási politika további hatékonyságát a társadalom valamennyi rétegére kiható egészséges szexuális magatartás kialakítása nagymértékben befolyásolhatja. A realitások talaján álló, hatékonyságra törekvő, az etikai normákat szigorúan figyelembe vevő és kultúrált nemi viselkedésre ösztönző szexuális nevelés, felvilágosítás a következő évek, évtizedek népességgpolitikája legégetőbb kérdéseinek megoldásában jelentős szerepet vállalhat ebben a túlnépesedett régióban.

Az előbbi részben említett felmérésből még néhány a témát érintő attitűd-elem érdemel figyelmet. Kínában még ma is sokan ragaszkodnak ahhoz a hagyományos bölcsességhez, hogy az "embernek elégedettnek kellene lennie egy hű, egész életre szóló baráttal". A gyakorlat — a vizsgálatban résztvevők ténymegállapításai alapján — ellentmond ennek az ősi kínai mondásnak: a válaszolók 3,9%-ának egyáltalán nincs közeli barátja, 23,3%-ának van egy-kettő jó barátja, a 40,6%-ánál a barátok száma három-öt, és 32,2% több mint öt közeli barátot is tart. A viselkedési és pszichológiai jellemvonások a különféle interakciókban vegyes — pozitív és negatív — tényezőket egyaránt tartalmaznak. A megkérdezettek 50,7%-a például kényelmetlenül érzi magát ismeretlen környezetben. 51,9% ritkán érzi annak szükségességét, hogy barátkozzon a másik nemiemberrel. 44% mondja, hogy nem szeret barátságot kötni olyan emberekkel, akiknek más az ízlésük és a temperamentumuk. 68,9% szereti, ha kicserélheti nézeteit másokkal. És végül 34% nem kér segítséget, ha problémája adódik, nehézségekkel kell szembenéznie².

A fenti adatokból is arra lehet következtetni, hogy a nemeken belüli, illetve a nemek közötti kapcsolatok, viszonyok, érintkezési területek terén még sok nevelő és felvilágosító munkára van, lesz szükség. Az egészségesebb és reálisabb szociális kölcsönhatások kialakításában csak a hagyományos negatív tényezők csökkentése és a szelektált modernebb formák bátrabb átvétele és alkalmazása hozhat eredményt, változásokat.

A szexualitást évezredekken keresztül rejtély vette körül Kínában. A prűdéria a társadalmi morál íratlan törvénye volt. A császári időkben — bizonyos társadalmi körök életében — ugyanakkor ennek megvolt a maga szerepe, fontossága, sőt a "szeretkezés művészetét" meglehetősen magas színvonalon gyakorolták a hajdani kínai felső- és középosztályok tagjai. Elég csak utalni a "Szép asszonyok egy gazdag házban" című regényre, amely a nyolcvanas évek közepén jelent meg először Kínában kínai nyelven lerövidített változatban.

A "szex" tabusága még a közelmúltban is erősen tartotta magát a kínai társadalomban. A szó pusztá említésére is elsápadtak és büntudatot éreztek az emberek. A szex fogalma az évek során kibővült, és maga a szerelem is tabuvá változott. Ennek nyilvánosan kimutatott formáit — például csókolódzás után,

²Forrás: Survey Sheds Light on China's Social Relations, Beijing Review, 1992. No. 49. 21. oldal.

közlekedési eszközön, parkban, a partner átölelése, a másik nemhez való hozzásimulás — a közmorál nem vette jó néven, sőt az elkövetőket bizonyos kedvezményektől is eltiltották, megfosztották. Főiskolás fiatalok még 1986-ban sem mertek beszélni az órákon, szemináriumokon a szerelemről, és ha véletlenül előkerült a téma, azonnal az órát vezető tanár értésére adták, hogy ők nem akarnak erről szót váltani. Abban az időben, általában, a különböző nemhez tartozó főiskolás fiatalok között sem alakult ki semmiféle nemi jellegű kapcsolat. A vezetés is "éber" ügyelt arra, nehogy előforduljanak az ilyen kapcsolatokból adódó, számukra kellemetlen következményekkel járó, illetve járható jelenségek. Az első akt festmények kiállítását is csak a nyolcvanas évek végén rendezték meg Pekingben. A szexet körülvevő fagyos légkör lassan oldódott, oldódik Kínában.

Napjainkban már átfogó szexológiai kutatások folynak Kínában. Ezek, ha nem is máról holnapra, de fokozatosan meg fogják változtatni a kínai emberekben évezredekken keresztül kialakult magatartássztereotípiákat szexuális vonatkozásokban is.

A kutatások kezdete egybeesik a reformfolyamatok megindulásával. 1983-ban jelent meg az első jelentősebb szexológiai témájú könyv "A szex tudománya" címmel. Szerzője *Wu Jieping*, a Kínai Tudományos Akadémia tagja. Az 1980-as évek közepén Shanghaiban Szexológiai Kutatóközpontot létesítettek. 1985-ben a "Társadalom" című folyóirat, a shanghai egyetemmel karöltve előadásorozatot indított "Szexproblémák a modern társadalomban" címmel. Az előadásokon több mint tízezer ember vett részt. 1988-ban jelent meg ugyancsak Shanghaiban Kína első szexuális neveléssel foglalkozó folyóirata. 1989-ben egy másik elméleti folyóiratot létesítettek (Kuangtung) "Az emberi természet kezdete" címmel. Ezekkel párhuzamosan szexuális témájú könyvek jelentek meg a könyvüzletekben. Számos, a témával foglalkozó külföldi tudományos művet is lefordítottak kínai nyelvre, például "The Kinsey Report". A hazai szakemberek művei közül "A középiskolások serdülőkori nevelése" és "A szexualitás és az emberi élet" címmel megjelenteket kell kiemelni.

1989—90-ben, több mint ötszáz szexológusból és családtervezéssel foglalkozó szakemberről álló kutatócsoport 15 hónapon keresztül felmérést végzett a "Shanghai Szexuális Szociológiai Kutatóközpont" irányításával. A szakterület legismertebb kutatói közül ázsiai és európai szakemberek is részt vettek a vizsgálatokban. A főként kérdőíves és interjú módszeren alapuló felmérés sorozatba, 15 tartományból és tartományi jogú városból, több mint húsz ezer embert vontak be véletlen mintavétel alapján. A beérkezett 21 500 kérdőív közül 19 900 volt értékelhető. A kérdőíven a következő témák szerepeltek: fiatalkori szex, vélemény a szexualitásról, férj-feleség szexuális kapcsolata, szexuális nevelés és szexuális bűntények.

Liu Dalin professzor vezetésével a kutatók rendszerezték és feldolgozták a beérkezett kérdőíveket és az egyéb — a felmérés során készített — anyagokat, adatokat, majd az összesítés után, gyűjteményes formában, 1992 nyarán Shanghaiban könyvalakban is megjelentették. A könyv címe: "Szexuális magatartás a modern Kínában" (*Sexual Behavior in Modern China*). A könyv mintegy 800 ezer kínai írásjelből áll, amely konkrét intim információkat és statisztikai adatokat tartalmaz a férfi és nő szexuális kapcsolatáról, az önkielégülésről, a szexuális gyönyöréről, a házasság előtti szexről és a homoszexualitásról.

Néhány érdekesebb adat a felmérésből. A városi lakosok 81,9%-a, a vidékiek 92,5%-a házastársával került először szexuális kapcsolatba. Az átlag városi házaspár 4,66-szor, az átlag vidéki 5,43-szor él szexuális életet egy hónapban. A városi nők 67,2%-a, a vidékiek 63,5%-a kezdeményez a szexuális életében. Szexuális előjátékot, ami átlagosan 2—5 percig tart, a városi és a vidéki házaspárok többsége végez. A

városi házaspárok 55,5%-a, a vidékiek 66,6%-a általában elégedett szexuális életével. Végül az önkielégítéssel kapcsolatos adatok: a férfiak és a nők 8,7%-a masturbálást is végez, 63,2%-a egyáltalán nem csinálja, 28,1% nem válaszolt a kérdésre³.

A könyv gyorsan elterjedt az egész országban. *Liu Dalin* professzor, akit az elsők között lehet említeni a szexológiával foglalkozó szakemberek között Kínában, a nyolcvanas években került a Shanghai Egyetemre. Részt vett a "Társadalom" című folyóirat létrehozásában, amelynek "Házasság és Család" rovatát vezeti. *Liu* felismerte, hogy a reform és a nyitás fontos és meghatározó szerepet játszik a nagy ideológiai változásokban, beleértve az emberek szexualitásról vallott nézeteinek megváltozását is. Mivel szexualitással kapcsolatos kínai témával foglalkozó könyvet utoljára harminc évvel ezelőtt egy holland szerző írt ("Sexual Life in Ancient China"), *Liu* professzor felelősséget érezve a jelen megváltozott körülményei között élő kínai emberek szexuális életéért és magatartásáért, kutatásokba kezdett. Ismerte *dr. Kinsey Alfréd*, híres amerikai zoológusnak, a szexológia egyik nagy úttörőjének az 1940-es években az USA-ban 10 éven keresztül 17 ezer ember bevonásával végzett szexuális vizsgálata eredményeképpen írt "The Kinsey Report" című művét. A Kinsey-féle kutatás anyagait, módszereit felhasználva végezték el Kínában az említett felmérést, amelyet könyv formájában is megjelentettek. Ezért nevezték szakmai körökben a könyvet "The Chinese Kinsey Report"-nak.

Liu professzor jelenleg is folytat kutatásokat a szex szerepéről az ősi kínai kultúrában. Mintegy kétszáz relikviát már sikerült összegyűjtenie. Ezek között található egy komplett porcelánkészlet is a Qing dinasztiából. Egy 800 ezer kínai írásjelből álló könyvön is dolgozik. Címe: "A szexuális magatartás az ősi Kínában" (Sexual Behavior in Ancient China). A könyv, részletes történelmi feljegyzések alapján színes leírást ad a házassági rendszerről, a szexuális fogalmakról, a szexuális szokásokról és életről a császári udvarban a primitív időktől kezdve a Qing dinasztiáig. A könyvben a nemi vágyat fokozó hagyományos kínai izgatószerke fejlődéséről is található feljegyzések.

Liu professzor emellett széles körű, a társadalom különféle rétegeire kiterjedő kutatásokba is kezdett. Célja a homoszexualitás helyzetének feltárása és elemzése a mai Kínában.

Végül említést érdemel a Shanghai Rádió 1992 őszén elindított "Suttogás" című műsora, amely a szexuális neveléssel összefüggő kérdésekkel foglalkozik. Ebben előadások hangzanak el a szexualitás fiziológiájáról és pszichológiájáról konkrét szexuális tanácsadás kíséretében. A műsort éjszaka 11 óra után sugározzák. Ez az első ilyen jellegű program Kínában. A műsor célja a szexuális nevelés támogatása, és egy egészséges szexuális morál közvetítése a hallgatók számára. A műsort nagy érdeklődés kíséri. A hallgatók számos levéllel keresik meg a szerkesztőseget, amelyekre szakértők bevonásával válaszolnak.

³Forrás: Broaching the Subject of Sex, China Today, 1993. No. 5. 60. oldal.

A demográfiával összefüggő változások a társadalom mikroközösségi kapcsolataiban

1. HÁZASSÁG-CSALÁD

A párválasztás, illetve a házasság és az erre épülő család a modern társadalom fontos alappillérei. A család már az emberiség hajnalán is meghatározó szerepet töltött be a gazdasági folyamatok vitelében, és a közösségi kohézió, összetartó erő kialakításában. A nemek egymás közötti szerepköre sok változáson ment keresztül a történelmi idők során. Ezek elsősorban az egymást követő gazdasági-társadalmi formációk belső, immánens meghatározóinak hatásmechanizmusában jelentkeztek. A nemek közötti kapcsolat, a férfi és a nő egymáshoz való viszonya, a házasságban, illetve a családban kialakult alá- és fölérendeltségi viszonyok sok ellentmondást tükröznek a társadalom fejlődése során. A nő, egyéniségéből és szerepköreiből adódóan mindig a meghatározóbb volt, mégis a gyakorlati életben napjainkig alárendelt szerepet játszott, játszik.

A család szerepe Kínában, a világ legnépesebb országában, hangsúlyozottan érvényesül. Ez egyben azt is jelenti, hogy itt a gazdasági és társadalmi folyamatok, változások szorosan kapcsolódnak a demográfiai jellegű változásokhoz, vagyis a népességpolitikán belül a családtervezés és a születésszabályozás az egészséges gazdasági fejlődés egyik lényegi meghatározója.

Kínában a múlt feudális kötöttségeinek továbbélése a kisebb emberi közösségek, elsősorban a családok életében, illetve a családi miliőt kialakító párválasztáson alapuló kapcsolatokban — például házasság — figyelhető meg leginkább. 1949 előtt Kínában a házasságok többségét a szülők határozták el. Nemegyszer már a születést követően kijelölték a jövődöbelit. Az elmaradottabb vidéki területeken azonban napjainkban sem ritka szülők befolyásolta házasságkötés. A statisztikai adatokból kiderül, hogy Kínában az 1930-as években a házasságok 54%-a, az 1940-es években 37,2%-a, az 1950-es években 20,7%-a, az 1960-as években 3,3%-a és az 1980-as években 0,94%-a háttérben egyértelműen a szülők álltak.

Napjainkban Kínában a házasságkötés önkéntes, mégis sok fiatal közvetítőkön keresztül ismeri meg egymást. Az okok közül elsősorban az ismerkedési lehetőségek hiánya említhető. A házasságok létrejöttében így a közvetítésnek — például bemutatás — fontos szerepe van. Öt nagyobb városban végzett felmérés adatai szerint a fiatal házások 70%-a ilyen módon kötött házasságot. Kollégák, barátok, és ma már közvetítő irodák is helyettesíthetik a családi, rokoni közvetítést. Pekingben például megnyílt az első számítógéppel ellátott házasságközvetítő iroda. Az itt frissen regisztrált háromezer főből 55% egyetemet vagy főiskolát végzett, és 30% elvált, 36–45 év közöttiek, és többségükben nők⁴.

A családtervezési politikának köszönhető, hogy a korai házasságok száma számottevően csökkent: a 15–17 év közötti korosztályból kötött házasságok aránya 1940-ben még 51,4% volt, 1950-ben 48,3%, 1960-ban 32%, 1970-ben 18,6%, és 1980-ban az arány lecsökkent 5,2%-ra. A házasodásra vonatkozó jelenlegi jogszabály szerint lányoknál 23 éves koruk után, fiúk esetében 25 év után engedélyezett a házasságkötés. Kivételes esetekben a lányok 20 éves, a fiúk 23 éves kortól külön engedéllyel már köthetnek házasságot. Ennek a rendelkezésnek a betartását vidéken nem ellenőrzik túl szigorúan.

⁴Forrás: *Love and Marriage via Computer, China Today*, 1993. No. 4. 44. oldal.

Az a nézet még ma is általános Kínában, hogy a 28 éves korhatáron túllépő egyedülálló nők már "vénlányok", és úgy tekintik őket, mint akik alkalmatlanok a házasságra, családalapításra. Ebből adódik aztán, hogy a "felső" korosztályt elérők igyekeznek mindenáron férjhez menni, aminek a legtöbb esetben válás a vége.

Korábban a házasságok elsődleges célja a gyerekszülés, illetve a családfenntartás, utódok nemzése, a háztartási munkákban egymás segítése, illetve a közös erőfeszítés a család boldogulásáért. Ma már egyre inkább előtérbe került a szerelem, szeretet és a kölcsönös megértés. 1984-ben, egy Pekingben végzett felmérés szerint, amelyben 525 fiatal vett részt, a 31% például a jellemet tartotta a házasságkötés elsődleges alapjának, 12% a magasabb iskolai végzettséget részesítette előnyben, 8% pedig a modort és a megjelenést. A politikai és gazdasági hátterek minimális százalékarányt kaptak.

Annak ellenére, hogy a fiatalok egyre több szabadságot élveznek a párválasztás terén is Kínában, a házasságok nagy része homogén: azonos nemzetiséghez tartozók házassága, azonos családi háttér, hasonló iskolai végzettség és foglalkozás.

2. ÚJRAHÁZASODÁS ÉS BIGÁMIA

Röviden említést kell tenni a házassággal mint természetes kisközösségi társadalmi-emberi kapcsolattal összefüggő két jelenségről, az újraraházasodásról és a bigámjáról is.

Újraraházasodni válás, illetve özvegyesség esetén lehetséges. Mivel a feudális hagyományos nézőpont szerint: "Jó ember nem házasodhat kétszer", az özvegyek újraraházasodását, illetve az elváltak másodszori házasságkötését elítélték korábban Kínában. A nők ezen a téren is "megkülönböztetett" szerepet játszanak. A női nemnek a társadalomban az idők során kialakított alárendelt szerepköre az újraraházasodás megítélésében is megmutatkozik. Erkölcstelen személynek titulálják még ma is azt a nőt, aki új házasságban keresi boldogságát. Az idősebb embereknél az egyedüllét jelentős szerepet játszik az életkor alakulásában. A magány egészségromboló hatása már régen bizonyított tény, így a társadalomnak és az egyénnek egyaránt érdeke, az emberek házastársi-kötelkedének valamilyen okból való megszűnése után, egy újabb házastársi vagy partneri kapcsolat kialakításának elősegítése. A gyerekek azonban, ennek ellenére, elsősorban a feudális hagyományok továbbéléséből következően még ma is ellenzik, vagy legalábbis rossz szemmel nézik az özvegy, magára maradt szülő újraraházasodását. Egy Shanghaiban élő özvegy asszony esete jól példázza a jelenséget. 30 éves volt amikor magára maradt és ezt követően több mint 30 évig, ha nehezen is, de elviselte a magányt. Ekkor találkozott egy olyan 65 éves munkásemberrel, akivel szívesen élt volna együtt házassági kapcsolatban élete további részében. Amikor lányától kérte a beleegyezést, az így válaszolt: "Hogyan néztek mások szemébe, ha te újra megházasodsz ebben a korban? Én jól fogom viselni gondodat, amíg meg nem halsz. Így én kérlek ne csinálj bolondságot."

Az 1982-es népszámlálás adatai szerint a 60 éven felüli népesség között 33 millió özvegy volt Kínában. Az elváltak kategóriájában ugyanebben az időszakban 700 főt regisztráltak. Ennek a két rétegnek a tagjai képezik az alapot az újrakötendő házasságokhoz.

Kínában ma már számos olyan közvetítő iroda működik, amelyek az idős emberek párválasztását segítik elő házasságkötés céljából.

A bigámia mint deviáns magatartásforma, napjainkban még kevéssé "fertőzte" meg az embereket Kínában. A bigámiában élők száma az össznépességhez viszonyítva

elenyésző. 1984—86 között, például, a vidéki lakosok körében több mint kétezer eset került napvilágra. Legtöbbjük farmer, földműveléssel foglalkozott, akik a gazdasági reformok során olyan munkához jutottak, amelyik elválasztotta őket otthonuktól. Mivel új munkahelyükön egyedül éltek, és jól kerestek, új házasságot kötöttek. Az ilyen esetek feltárása nem könnyű, mivel az első feleségek többsége — mintegy 90%-a —, habár tud az ügyről, de nem fordul bírósághoz. Attól félnek, hogy ezzel elvesztenék férjük anyagi támogatását.

3. VÁLÁS

A reform és a nyitás mint modernizációs törekvések a családi-emberi kapcsolatokban is változásokat eredményeztek Kínában. Részben meglazultak, részben nyitottabbakká váltak az interperszonális kötelek a házasságon belül is. Az emberek válásról kialakult nézete, véleménye megváltozott, illetve napról napra változik. A nyolcvanas évek kezdetén is még sokan szégyellték a válást. Ma már egyre természetesebb, ha a házasság nem sikerült, ha a házaspárt nem kötik egymáshoz érzelmi szálak, a válás a legjobb megoldás.

Kínában a válások száma a nyolcvanas évek második felében ugrásszerűen emelkedett. 1987-ben 581 000, 1988-ban 654 000, 1989-ben 752 300, 1990-ben 800 000 és 1991-ben már 829 000 pár vált el. Ezek hivatalos adatok. Ennyit engedélyeztek a hivatalos szervek. Ennyi esetben mondták ki hivatalosan is a válást. A ténylegesen benyújtott kérelmek száma azonban ezek több mint a kétszerese. Ma már több mint egymillióra tehető azoknak a házaspároknak a száma, akik valamilyen oknál fogva elhatározzák házasságuk felbontását⁵.

A válófélben levők korhatára megemelkedett Kínában. A legtöbben 30—40 év között válnak, de nem ritka a 60—70 év közöttiek válása sem. Ez utóbbiak esetében közrejátszó tényező, hogy egykori házasságkötésük szülői kényszeren alapult, és csak évtizedek után, amikor a társadalmi morál szigora enyhült, és az emberek szemléletében a reálisabb értéktételek tendenciája érvényesült, határozták el az egykor kényszer szülte együttélésük megszüntetését.

A válási arány növekedése elsősorban a gazdasági és társadalmi háttérkörülmények megváltozásából adódik. A válókok összetettebbek lettek. Ma már a fiatalok lehetőségei, életcéljai kibővültek Kínában is — külföldi ösztöndíjak, külföldi munkavállalás, házasságkötés külföldivel, letelepedés külföldön —, és ez, valamint a nemek közötti szerepek kiegyenlítődése a gyermeknevelés, a háztartás, illetve a családfenntartásterén jelentős változásokat eredményeztek az emberi kapcsolatok, ezen belül a házassági kötelek jellegében. Kínában például, éppen a családtervezési politika lehetővé teszi a házaspároknak, hogy várjanak a gyermeknemzéssel, és csak amikor már viszonylag stabilnak érzik kapcsolatukat, határozzák el a családalapítást. A nők is számítóbbakká váltak. Ha ugyanis házasságuk "zátonyra" fut, és válásra kerül a sor, gyerek nélkül nagyobb az esélyük az újbóli házasságkötésre.

A válások számát növeli az a már említett örökölt felfogás is, amely bizonyos koron felüli egyedül élést a házassági, családközösségi életre való alkalmatlanságnak tart. Így sok nő és férfi, elérve a társadalom iratlan törvénye által megjelölt korhatárt, igyekszik mindenáron megházasodni. Egy-két év után, mivel tulajdonképpen csak

⁵Forrás: Divorce in China, Beijing Review, 1992. No. 36. 24. oldal.

formai, "kényszer-házasságot" kötöttek, elválnak. Mint elváltak már "élvezik" a társadalom erkölcsi megbecsülését, házasságra való alkalmasságukat ugyanis már bizonyították.

Kínában az eddigi válások statisztikai adatai szerint mintegy 70%-ban nők a kezdeményezők. Főként a vidéki területekre vonatkozik a magas női válási arány, mivel a hagyományos, szülői közvetítéssel történő házasságok ott még ma is jelentős szerepet játszanak, és elsősorban a nők érzik magukat ezáltal kiszolgáltatottabbnak..

A korábbi alacsony válási számok háttérében egyfajta társadalmi nyomás is meghúzódott. "A jó, becsületes emberek nem válnak, a válás szégyen és tragédia" — volt a vélemény. Ez a nézet napjainkban jelentős változáson ment keresztül. Hivatalos körökben is elhangzott már olyan vélemény, hogy "A válás szabadsága nélkül nem létezik a házasság szabadsága sem."

Kína családtervezési politikájában a válás nem szerepel központi kérdésként annak ellenére, hogy az állam, az esetlegesen bekövetkező következményeiért, illetve ezek törvényes formában történő rendezéséért felelősséget vállal. A válás időszakában már megszületett vagy a közben megszüleő gyermek sorsának intézését például bírósági hatáskörbe sorolja. A kínai állam nem támogatja a válást, de elve világos: "szabad párválasztású házasság".

Az 1981-ben módosított "Házassági Törvény" kimondja: "A kölcsönös ragaszkodás, szeretet megszűnése, teljes elhidegülés esetén, és amikor a közbenjárás sem vezet már eredményre, a válást engedélyezni kell." Ugyanezen törvény 25. cikkelye a válás lebonyolítására utal: "A házastárs egyenesen a népi bírósághoz fordulhat válókeresete beadásával." A kínai bírósági rendszerben ez a legalacsonyabb, egyben a legkönnyebben elérhető szint.

A népi bíróság — első lépésként — közös baráti megegyezést igyekszik elérni a felek között. Ez általában mindig valamilyen eredményhez vezet, ami a megoldást elősegítő további lépéseket is meghatározza. Például, ha a házaspár időközben felismeri a közöttük kialakult nézeteltérések háttérét, és ezek elsimíthatók, megszüntethetők, lehetőség van a válókereset azonnali visszavonására. Abban az esetben viszont, ha az együttélés során mélyebb gyökerű ellentétek alakultak ki, a bíróság igazolást ad, illetve adhat ki a különélésről. Ez egy olyan jogi formai lépés, amely lehetővé teszi a házaspár számára, hogy egy bizonyos ideig "igazoltnan" különéljen, és így legyen lehetőségük a válási szándékot előidéző ok, okok esetleges megszüntetésére. Amennyiben ez a kísérlet sem jár sikerrel, a bíróság kimondja az utolsó szót, hozza meg a döntést. A bíróság, miután meggyőződött a válási szándékot előidéző okok alaposágáról és jogosságáról, a jóváhagyást követően, a feleket írásban értesítik a válás kimondásáról. Ez az igazolás egyben a házassági-kötelék felbontását is jelenti. Ebben az esetben a bíróság ítélik a gyerekekről, a gyerektartás fizetéséről — az összegéről és a határidejéről —, valamint a családi közös vagyonról.

A törvény a kölcsönös megegyezésen alapuló válást is lehetővé teszi. A 24. cikkelye kimondja: "A válást engedélyezni kell, ha mindkét fél — a férj és a feleség is — akarja. Mindkét félnek válási kérvényt kell beadnia a házasságot nyilvántartó hivatalnak, amelyik miután megállapította, hogy a válást mindkét fél óhajtja, és a megfelelő intézkedések is megtörténtek a gyerekekről való gondoskodásról és a vagyonelosztásról, a válási bizonyítványt haladéktalanul ki kell adnia." A "Házasságot Nyilvántartó Hivatal" a lakóközösségek vezetése alatt áll városi, illetve járási közigazgatási szinten. Ezek foglalkoznak a házasság, a válás és az újbóli házasságkötés procedúrájával. Mint említettük, a kölcsönös megegyezésen alapuló válás esetén a feleknek, mielőtt a hivatalhoz fordulnak, megállapodásra kell jutniuk, gyerek esetén a gyerektartás összegében és a fizetés határidejében, valamint az esetleges közös ház,

vagyon, illetve az adósság elrendezését illetően is. A procedura végén, miután házasságkötési bizonyítványukat visszaadták, ők is megkapják a válást hivatalosan megszüntető, illetve igazoló bizonyítványt.

Érdemes említést tenni arról a mintegy ezer válókeresetről, amelyeket a pekingi bíróságokhoz nyújtottak be 1990 második és 1991 első fele között. A válási okok között a leggyakoribb a házastárssal történő kommunikáció-készség hiánya, ami a felek különböző természetéből adódik. 440-en meggondolatlan lépésnek fogták fel házasságukat, mivel korábban nem ismerték meg eléggé egymást. 330-an egy harmadik személyben jelölték meg válási szándékuk okát. Ez utóbbiak közül 19-ben megérlelődött egy új házasságkötés gondolata is. Pénzügyi okokra 51-en hivatkoztak. Ebben a kategóriában a többség a jobb anyagi körülmények közötti élés lehetőségét említi a válás után, vagyis a családalapítással járó, a házasságkötést követően jelentkező családfenntartási terhek vállalása riasztotta, riasztja el sokukat a házasságtól. A felperesek közül 40-en azért fordultak válókeresetükkel a bírósághoz, mert házastársuk megrögzött alkoholistá vagy valamilyen szerencsejáték rabja, illetve erőszakosan viselkedik az együttélés során. Ez utóbbi kategóriában minden esetben a nő, a feleség a felperes. 44 válókeresetet azért nyújtottak be, mert a házastárs megszegte a törvényt, és börtönben volt. 9 személy azért kérte a válást, mert házastársánál mentális jellegű fogyatékoságot tapasztalt. Az egyéb okok között szerepelt: a különélés, a házastárs szüleivel kialakult rossz kapcsolat, illetve a kilátástalannak tűnő helyzet, hogy meg tudják oldani különélésüket a házastárs szüleitől. Ezek száma 67 volt. Az egyéb okoknál külön is említést érdemel a "különélés". Olyan személyekről van itt szó, akik egymástól távol eső nagyobb városokban élnek, és így kötnek házasságot. A jelenleg is fennálló rendelkezések értelmében az esetleges összeköltözés csak abban az esetben lehetséges, ha a házastárs olyan személyt talál, aki vele munkahelyet tud cserélni. A háttérben a Kínában is egyre súlyosabb gondot jelentő munkaerő-felesleg ténye húzódik meg. A nagyobb városokban a túlnépesedés miatt egyébként is letelepedési tilalom van, az összeköltözés még házasságkötésnél sem egyszerű.

Az ezer válókeresetből 734-et nők kezdeményeztek. Korosztályi megoszlásban a felperesek 88%-a 20—40 év közötti. Foglalkozás szerint: 431-en szellemi munkát végeznek, 465-en munkások, 22-en parasztok, és 82-en az egyéb kategóriába tartoznak⁶.

Kínában ma már egyre gyakrabban közös megegyezéssel történnek a válások. A múltban a válófélben levők elég sokszor megnehezítették egymás helyzetét az anyagi javak elosztásánál. Napjainkban az életszínvonal fokozatos emelkedésével, az élet- és munkakörülmények javulásával a vitát a kölcsönös megegyezés és megértés váltja fel. Nemegyszer fordul elő a gyakorlatban, hogy valamelyik fél önként mond le saját tulajdonrészéről a másik javára.

Kína 1991. évi statisztikai jelentésében a válási ráta 1,43 ezrelék volt, míg 1990-ben 1,38 ezrelék. A kínai emberekre a család, illetve a gyerek szeretete a jellemző. Annak ellenére, hogy a fejlődési-átalakulási folyamatok során a válás területén némi növekedés tapasztalható az egymást követő évek adataiban, a kormány részben propaganda útján arra törekszik, hogy a korábbi hagyományokat ápolva, a házasságok a jövőben stabilabbá váljanak, a családi kötelékek megerősödjenek.

⁶Forrás: Divorce in China, Beijing Review, 1992. No. 36. 25. oldal.

4. EGYEDÜLÉLÉS

Az egyedülélés egyre terjedőben van Kínában. Pekingben például 150 ezerre tehető a magánosok száma. Ezek többsége fiatal vagy középkorú.

Az egyedülélés Kínában ma még megoldatlan társadalmi jelenség. A fiatal egyedülélőkkel a társadalom meglehetősen mostohán bánik. Közel sem rendelkeznek olyan jogokkal, mint a házások. A társadalom ma még nem tudja megérteni az olyan döntést, hogy valaki egyedül akar, szeretne élni. A kínai hagyomány szerint ugyanis a társadalom alapja, támasza, tartópillére a család, és ha valaki házasulandó korba kerül, annak elsősorban a családalapítás és a fajfenntartás biztosítása érdekében meg kell házasodnia. Aki ezt nem teszi, az a társadalom íratlan törvényei, a társadalmi morál, illetve a közvélemény szerint is vét a társadalom, illetve annak természetes elvárásai ellen, és akadályozza az egészséges fejlődést.

Az egyedülélők nagy része nő. Egy részük még a "kulturális forradalom" idején került vidékre, és 1976-ot követően, miután visszatérhettek, már túllépték a hagyomány szerinti elvárásoknak megfelelő házasodási korhatárt, ezért nagyon nehéz volt férjhez menniük. Házasságkötési szándékukat az is nehezítette, hogy a hasonló körülmények közé került férfiak, amikor visszatértek, fiatalabb feleséget kerestek maguknak. Az egyedülélés okai között természetesen más tényezők is közrejátszanak. A férfiak közül például sokan azért maradtak magánosok, mert az első, esetleg a második szerelmük sikertelen volt, és tovább nem akartak kísérletezni. A családalapítással járó anyagi gondok, nehézségek is sokakat visszatartanak a házasságtól.

Az egyedülélőknek számos hátránnyal, nehézséggel kell szembenézniük. Egyik ilyen például a lakáskérdés. Amíg a fiatalok nem házasodnak össze, szüleiknél kell élniük, vagy ha ez valamilyen okból nem lehetséges, munkásszálláson kapnak elhelyezést. Az albérleti-rendszer még nem alakult ki Kínában. Csak a házasságkötés után van a fiataloknak esélyük arra, hogy a munkahely lakást biztosít számukra. Ezért sokuknál a családi "nyomás", a szülők által teremtett kényszerhelyzet — egyrészt a férjhez menés, illetve a nősülés erőltetése, másrészt a lakásszerzés ilyen módon történő lehetőségének kihasználására ösztönzés — a befolyásoló tényező, és készíti őket családi állapotuk megváltoztatására. Ha nincs házasság, nincs lakás. Csak hosszú idő elteltével, kb. 40 éves koruk után, van az egyedülállóknak esélye arra, hogy a munkahely lakást utaljon ki számukra.

A munkahelyeken is hátrányos helyzetben vannak az egyedülállók. Például éjszakai műszakba osztják be őket, a szabadság kiadásánál is a családos van helyzeti előnyben.

Habár az egyedülélés megítélésében már oldódtak a hagyományos, merev nézetek, még bizonyos idő elteltére lesz szükség Kínában, hogy a magányos életformát választó ember is teljes értékű és jogú állampolgárhoz méltóan élhessen.

5. MIKROKÖZÖSSÉGI KAPCSOLATOK EGY FELMÉRÉS ÉS A STATISZTIKA TÜKRÉBEN

1990-ben a Shanghai Szociológiai Kutatóintézet mintavételen alapuló felmérést végzett a házasságon belüli kapcsolatokról.

A tízezer mintát 14 nagyobb városból, ezek külvárosaiból, illetve a környező települések lakosaiból választották ki. Néhány érdekesebb kérdés, és azokra adott válaszok.

Az egyik kérdésben, illetve az arra adott válaszokban a felmérést végzők a házasságon belüli nemek közötti kapcsolat általános megítélésére voltak kíváncsiak. A kérdés így szólt. "Milyennek tartja a kapcsolatot házastársával?" A válaszolók 91,68%-a szerint kapcsolata párjával "jó", "kielégítő", illetve "rendben van". Ez a magas százalékarány arra utal, hogy az emberi kapcsolatok ezen formáját a benne élők általában helyeslik és elfogadhatónak tartják.

Egy másik kérdésre, hogy "Ideiglenesen nélkülözni tudná-e házastársát?", a városban élők 23%-a, a vidéken élőknek pedig 34,7%-a válaszolt, hogy a társ távollétének következtében megváltoznának érzelmei. A válaszokból az tükröződik, hogy a többség türelmesen tud várni, ha házastársa bizonyos ideig távol van a családi tűzhely melegétől.

Volt egy olyan kérdés is: "Szabadabbnak érezné magát, ha külön lennének?" Erre a városi környezetben élők 40%-a, a vidékiek 40,5%-a válaszolt "igen"-nel, illetve hogy számukra nincs különbség a két állapot között. A válaszok egy részében valamiféle kötöttség érződik, ami a házassági formában, bizonyos szinten és idő elteltével, természetes velejáró is.

Végül még egy érdekes kérdés: "Gondolt-e arra, hogy boldogabb lenne, ha egy másik partnerrel kötne házasságot?" A kérdésre adott válaszok — a városiak 36,6%-a, a vidékiek 31%-a "igen"-nel felelt, azzal a megszorítással, hogy egyeseknek mindig, másoknak csak időnként fordul ez meg a fejében — világosan utalnak a házasság intézményrendszerének igenlése mellett a partner választásának, választhatóságának, illetve újraválaszthatóságának igényére. A fenti esetekben a házasság valószínű már az indulás pillanatában csírájában magában hordta az esetlegesen bekövetkező válás előre nem látható okait⁷.

A házasság — véleményünk szerint — a modern és kulturált emberi kapcsolatok palettáján nem jelenthet olyan végleges, megmásíthatatlan, illetve megváltoztathatatlan állapot kialakulását, amely annak esetleges negatív hatáskövetkezményeivel sújthatja a kisközösség és az egyén normális életvitelét. A jövő házasságmodellje kialakításában meg kell adni a menet közbeni változtatás lehetőségét.

A téma lezárásaképpen statisztikai adatokkal szeretnénk illusztrálni Kína jelenlegi felnőtt népességének rétegződését családi állapotuk függvényében.

A következő táblázat — "A 15 éven felüli népesség családi állapota nemek és területi megoszlás szerint" — az 1990-es népszámlálás adatait tartalmazza.

A táblázat adataiból kitűnik, hogy az elváltak aránya, a 15 éven felüli népességnek alig több csak mint a fél százaléka: 0,59%. A házasoké viszont jóval több mint a fele: 68,15%. Viszonylag magas a nem házasok százalékaránya: 25,13%, és viszonylag alacsony az özvegyeké: 6,13%. Az elváltak 71,8%-a férfi és 28,2%-a nő. A házasoknál minimális a nemek közötti különbség: 49,88%-a férfi és 50,12%-a nő. A nem házasok kategóriájában a férfiak vezetnek: 59,12%, a nők 40,88%-a hajadon. Az özvegyeknél viszont fordított a helyzet. A nők aránya a magasabb: 68,13%, a férfiaké 31,87%.

Egy szociológiai felmérés érdekes adatokat tárt nyilvánosságra; miszerint a fejlett, fejlettebb területeken és a városokban viszonylag magas a házasok és alacsony az elváltak százalékaránya. Az elmaradottabb tartományokban, főleg a nemzetiségi lakta területeken, ahol a lakosok többsége pásztorokodással foglalkozik, ugyanakkor magas az elváltak és a nem házasok aránya.

⁷Forrás: Divorce in China, Beijing Review, 1992. No. 36. 24. oldal.

3. A 15 éven felüli népesség családi állapota nemek és területi megoszlás szerint
(1000 fő)⁸
Marital status of population aged 15 and over by sex and region (1000 persons)

Régió	Nem házas			Házias			Özvegy			Elvált		
	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő
Összes nemzetiség	20565	12158	8408	55775	27819	27956	5012	1597	3415	483	347	137
Peking	184	112	73	631	319	312	43	12	31	6	3	3
Tiencsin	133	76	57	507	254	253	38	12	26	4	2	2
Hopei	906	529	377	3083	1527	1556	265	92	273	21	17	4
Sanhszi	491	297	194	1393	693	699	122	41	81	16	13	3
Belső Mongolia	403	240	163	1028	516	513	72	30	43	9	7	2
Liaonin	640	371	269	2250	1123	1127	155	55	101	22	13	9
Csilin	415	236	179	1329	663	667	95	37	58	15	9	6
Hejlungcsiang	610	346	264	1800	900	900	123	48	76	19	11	8
Sanghaj	196	126	71	828	421	407	70	15	55	10	5	5
Csiangszu	1137	673	464	3706	1845	1861	336	93	243	22	16	6
Csőcsiang	765	466	299	2143	1068	1076	204	56	148	20	17	3
Anhuj	1118	656	462	2644	1316	1327	248	78	170	21	17	4
Fucsien	538	326	212	1 419	709	710	135	35	101	11	9	2
Csianghszi	689	414	275	1747	873	874	161	47	113	16	13	3
Santung	1466	827	638	4249	2117	2132	388	122	266	22	17	5
Honan	1549	887	662	4126	2057	2069	387	122	265	30	24	6
Hupej	952	563	390	2697	1349	1347	250	88	163	21	16	5
Hunan	1097	670	427	2958	1473	1485	280	98	182	27	21	5
Kuantung	1314	779	535	2795	1391	1404	298	64	234	19	15	4
Kuanghszi	831	508	323	1808	905	903	186	58	128	16	13	3
Hajnan	121	73	47	277	138	139	26	6	20	2	2	1
Szeccsuan	2204	1326	878	5390	2682	2708	534	187	347	46	32	14
Kujcsou	636	372	264	1427	715	713	132	50	82	13	9	4
Jünnan	674	395	279	1665	832	833	153	50	104	15	9	6
Tibet	48	26	22	83	42	41	11	3	7	3	1	2
Sanhszi	559	337	222	1599	797	802	136	50	87	13	11	3
Kanszu	426	252	175	1118	556	562	90	32	58	10	7	3
Csinghaj	90	55	36	196	99	97	15	5	10	4	2	2
Ningszia	82	46	35	214	107	106	13	4	9	2	1	1
Hszincsiang	293	175	118	665	334	332	46	11	34	28	15	13

Forrás: China Statistical Yearbook, 1991. 72—73. oldal.

⁸Az adatok az 1990. július 1-i népszámlálás 10%-os mintájából származnak. Az 1000 főre történt kerekítés miatt a férfi-nő összeg eltérhet az együttes értéktől.

Következtetések

A családtervezéssel összefüggő társadalmi kérdések Kínában, az emberi, családi kapcsolatokban jelentkező átalakulások során számos új elemmel bővültek, bővülnek. Ezek egyrészt pozitív, illetve negatív hatással vannak, illetve lesznek a XX. század utolsó évtizedében kialakítandó családtervezési politikára, másrészt előrevetítik a XXI. század demográfiai folyamataiban várható, bekövetkező változásokat. A feudális hagyományok továbbélésének korlátai Kínában — a gazdasági és a társadalmi életben lejátszódó modernizálási folyamatok előrehaladása folytán — fokozatosan szűnnek meg a mikroközösségi kapcsolatokban is, és az eddigi tapasztalatok alapján megkockáztatható a hipotézis: a Kínában ma és a közeljövőben lejátszódó, a demográfiával

összefüggő — mikroközösségeket érintő — folyamatok, mozgások, változások is a realitások mindenkori figyelembevételével fognak bekövetkezni, történni a XX. század utolsó éveiben és a XXI. század első évtizedeiben is.

Tárgyszavak:

Családdemográfia
Családszociológia

CHANGES IN REFLECTION OF THE DEMOGRAPHY IN CHINA

I.

SOCIAL ISSUES WITH RELATION TO FAMILY PLANNING

Summary

The article studies the demography changes in China. The first part presents social issues with relation to family planning, with special regard to the changes proceeding in the sexual behaviour. The authors present a sociology survey in connection with it.

The article studies the changes in the microcommunity relationships of the Chinese society, too. For example the transforming young people's attitudes towards sex and marriage, the early marriage, the life of the singles, the divorce, the increase in bigamy and the remarriage of the elderly in China.

The article's authors aim at presenting the diverse and fundamental changes of the microcommunity relationships in today's China.

EGY HATÁRMENTI NEMZETISÉGI FALU NÉHÁNY DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐJE A TEMETŐ SÍRFELIRATAI ALAPJÁN

DR. KÁROSSY CSABA—DR. PUSKÁS JÁNOS¹

Egy térség természeti és mesterséges kultúrkörnyezetét kialakító földrajzi folyamatokban az adott területen évszázadok óta ott élő lakosság természetformáló tevékenykedése, tájformáló és tájalakító munkája meghatározó jellegű tényező. A természet és a társadalom kapcsolódási szféráját kutató szociálgeográfiai kritériumok közül a következő két összetevő a legfontosabb:

a) a mindenkori demográfiai mutatók, ezen belül a lakosság társadalmi szintű összesített munkaaktivitása,

b) az előbbiekhöz képest is kummulált mértékben a korábban élt nemzedékek munkájának felhalmozott eredménye, értékteremtő tevékenysége.

Ez azt jelenti, hogy a társadalmi szintű tájalakító potenciál mértékét a következő képlettel fejezhetjük ki:

$$T_p = \int_0^t N_i + N_x + (N_x) \times e$$

ahol az

T_p = társadalmi szintű tájalakító potenciál

N_i = a területen egykor élt népesség

t = a lakott település kora

N_x = a településen élő össznépesség

e = a település lakosságának innovációs tevékenységi indexe.

A fentebb csak közelítően definiált összefüggésrendszer utolsó két tagját, az N_x és az $(N_x) \times e$ tényezőket a demográfiai és regionális tájpotenciál vizsgálatok során gyakran idézik és tanulmányozzák. Az $\int N_i$ vagyis a térségben egykoron élt lakosság tájalakító összesített munkaaktivitását viszont általában elhanyagolják, vagy egyáltalán nem veszik figyelembe.

Munkánk ennek a hiányzó láncszemnek a tanulmányozására, és szerény mértékű pótlására törekedik, néhány gondolatébresztő és vélhetően új megközelítésű szociálgeográfiai vizsgálati módszer felállításával igyekszik hozzájárulni.

Egy település mindennapi életéhez alapvetően hozzátartozik az adott népesség elhalálása utáni földi maradványok őrzésére hivatott temető. A települések sírkertjeinek elhelyezkedése, állapota, gondozottságának mértéke és belső hierarchiás rendszere az archeológusok, néprajzkutatók és történészek által jól ismertén visszatükrözi a lakosság hagyományait, szokásrendszerét és gazdasági mobilitásának mértékét. A temetőben megtalálható sírok, sírkövek és az emlékül állított kegyeleti tárgyak, általában hosszabb ideig, sokszor több emberöltőn át megőrzik a már nem élő lakosság néhány fontos demográfiai jellemzőjét, mint például az adott évben születettek és meghaltak száma, az utódok nélkül maradt vagy elvándorolt családok száma, vagy az elhalálozotthoz fűződő személyes kapcsolatokat kifejező sírfeliratok szövege. Ezek máshol vagy egyáltalán nem találhatók meg, vagy ha mégis akkor természetesen

¹Az adatgyűjtés a SOROS ALAPÍTVÁNY támogatásával történt.

nem egyeznek meg a statisztikai évkönyvek és egyéb más adatforrások információival. A temetőekben összegyűjtött adatok ugyanis már egy egészen más sokaságra vonatkoznak. A két adatbázis közötti eltérések vizsgálata különösen a nehezen megközelíthető és elzárt térségek esetében nyújthat fontos és érdekes információkat.

Jelen tanulmányban egy olyan falu — Apátistvánfalva — temetőjében, 1990-ben gyűjtött adatokból készített felmérést mutatjuk be, amely Magyarországon többszö-
rösen is érdekes térségnek számít, mint például:

1. Országhatármenti, eléggé elzárt település;
2. Többségében szlovén-vend nemzetiségű őslakosok lakják;
3. Sajátos településstruktúrával rendelkező térség.

Az adatgyűjtést az 1990. szeptember 30-i állapotokat tükrözően végeztük.

Kiindulásként két tényezőt vettünk figyelembe:

- a sírhelyek száma, elhelyezkedése és állapota,
- a sírfeliratokon nyilvántartottakra vonatkozó információk.

Az összegyűjtött adatokból 853 sírhely 703 adata olvasható, ebből 362 férfi és 341 nő elhalálózása regisztrálható. A sírfeliratok személyi adatait számítógépen rögzítve a következő feldolgozásokat végeztük el:

1. nemek szerinti eloszlás,
2. kor szerinti elhalálózás eloszlása (nemek szerint is),
3. elhalálózási időpontok eloszlása (nemek szerint is),
4. születések szerinti eloszlás (nemek szerint is),
5. sírhelyek szerinti eloszlás,
6. sírok állapota szerinti eloszlás.

Az 1990-es állapotokat tükrözően a térség tágabb környezetét, a temető településen belüli elhelyezkedését és a temető térképét a sírhelyek általunk készített számozásának megjelölésével az I—III. számú ábrákon mutatjuk be.

Az összegyűjtött adatokból a szokásos korfa szerinti ábrázolással előállítottuk a temetőben fellelhető sírokban eltemetett személyek halálózási évek szerinti korfa-diagramját, amelyet a IV. ábrán mutatunk be.

A diagram alakja az előzetes várakozásnak megfelelően fordított piramishoz hasonlít. Ez természetesnek vehető, ugyanis az átlagos életkort figyelembe véve az időben legkorábban eltemetettek leszármazottai nagy valószínűséggel már maguk is meghaltak, így a legkorábban eltemetett személyek sírjai nagyobb arányban fordulnak elő a gondozatlan, elhanyagolt és olvashatatlan feliratú kategóriában.

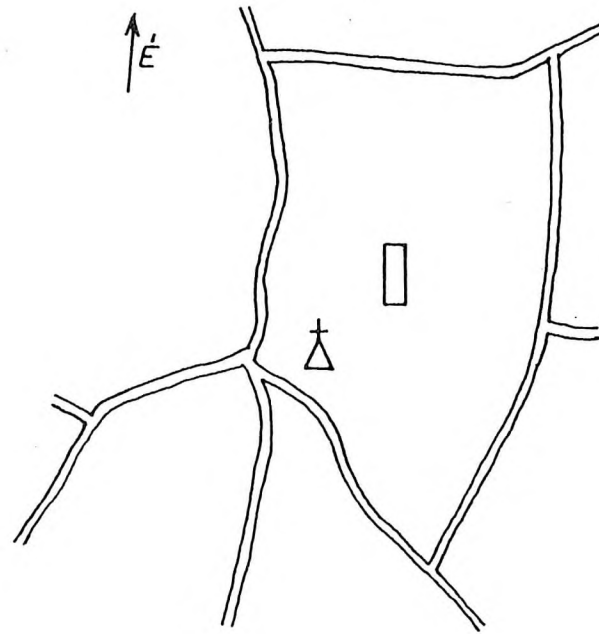
A jelenleg fellelhető legkorábbi elhalálózási adat 1882-ből származik. Ez ugyancsak meglepő, hiszen az ország más térségeiben lévő falusi települések temetőiben ennél sokkal régebbi sírfeliratokkal is találkozhatunk. A fenti helyzet minden valószínűség szerint a település elmúlt évtizedek során átélt viszontagságos múltjával és a fokozott mértékű demográfiai eróziójával hozható összefüggésbe.

Az 1915-ig tartó időszakból is csak néhány sír (17 db) található a temetőben. Valószínű — és ezt a temető helyrajzi okiratai is megerősítik —, hogy az elhanyagolt és olvashatatlan feliratú sírok nagy része ebből az időből származik.

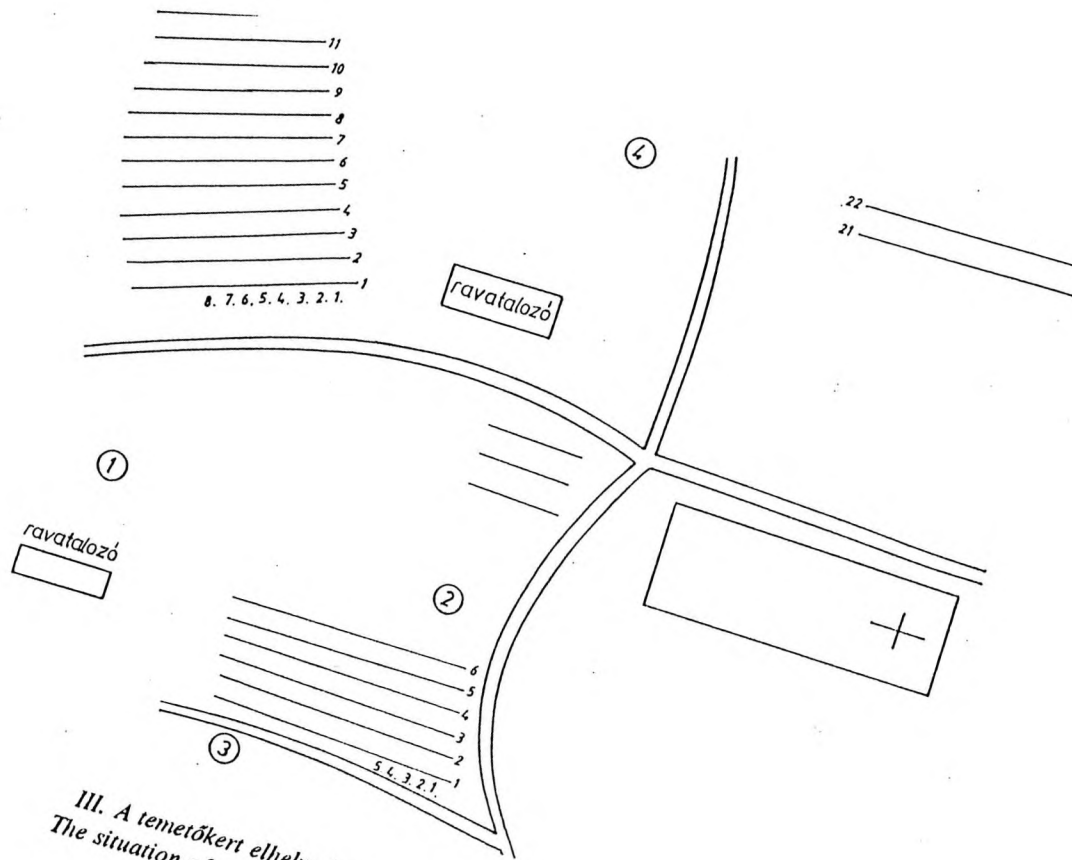
A IV. ábra alapján az is megállapítható, hogy az I. világháború idejétől kezdve a korfa fordított piramis jellege egyre inkább kirajzolódik a közelebbi múltban eltemetett személyek értékelhető adatai számának növekedése miatt. 1920-ban a település lélekszáma 777 fő volt. Ehhez viszonyítva az elhalálózottak számának 5 évenkénti átlagai megfelelnek az adott nagyságú település szokásos elhalálózási arányszámának. Figyelembe véve az olvashatatlan feliratú sírok magas számát az valószínűsíthető, hogy ezen időszakra történt elhalálózások pontos adatainak ismerete jelentősen módosítaná a kapott értékeket.

I. Apátistvánfalva és a környező falvak földrajzi elhelyezkedése
 Geographic situation of Apátistvánfalva and the surrounding
 villages

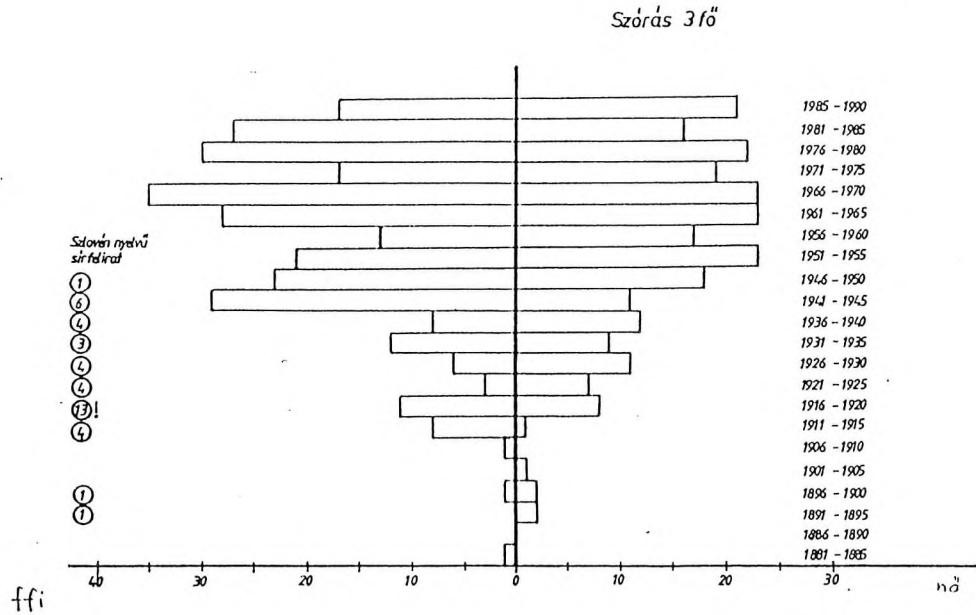

II. Apátistvánfalva temetőjének elhelyezkedése a falu
 úthálózatához viszonyítva
 The situation of the cemetery of Apátistvánfalva as related to the
 road-network of the village

III. A temető kert elhelyezkedése a templom épületéhez viszonyítva
 The situation of the cemetery as related to the building of the church

KÖZLEMÉNYEK

IV. A temetőben regisztrált sírokon feltüntetett halálozási évek szerinti korfa-diagram
Age-pyramid of the persons buried in the graves registered in the cemetery
by years of age at death

1941-től hirtelen megnövekszik az adatok száma. Különösen a férfiakra vonatkozó adatszám növekedése a feltűnő, amely a korábbi időszakban őket érintő háborús veszteségekkel és a kedvezőtlen szociális viszonyokkal magyarázható. A nők halálózása ebben az időszakban alacsonyabb.

A II. világháborút követő foglalkozási átrétegződés és az elvándorlás elsősorban a férfi lakosságot érintette. Ez nyomon követhető az Apátistvánfalván eltemetett férfiak számának jelentős csökkenésében is, ugyanis az 1946 és 1960 között eltemetett férfiak száma 5 évenkénti összesítésben az alábbiak szerint alakul:

1946—1950	23 fő
1951—1955	21 fő
1956—1960	13 fő.

A lakóhelyhez erősebben kötődő női népesség elhalálozási számának alakulására a viszonylagos kiegyenlítettség a jellemző:

1946—1950	18 fő
1951—1955	23 fő
1956—1960	17 fő.

A nők 5 évenkénti elhalálozási ütemére 1960-tól 1990-ig nagyjából a fentiekhez hasonló stagnálás a jellemző. 1946 és 1990 között a nők elhalálozásának átlagtól való eltérése 3 fő volt, míg a férfiak esetében ez a szám 11 fő. A férfiak elhalálozásának 5 évenként vizsgált számában mutatkozó erős ingadozás véleményünk szerint a férfi népesség nagyobb társadalmi mobilitásával magyarázható, ugyanis 1960—1980 közötti időszakban a térségben viszonylagos gazdasági fellendülés jelentkezett.

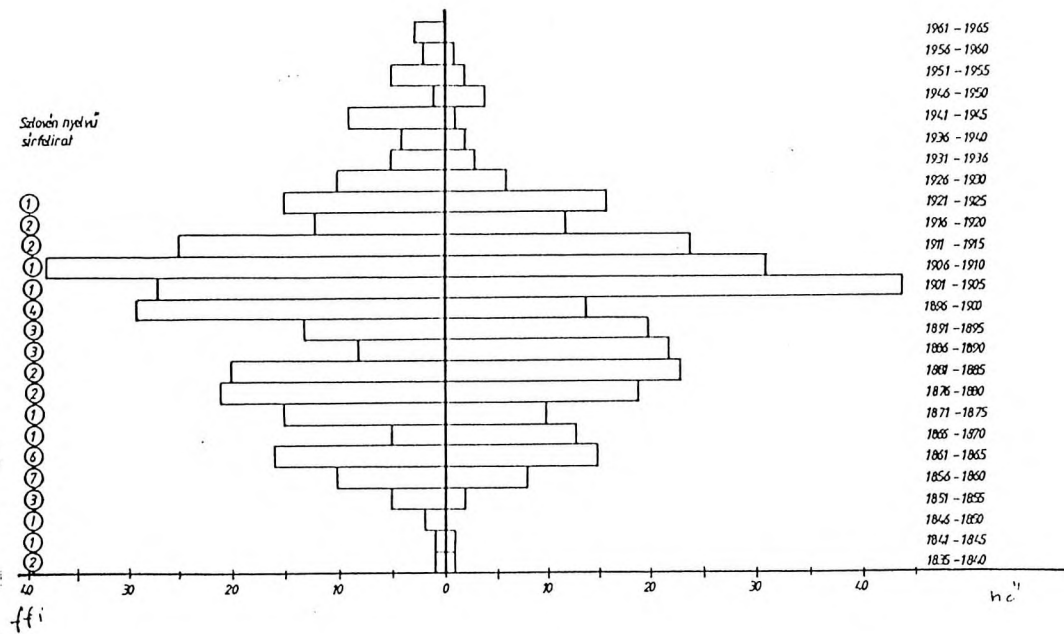
A szlovén nyelvű sírfeliratok 5 évenkénti számát elemezve különösen szembe-tűnő, hogy az 1916—1920-ig tartó időszakban elhunyt 19 személy közül 13 sírján (68%) található szlovén nyelvű szöveg. A két világháború között harmadára csökkent ez a mutatószám, és 1951-től kezdve már csak magyar nyelvű sírfeliratokkal találkozhatunk. A fentiek különösképpen elgondolkodtatók a lakosság nemzetiségi tudatának, az anyanyelv használatának és az asszimiláció vizsgálata szempontjából.

A sírokon található születési évszámok alapján előállított korfa-diagram (V. ábra) további érdekes és fontos információkat mutat. Az V. ábra a várakozásnak megfelelően nagy vonásokban csúcsára állított négyszöghöz hasonlít. A legkorábbi születéseket rögzítő sírok száma meglehetősen alacsony, hiszen az 1836 és 1850 közötti időben született személyek közül már csupán 6-nak található meg a sírja a temetőben.

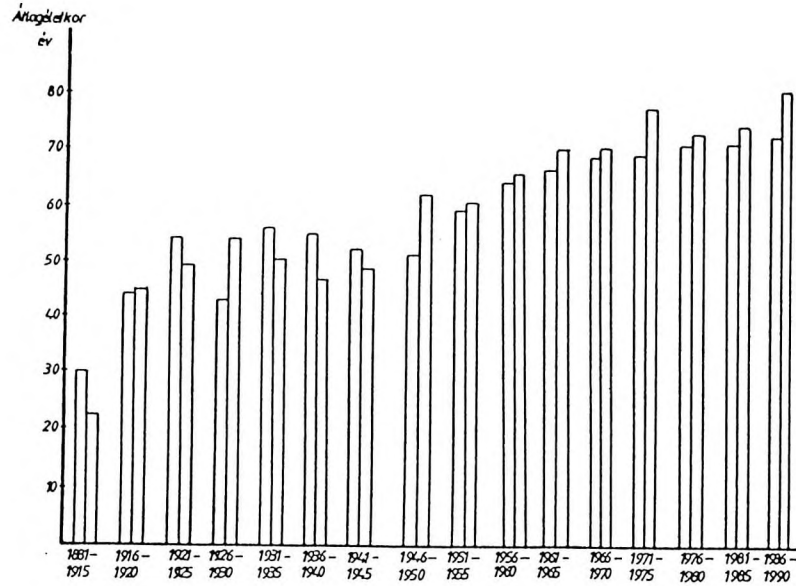
A múlt század közepétől kezdve a diagram egyre szélesedik. Ez természetes, hiszen ez a korosztály az, amely a várható életkort tekintve az elhalálozása már biztosan bekövetkezett, és nagy valószínűséggel élnek még a leszármazottjai, akik gondozzák hozzátartozóik sírját.

Különösen figyelemre méltó az 1881 és 1890 között született férfi lakosság, valamint az 1896 és 1900 között született női lakosság elhalálozását regisztráló sírok számának visszaesése. A fentiek véleményünk szerint a katonaköteles férfiakat érintő I. világháborúban bekövetkezett harctéri elhalálozásokkal, valamint a gazdasági világválság idején felerősödő és nagymértékű elvándorlásokkal hozható összefüggésbe. A kivándorlási hullám ugyanis elsősorban a legaktívabb korosztályt érintette.

A temetőben található sírokról regisztrált születésszámok 5 évenkénti maximumait 1901—1910 közötti időszakban éri el. A fentiek két tényezővel mindenképpen magyarázhatók.

V. A temetőben regisztrált sírokon feltüntetett születési évek szerinti korfa-diagram
 Age-pyramid of the persons buried in the graves registered
 in the cemetery by birth years

Az elhalálozottak 5 évenkénti átlagéletkora (bal: férfi, jobb: nő)

VI. A temetőben regisztrált sírokban nyugvók ötévenkénti átlagéletkorainak eloszlása
 Distribution of five-year average age of persons buried in the graves
 registered in the cemetery

Apátistvánfalva lakossága — hasonlóan a térségben lévő többi szlovén faluhoz — ebben az időszakban érte el a jelenlévő népességének maximumát (898 fő). A másik tényezőként figyelembe vehetjük, hogy a várható életkor alapján ez a korosztály abba a csoportba tartozik, amelynek tagjai már igen nagy valószínűséggel elhaláloztak és a falu temetőjébe kerültek.

1911-től fokozatosan összeszűkül a diagram. Ennek a magyarázata abban keresendő, hogy az a korosztály, amely ettől az időtől kezdve született még napjainkban is él, másrészt Apátistvánfalva jelenlévő népessége 1970-ig 615 főre, a lakónépessége pedig 479 főre csökkent.

A VI. ábrán az 5 évenkénti időszakokban elhalálozottak átlagéletkorát ábrázoltuk nemenként és összesítve. Az átlagéletkor számításánál az 1916 előtti időszakot nem vettük figyelembe, mert ebből az időszakból csak hiányos adatokáltak rendelkezésünkre.

Az összesített és az egész időszakra vonatkozó átlagéletkor 64,15 év, a férfiak esetében 61,9 év, a nőknél pedig 66,4 év. Az ábrán feltűnő, hogy a II. világháború idejéig a férfiak átlagéletkora általában magasabb (kivéve az I. világháború és a gazdasági világválság időszakait).

1946-tól kezdődően viszont a nők átlagéletkora a magasabb, jelentősen meghaladja a férfiak átlagéletkorát. Az átlagéletkor vizsgálatánál tapasztalható változás feltehetően kapcsolatba hozható a nők fokozatosan növekvő átlagéletkorával, valamint a férfi lakosságot jobban érintő foglalkozási átrétegződésből eredő nagyobb igénybevetéssel.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a térségre jellemző társadalmi és demográfiai torzulások a település temetőjének egyszerű elemző statisztikai vizsgálata alapján is kimutathatók. Más és hasonló térségek demográfiai mutatóitól való jelentősebb eltérés valószínűleg csak a nemzetiségi identitás romlását jelző szlovén nyelvű sírfeliratok szövegeinek eltűnésében tapasztalható. A további következtetések és összehasonlítások megtételéhez azonban még más településekre vonatkozó újabb adatok gyűjtésére és feldolgozására van szükség, amelynek az elvégzését a közeljövőben tervezzük.

Tárgyszavak:

Történeti demográfia

Faluszociológia

SOME DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF A BORDER NATIONALITY
VILLAGE ON THE BASIS OF EPITAPHS IN CEMETERY

DR. HORVÁTH RÓBERT (1916—1993)

1993. december 6-án elhunyt *Horváth Róbert* a József Attila Tudományegyetem nyugalmazott egyetemi tanára és "Emeritus professzora". Személyében kivételes tudású, nemzetközi hírű tudóst, a közgazdaságtan, statisztika-elmélettörténet és a demográfia kiemelkedő művelőjét, jogász nemzedékek oktatóját veszítettük el.

Győrött született 1916. július 1-én. A Szegedi Tudományegyetemen 1939-ben államtudományi, 1940-ben pedig jogtudományi doktorrá avatták. Már az egyetemi tanulmányai készítették a közgazdasági, a demográfusi-statisztikusi, a szélesebb értelemben vett szociológiai pályára, amelyre egy életre el is kötelezte magát. Ez irányú ismereteink bővítése céljából a Budapesti Műegyetem Közgazdasági és Közgazdaságtudományi Karán, a Berlini Friedrich-Wilhelm Egyetemen, valamint a Párizsi Egyetem Jogi- és Közgazdasági Karán folytatott postgraduális jellegű tanulmányokat.

Munkásságát a Szegedi Tudományegyetemen kezdte (1939—1940), mint tudományos munkatárs, majd 1948-ig a Központi Statisztikai Hivatalban dolgozott. 1948-ban a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán magántanárrá habilitálták a statisztika elmélete köréből.

Oktatói pályafutása tulajdonképpen az 1948—49-es tanévben kezdődött a Miskolci Jogakadémián, ahol mint jogakadémiai nyilvános rendes tanár a Közgazdasági és Statisztikai Tanszékét vezette. 1949-ben áthelyezéssel került át a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Közgazdasági és Pénzügyi Tanszékére, tanszékvezetői beosztásba. Itt nyert 1950-ben egyetemi nyilvános rendkívüli tanári, 1951-ben pedig egyetemi tanári kinevezést. 1954-től — megszakítás nélkül — az 1986. évi nyugállományba vonulásáig a Kar Statisztikai Tanszékét vezette.

Horváth Róbert tudományos munkásságát nemcsak az imponálóan nagy terjedelme, de még inkább annak sokrétűsége, a művelt társadalmi tudományágak széles skálája, és azok egymáshoz szervesen kapcsolódó komplexitása, továbbá tudományos kutatási módszerének újszerűsége jellemzi. Publikációinak száma csak a nyugállományba vonulásáig megközelítette a 300-at. (Ebből 10 monográfia, 171 önálló tanulmány, 87 kisebb cikk, recenzió, társszerzőként 16 egyetemi jegyzet.) Számos előadása hangzott el hazai és külföldi kongresszusokon, konferenciákon és egyéb rendezvényeken. Jelentős arányt képviselnek az idegen nyelven megjelent tanulmányok.

Nyugállományba vonulása sem jelentett szakadást termékeny és intenzív tudományos tevékenységében. 1986-tól 76 publikációja jelent meg — zömmel külföldi folyóiratokban. (Ebből 2 monográfia, 47 tanulmány, 25 kisebb cikk, recenzió, 1 kb. két és fél íves egyetemi jegyzetanyag.) Továbbá 23 előadása hangzott el különböző hazai és külföldi tudományos konferenciákon, kongresszusokon.

Kutatási területe a következő témakörökre terjed ki: közgazdasági és monetáris elmélet, közgazdasági és gazdaságstatisztikai elmélet, statisztikai elmélettörténet, alkalmazott statisztikai problémák, demográfiai-elmélet, történeti demográfia és egyéb témakörök, mint pl. a pénzügytan, pénzügyi jog, szociológia.

Horváth Róbert tudományos munkásságának kiemelkedő jellemzőit, főbb vonásait közelítően az alábbiakban lehet összefoglalni:

- a közgazdaságtan kvantitatív tudományként való felfogása és művelése;
- az előbbiből is következően a közgazdaságtani kérdéseket induktíve, döntően a gazdaságstatisztika oldaláról közelíti meg;
- e statisztikai-módszertani felfogás alapján az ár- és a pénzérték-elemzés, szélesebb körben a reál- és monetáris gazdaságtan problémáit összefüggésükben, egymással kölcsönhatásban vizsgálja;
- valamennyi általa művelt tudományterületen törekszik a statisztikai módszertan elmélyítésére — a lehetőségek és a korszerű igények ésszerű határain belül. Mindez elsősorban a matematikai gazdaságtan és főleg az input-output elemzés terén érzékelhető, de még az elmélettörténeti kutatásaiban is megnyilvánulnak a törekvések;
- végül, tudományos munkásságának talán legérdemlegesebb jellemzőjeként említendő a kutatási területeinek problémaközelítő és a feldolgozásokban alkalmazott komplex, valamennyi lényeges kérdést felölelő interdiszciplináris elmélettörténeti megalapozású módszere. Különösen érvényesül ez az utóbbi 2—3 évtizedben megjelent szintézisjellegű műveiben.

Horváth professzor közel 40 éves oktatói pályafutása alatt jogász nemzedékek sorát vértelte fel közgazdaságtani, pénzügytani, statisztikai és demográfiai ismeretekkel. Hallgatói tisztelték, diplomájuk megszerzése után is csak elismeréssel és nagyrabecsúlással emlékeznek rá. Bár nem tartotta magát pedagógusnak, humánus, megértő tanárnak bizonyult, aki igen jó pedagógiai érzékkel is rendelkezett. Türelemesen magyarázta ismételtlen a tévedő vizsgázóknak a helyes válaszokat, más szóval még a számonkérést is összekapcsolta az ismerettudással, az oktatással. Készségesen segítette az arra érdemes hallgatókat az elhelyezkedésnél vagy a külföldi ösztöndíjak elnyerésében.

Szakmai és egyetemi-kari kollegái is segítőkész és megértő embernek tartották, de közismert volt sziporkázóan szellemes társalgó egyénisége is.

A tudomány- és a kultúrtörténetből ismeretes, hogy számos kiváló tudóst, művészt saját kora csak késve — sőt esetenként — csak halála után ismert el, fedezett fel. Sajnos, *Horváth* professzort is érték — méltatlanul — olyan diszkriminációk, amelyek miatt késett a hazai elismerés, illetve korábban nyert megfelelő nemzetközi elismerést, mint idehaza.

A tudományos tevékenység ismertségének, színvonalbeli elismertségének egyik, ha nem a legfontosabb fokmérője a nyomtatásban megjelent hivatkozások. E tekintetben *Horváth* professzor tudományos munkásságára nézve két időszakban történt felmérés: 1961—1982 közötti években 33; 1985/86 óta pedig 62 hivatkozást sikerült felfedezni a hazai és külföldi szakirodalomban.

Tudományos munkásságának hazai elismeréseként 1962-ben nyerte el a közgazdaságtudományok kandidátusa, 1986-ban pedig a demográfiai tudományok doktora fokozatot.

Oktatói-nevelői munkásságát az Oktatásügy Kiváló Dolgozója, majd az Egyetemünk által adományozott József Áttila Emlékéremmel honorálták nyugállományba vonulása előtt. Szakértői tevékenységét a Statisztika Kiváló Dolgozója, illetve a Pénzügy Kiváló Dolgozója kitüntetéssel ismerték el. Nyugállományba vonulásakor az életpálya elismeréseként a Munka Érdemrend arany fokozatával tüntették ki. Azóta elnyerte az emeritus professzori címet, valamint a Fényes Elek Emlékérem kitüntetését.

Tudományos tisztséget töltött be a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai, valamint Demográfiai Bizottságában is. Tagként közreműködött az MTA Szegedi Bizottságában, a Statisztikai és Demográfiai Bizottságban. Az 1990-ben újjáalakult Magyar Statisztikai Társaság örökös tisztelebeli tagjává választotta.

Nemzetközi szakmai elismerését bizonyítja több nemzetközi tudományos intézménybe történő beválasztása, illetve tudományos cím, kitüntetés adományozása. Így 1947-től tagja a Nemzetközi Népeségtudományi Uniónak; 1963-tól a Nemzetközi Statisztikai Intézetnek, amelynek elnöke is volt. Ugyancsak 1963-tól tagja a Párizsi Statisztikai és Történeti Demográfiai Társaságnak, valamint a Német Népeségtudományi Társaságnak. 1982-ben az Orleans-i Egyetemen "honoris causa statisticae" doktorrá avatták; 1986 óta három nemzetközi kitüntetésben részesült: a Japán Gazdaságstatisztikai Társaság elismerő oklevelét, valamint a Francia Akadémiai Pálmarend Lovagja kitüntetését 1987-ben, a berlini Berlin-Zehlendorfer Heimatverein emlékérmét pedig 1991-ben kapta meg.

Horváth professzor az Állam- és Jogtudományi Kar vezetésében is fontos szerepet játszott. 1957-ben a Kar dékánja, 1958-ban prodékánja. Nyugdíjba vonulása után is — mint Emeritus professzor — kapcsolatot tartott fenn a Karral. Egy-egy szemeszterben fakultatív kollégiumokat hirdetett meg a demográfia tárgyköréből, készséggel közreműködött a kari demográfiai jegyzet megírásában. Legutóbb *Schneller Károly* centenáriumán tartott imponáló méltató előadást.

Sokiárnyú munkásságával — nemzetközi relációban is — kiemelkedő képviselője és tolmácsolója volt a hazai statisztikai-, demográfiai- és közgazdaságtudománynak. Tevékenységével hozzájárult az Állam- és Jogtudományi Kar és a József Attila Tudományegyetem nemzetközi hírnevének növeléséhez.

Horváth Róbertet a kiváló tudóst és professzort az Állam- és Jogtudományi Kar oktatói, szakmai kollégái, barátai és ismerősei mélyen gyászolják és emlékét kegyelettel megőrzik.

Dr. Balázs József

ECKENRODE, J.—GORE, S. (szerk.): *Stress between Work and Family*. (A munka és a család közötti stressz.) The Plenum Series on Stress and Coping. Plenum Press. New York and London, 1990. 223 p.

Főleg a nők gazdasági aktivitásának gyorsütemű növekedése következtében az 1970-es évektől kezdve egyre inkább rátelődött a figyelem a család és a munkahely határvonalán kialakuló problémákra és azok megoldási lehetőségeire. E téren Rapoport, R. 1971-ben közzétett (Dual — carrier families, Baltimore: Penguin Books, 1971.) könyve tekinthető olyan úttörő kezdeményezésnek, amely a kétkeresős családoknak a munka és a családi élet terén jelentkező problémák összeütközéseit, összefüggéseit mutatja be. Az ezt követően megelégnült kutatómunka eredményeként számos folyóiratcikk és könyv szerzője ismertette e kölcsönös kapcsolatok különböző területeit.

A munka és a család közötti stressz c. kiadvány olyan tanulmánygyűjtemény (8 önálló és 2 összefoglaló tanulmányt tartalmaz), amelyek szerzői (pszichológusok, demográfusok, orvosok, szociológusok) e két területen fellépő feszültségek keletkezésének mechanizmusait, azok kapcsolatait és összefüggéseit tanulmányozták. Úgy vélik, hogy a felnőttek életének két legfontosabb területe a család és a munkahely, ezek határozzák meg mindennapi tevékenységüket, itt élik meg legnagyobb kudarcaikat és sikereiket. Egyetértenek abban, hogy a munkahely és a családi élet határvonalát szinte lehetetlen meghatározni, hisz az már nem két külön világ, hanem együtt alkotják az egyén mozgásterét. Úgy tűnik elfogadják az ún. bukógát (concept of spillover) elméletét. Ezt a feltevést leginkább a súlyos stresszel járó munkahelyeken (pl. rendőrség) dolgozók otthoni túlfeszítettségének jellemzésére alkalmazzák, amely abból ered, hogy képtelenek levezetni a munkanap során felhalmozódott feszültségeket. A fordított helyzet is gyakori, hisz pl. a dolgozó anya gyermekeivel kapcsolatos problémái befolyásolhatják munkahelyi viselkedését.

Az egyes tanulmányok kiinduló pontja azoknak a folyamatoknak a leírása, amelyek a feszültséget, a stressz alapját szolgáló helyzetet létrehozzák.

A bevezető fejezet után a 2. és a 3. rész szerzői azzal a mechanizmussal foglalkoznak, ahogy a munkahelyi problémák átkerülnek a családba és ahogy ezek feldolgozásában, leküzdésében a házastárs és a család közreműködhet. Áttekintik azokat a mikrofolymatokat, amelyek meghatározzák a házasságban, mint a munkája során stresszhatást szenvedett ember társadalmi támogatásának legfontosabb formáját, annak természetét és funkcióit. Így a munkahelyi nehézségek megoldására válaszként létrejövő házastársi támogatás a családi és a munkahelyi viszonyokat összekapcsoló hidak egyikévé válik.

A 4. fejezet szerzői 135 nőre és férjére kiterjedő longitudinális vizsgálat első részéből szerzett információkról számolnak be. Ebből kitűnik, hogy a diplomás nők egyharmada úgy vélte, hogy karrierjének ártnak otthoni kötelezettségei és komolyan aggódtak amiatt, hogy munkájuk negatív hatással van gyermekeikre. Elemzik a férjzett, kisgyermekes, karrierorientált dolgozó nőknek azokat az erőfeszítéseit, hogy hogyan küzdik le a család és munka határmezsgyéjén keletkező stresszhatásokat. Hiánypótló lehet a fejezet abból a szempontból, hogy bemutatja a sok dolgozó nőt érintő szerepkonfliktusok leküzdésének módszereit. Utalnak arra, hogy a házassági problémákkal küzdő nőkben igen nagy igény van arra, hogy más területeken érjenek el sikereket.

Az 5. fejezet szerzői házaspárokkal naplót írtak a kettős szerepvállalásaikkal kapcsolatos folyamatokról és ezek alapján nemenként elemzik a családban és a munkahelyen fellépő problémákat és azok megoldási, levezetési módozatait.

Számos bizonyítékot sorakoztatnak fel amellett, hogy a munkahelyi viták növelik az otthoni veszekedések gyakoriságát és az otthoni túlterheltség együttjár a munkahelyi feszültségek kialakulásával, növekedésével. Felismerték, hogy a munka és családi szerepek összeegyeztetése mást jelent a férfiak és mást a nők számára.

Más és más családi és munkahelyi problémákkal kell megküzdeniök a gyermekeiket egyedül nevelő és a házasságban élő nőknek. A 6. fejezet szerzői egy longitudinális vizsgálat alapján e kétféle családban élő anyák és gyermekek gondjait igyekeznek szétválasztani és a specialitásokat meghatározni.

A következő fejezet szerzői egy elektronikai gyárban dolgozó, fizikai foglalkozású nők munkahelyi konfliktusait és azoknak a család életére gyakorolt hatását tanulmányozták. E vizsgálatok célja annak feltárása volt, hogy ezek a nők hogyan bírkóznak meg a munkahelyi és a családi kötelezettségeik kombinációjából adódó problémákkal. Felhívják a figyelmet arra, hogy a munkahelyről a család felé áramló, "átbukó" stressz a nők esetében is ugyanolyan jelentőségű, mint ennek fordítottja.

A válás és a munkanélküliség a családi és a munkahelyi szerepekben előforduló két legsúlyosabb stresszhelyzet. A 8. és a 9. fejezet szerzői e két helyzet egymásra gyakorolt hatását tanulmányozták. Úgy vélik egyik helyen fellépő problémák elviselését nagymértékben befolyásolja a másik területen kialakult (fennálló) helyzet. Megállapítják, hogy a különböző szerepek összefüggnek egymással, az egyik szerepben fellépő stressz befolyással van a többi szerep stresszhelyzeteire is. A munka és a család világa számos dinamikus kapcsolaton keresztül, bonyolult módon függ össze. Amikor azt vizsgálták, hogy ezek a stresszhatások hogyan terjednek egyik családtagról a másikra, meglepetéssel tapasztalhatták, hogy a hatás nem egyirányú! Számos példán bizonyították, hogy pl. a munkahely elvesztése jótékony hatást gyakorolt a házasság stabilitására mindkét nem esetében, mert figyelmüket egy közös, mindkettőjük számára súlyos problémára összpontosította.

Vagyis a negatív hatások nem csak felerősíthetik, hanem közömbösíthetik is egymást, csökkentik egymás erejét.

A magyar szakirodalomban még keveset tárgyalt témákban a szerzők — többnyire saját adatgyűjtéseiken alapuló — kutatásaik eredményeit és azok magas tudományos színvonalon megírt elemzéseit olvashatjuk. Minden fejezetet gazdag bibliográfia egészít ki, ami nemcsak a szerzők széles körű érdeklődését, hanem sokoldalú felkészültségét is bizonyítja.

A tanulmánygyűjtemény alapvető mondanivalója talán az, hogy a munka és a család, a munkahely és az otthon nem két külön világ, hanem életünk (gyerekek és felnőttek életének) szorosan (elválaszthatatlanul) összekapcsolódó, egymás kiegészítő része, amely meghatározza céljainkat és lehetőségeinket mindazokon a területeken, amelyek számunkra fontosak lehetnek. Ezért tartom a könyvet a társadalomtudományokkal foglalkozók számára hasznos olvasmánynak.

Dr. Hoóz István

HÍREK

Pályázat

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének közgyűlése 46/1992. évi határozatával az 1994. esztendő a **CSALÁDOK NEMZETKÖZI ÉVÉ**-vé nyilvánította.

Az Év programjaihoz Magyarország számos rendezvénnyel, tanácskozással, különböző pályázatokkal és kiadványokkal kapcsolódik. A Családév alkalmából a Népjóléti Minisztérium

szociológiai pályázatot

hirdet.

A tematikus pályázatra benyújtott műveknek egy vagy több valóságos családdal, illetve családokkal kapcsolatos témát kell feldolgozniuk, lehetőleg az alábbi megközelítésben:

- a család társadalmi, gazdasági, kulturális helyének, helyzetének és szerepének, erkölcsi, értelmi és érzelmi értékeinek, ezek állandóságának és aktuális változásainak a bemutatása (a család helye és szerepe a társadalomban);
- a családra ható külső, illetve a környezetre is visszaható belső családi viszonyoknak, a család szűkebb társadalmi beágyazottságának ábrázolása (a család kapcsolatai a környezetével, a társadalommal);
- a családon belüli emberi kapcsolatoknak, a család, mint az egyén életében meghatározó jelentőségű emberi és szociális közösség belső viszonyainak, értékeinek a kifejezése, a családok működésének feltárása, a sikeres megoldások példáinak felmutatása (a család belső világa).

Pályázni lehet tehát olyan, a *szociográfia műfaji eszközeit* alkalmazó művel, amely tárgyul a mai magyar társadalomban létező családot — a konkrét családokkal kapcsolatos bármely valóságos kérdés feldolgozását — választja. Az elbírálásnál előnyt élveznek, azok a munkák, amelyek egy vagy több család válságba jutásának megelőzéséről, a nehézségekből, a kedvezőtlen helyzetekből vagy konfliktusokból való eredményes kijutásának eseteiről és módjairól tudósítanak. A pályázat *jeligés*.

A magyar nyelven *2 példányban* benyújtandó pályázattal bárki résztvehet eddig még nem publikált *szociográfiai* alkotással. Egy szerző csak egy pályaművet nyújthat be legfeljebb 30 gépelt oldal terjedelemben. A pályázat benyújtásának *határideje 1994. július 31.*

Cím: Népjóléti Minisztérium
Nemzetközi Családév Titkárság
Budapest, 1051. Arany János u. 6—8.

A pályaműveket szakértőkből álló zsűri bírálja el. A *pályadíjak*:

I. díj	100.000 Ft
II. díj	80.000 Ft
III. díj	60.000 Ft

Eredmény hirdetés: 1994. október 15-ig.

A pályázat legsikeresebb alkotásai a tervek szerint 1994-ben könyvben is megjelennek. A kötetbe kerülő művek szerzői a szokásos honoráriumban részesülnek.

Budapest, 1993. december 13.

* * *

Az *Európai Népeştudományi Társaságnak (EAPS) az Európai Egészségügyi Morbiditási és Mortalitási Differenciákkal foglalkozó Munkacsoportja* 1994. április 21—23. között Louvain-la-Neuveben (Belgium) munkaértekezletet tartott. A munkaértekezletet a Louvaini Katolikus Egyetem Demográfiai Intézete és Statisztikai Intézete szervezte. A több mint negyven szakértő bevonásával lebonyolított munkaértekezlet témája: *Az Európai Halandósági Táblák; Adatok, Módszerek és Modellek* volt. A munkaértekezleten Magyarországot *Dr. Józán Péter*, a KSH fősztályvezetője és *Dr. Valkovics Emil*, a KSH tudományos tanácsadója képviselte. A munkaértekezlet során *Dr. Józán Péter* az egyik ülés elnöki funkcióját is ellátta. *Dr. Valkovics Emil* "Néhány gondolat a halálokok szerinti és egyes halálokok feltételezett kiküszöbölésén alapuló halandósági táblákról" című dolgozat bemutatására és megvitatására a munkaértekezlet második napján került sor.

* * *

Az "*Öregedés Európában*" című kétoldalú magyar-holland összehasonlító projekt programját és szervezeti mechanizmusát a NIAS-ban (Wassenaar) 1994. május 2—3-án tartott tárgyalásokon alakították ki. A tárgyalásokon holland részről *Jenny Gierveld* (NIDI), *Kees Knipscheer* (amszterdami egyetem) és *Nico van Nimwegen* (NIDI) vettek részt, magyar részről pedig *Klinger András* és *Miltényi Károly*. Esetenként részt vett a megbeszélések egyes szakaszaiban *W.R. Hugenholtz* és *Van De Kaa* (NIAS) is.

A program tematikáját illetően a következő főbb pontokban állapodtak meg, megjelölve az egyes magyar és holland felelősöket is.

Bevezetés; Magyarország és Hollandia viszonyainak általános áttekintése

I. Demográfiai részek

1. Népesedési folyamatok, termékenység és halandóság; népességszerkezet (1900—1950—1995)
Mészáros Árpád—De Beer
2. A családi és háztartási viszonyok; lakáshelyzet (1960—1990)
Klinger András—Jenny Gierveld
3. Népesedési előrejelzések, ide értve a család- és háztartásszerkezet előrejelzéseit is (2020)
Hablicsek László—Imhoff

II. Társadalmi és gazdasági összefüggések

4. A család gazdasági és társadalmi szerepkörének átalakulása; a családtámogatás rendszerei
Cseh-Szombathy László—K. Knipscheer
5. Gazdasági aktivitás és nyugdíjba vonulás; nyugdíjrendszer
Miltényi Károly—Julius Theewes
6. Morbiditás, mortalitás és az egészségügyi ellátás
Józán Péter—H. Sollinge

III. Következtetések a politikai döntéshozók számára

A megbeszélésen megállapodtak az 1994—96. évi program időrendjében.

IRODALOM

KÖNYV

TAUBER, C.M.: *Sixty-Five Plus in America*. (65 éven felüliek Amerikában.) US Bureau of the Census, Current Population Reports, Special Studies, P23—178RV, Washington, DC, 1992. 156 p.

Mint a világ számos országában, Amerikában is korunk egyik legnagyobb kihívása a népesség rohamos elöregedése. A demográfiai változások sebessége és iránya kényszerítő jellegű szociális, gazdasági és etikai választások elé állítja az egyéneket, a családokat és a kormányokat egyaránt. A napjainkban választott megoldások, végrehajtott döntések sok évtizedre előre meghatározzák generációk életminőségét, vitalitását. Ezzel a nagy jelentőségű kérdéskörrel foglalkozik az USA Népszámlálási Hivatalának kiadványa, mely az 1990-es népszámlálás és számos országos speciális felvétel adatait elemzi. A kiadvány részletesen ismerteti az amerikai népesség korösszetételének változásait 1900-tól 2050-ig, a világ számos fejlett és fejlődő országának adataival összevetve. Külön-külön fejezet tárgyalja az öregedő népesség egészségi, gazdasági, szociális és egyéb jellemzőit, földrajzi eloszlását és migrációs sémáit. Valamennyi fejezet gazdag összefoglaló táblázatokban és szemléletes grafikonokban, de ezeken kívül külön fejezet tartalmazza a részletesebb adatokat közlő táblázatokat, valamint a fogalmi és módszertani magyarázatokat.

A kiadvány főbb megállapításai a következők.

A telepések idején az amerikai lakosság fele 16 éven aluli volt. 1990-ben 4 amerikai közül kevesebb mint 1 volt 16 éven aluli, és a népesség fele 33 éves vagy idősebb, 2050-ben pedig a népesség legalább fele lesz 39 évesnél idősebb.

1990-ben 31,1 millió öreg (65 éves és idősebb) élt Amerikában, ez a népesség 12,5%-át jelentette. Közülük 18 millió volt a 65—74 évesek, 10 millió a 75—84 évesek és 3 millió a 85 éven felüliek száma.

Az 1980-as évtizedben 22%-kal nőtt a 65 éven felüliek száma. 1990 és 2010 között a növekedés nem lesz túl jelentős, 2010 és 2030 között viszont 76%-osra becsülhető (a közepes változat szerint), míg a 65 éven aluliak növekedése csak 6,5%-os lesz várhatóan.

1990-ben 6,9 millió volt a 80 évesnél idősebbek száma az USA-ban (35 amerikai közül egy tartozott ebbe a korcsoportba), 2050-re viszont már több mint 29 millióan lesznek (13 közül legalább egy fő).

A 100 évesek és idősebbek száma 1990-ben 35 808 volt; az ide tartozók száma a 80-as évtizedben több mint kétszeresére nőtt. E népességcsoport 80%-a fehér bőrű, és 79%-a nő.

Az öregek száma kilenc államban haladta meg az 1 milliót 1990-ben. Kaliforniában élt a legtöbb 65 éven felüli (3,1 millió), míg Floridában volt a legmagasabb (18%) a részarányuk.

1980 és 1990 között mintegy 38%-kal nőtt a 85 évesnél idősebbek száma; nyolc államban élt több mint 100 000 ilyen idős ember. A világ népességének 6%-a 65 évesnél idősebb; számuk 1991-ben csaknem 332 milliót tett ki, és 2000-re elérheti a 426 milliót. Több mint az ötven százaléuk fejlődő országban él.

Az USA-ban élő öregek fontos jellemzője a különbözőség, sokféleség. 1990-ben 10 öreg közül 1 nem volt fehér bőrű, a következő század közepéig ez az arány 10 közül 2-re nőhet. Ugyanakkor várhatóan az öregek nagyobb része lesz hispán eredetű (ide bármilyen fajúak tartozhatnak).

1990-ben 5 fekete és hispán eredetű közül mintegy 1 volt 80 éves vagy idősebb, 2050-ig ez az arány 3 közül 1-re növekedethet. A fehérek esetében az arányszám várhatóan nagyobb, mintegy 38%-os lesz.

Az idősebb férfiak esetében nagyobb a valószínűsége annak, hogy családban élnek. A 75 éven felüli férfiak többsége házas és feleségével él, míg a nők többsége özvegy, vagy egyedül élő.

A születéskor várható élettartam 1989-ben a fehér nők esetében 79 év, a feketéknél 74 év volt; a férfiak esetében a megfelelő értékek 73, illetve 65 év.

A rossz egészségi állapot nem olyan gyakori a 65 évesnél idősebb népesség körében, mint azt általában feltételezik, különösen nem a fiatalabb korosztályok esetében. A nem valamilyen öregeket ellátó intézményben lakó 65—74 évesek esetében négy közül három személy tartja egészségi állapotát jónak, nagyon jónak vagy kiválónak. A 75 éven felüliek esetében a megfelelő érték: három közül kettő. Tíz nem intézményben élő 65—74 éves személy közül kilencnek nincs szüksége semmiféle segítségre mindennapi feladatai ellátásához, a 85 éven felülieknek pedig 45%-a szorul rá a segítségre.

Az idősebb nők esetében nagyobb a valószínűsége a hosszú ideig tartó, krónikus, rokkantsághoz vezető betegségnek, míg a férfiak esetében inkább a rövid ideig tartó, gyógyíthatatlan, halálos kimenetelű betegség kialakulása jellemző.

Jelentős jövedelmi különbségek figyelhetők meg az időskorú népesség egyes alcsoportjait vizsgálva. 1990-ben a szegénységi ráta a feketék körében volt a legmagasabb ($33,8 \pm 0,8\%$), a hispán eredetűek esetében $22,5 \pm 0,7\%$, míg a fehérek között mindössze $10,1 \pm 0,5\%$.

Az időskorú népesség iskolai végzettsége jelentős mértékben növekszik majd az elkövetkező időszakban, mivel a fiatalabb kohorszok jóval nagyobb arányban fejezték be középiskolai és felsőfokú tanulmányaikat, mint a mai öregek.

A hónap öregjei jelentős mértékben különbözni fognak napjaink öregjeitől, és ezek a különbségek nagymértékben érintik majd egészségi állapotukat és gazdasági státusukat.

A nők egyre nagyobb része dolgozik majd olyan hosszú ideig, hogy saját jogú nyugdíjban részesedhet.

A fehérek, illetve a feketék és hispán eredetűek közötti foglalkoztatottsági, kereseti különbségek folytán ez utóbbiak lényegesen kevesebb erőforrással rendelkeznek majd nyugdíjas korukban. Egyre gyakoribb lesz a négygenerációs család. A fiatal öregek, nyugdíjas éveik kezdetén, egyre nagyobb mértékben kénytelenek majd gondoskodni a még öregebb, ápolásra szoruló családtagokról. Jelenleg 5 haláleset közül 1 következik be a 85. életév betöltése után. 2050-ig ez az arány megduplázódhat, részben az alacsonyabb halálozás, részben az ún. Baby-Boom generáció (az 1946 és 1964 között születettek) továbbélőinek nagy száma miatt. Ez hatással lehet a meghosszabbodott élet minőségére és finanszírozására.

Az orvosi technológiák fejlődése révén egyre több ember ér meg idősebb kort, de ugyanakkor krónikus betegségben szenved majd, és fizikailag vagy mentálisan sérült. Sokak számára minden eddig tapasztaltnál nagyobb terhet jelentő ápolás válik szükségessé. Míg korábban az élettartam meghosszabbítása volt fontos társadalmi kérdés, a jövőben az életminőség, az aktív élettartam jelentősége lesz a meghatározó.

A nők jelentős mértékben vesznek majd részt az idősebb családtagok ápolásában. Sokan emiatt kénytelenek kereső tevékenységüket felfüggeszteni, ami kedvezőtlenül befolyásolja nyugdíjuk nagyságának alakulását.

FOLYÓÍRATCIKKEK

HÖHN, Ch.: Aktuelle Bevölkerungsfragen in Europa und in den anderen Industrieländern. (Aktuális népesedési kérdések Európában és más ipari területken.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/3. 271—289. p.

A tanulmány az 1993. évi Európai Népesedési Konferenciára készült, amely regionális tanácskozásként az 1994. évi Világkonferencia előkészítését szolgálja. Az elemzés tárgyát a fejlett országokban lezajlott hosszú távú népesedési folyamatok gazdasági és társadalmi összefüggései képezik.

Az ENSZ legújabb demográfiai előrejelzése — a születések gyakoriságának csökkenéséből kiindulva — arra következtet, hogy a fejlett államokban elkerülhetetlen a népesség elöregedése. Az idős népesség arányának növekedése nyilvánvalóan fokozott feladatokat hárít a nyugdíjbiztosítás rendszerére és az egészségügyi ellátásra.

A születésszám visszaesése a mai fejlett államokban különböző időszakokban zajlott le: Nyugat- és Észak-Európában lényegileg a XIX. század közepétől a XX. század közepéig tartott, Európa más részein és Észak-Amerikában a XX. század kezdetétől figyelhető meg, míg Japánban csak a második világháborút követően kezdődött el.

A korábbi ismereteken alapuló képet módosíthatja, hogy a születésszám csökkenésének az 1960-as évek közepén lezárult hosszú távú folyamatát a későbbiek során a fejlett országokban egy újabb visszaesési szakasz követte. Ez a népességtudomány szempontjából is új helyzetet teremt, mert az eddig uralkodónak tekintett felfogás gyökeres átértékelését teszi szükségessé. A tapasztalatok arra intenek, hogy a népesedési folyamatokban nem számíthatunk tartós egyensúlyra, hanem miközben a születésszám mélyen a népesség reprodukciójához szükséges szint alá esik, az olló a születési és halálozási görbe között egyre inkább kinyílik. A halálozások száma tehát fokozódó mértékben haladja meg a születéseket, annak ellenére, hogy az idősebb korosztályokban a halandóság javul. A népesség korösszetételét a jövőben a várható átlagos élettartam meghosszabbodása és a csökkenő születésszám együttes hatása fogja befolyásolni. Elképzelhető ezért, hogy az időskorúak arányának növekedése még gyorsabb lesz, mint korábban feltételezték.

A "posztmodern" életforma a családok összetételét is módosítja. Egyre több család bomlik fel válások útján. Az elváltaknak csak egy része köt újabb házasságot, mások egyedül maradnak vagy élettársi kapcsolatot létesítenek. Növekszik az egyszülős családok száma.

Az életforma változását a törvényhozás többé-kevésbé követi, sőt néha elő is segíti. Demográfiai szempontból megfigyelhető például a terhességmegszakításra vonatkozó törvények liberalizálása, a válási jog reformja, a házás és nem házás együttélő párok, továbbá a törvényes és nem törvényes gyermekek jogi helyzetének az egységesítése.

A mai szabad piacgazdaság egész rendszere "vak" a családi igényekkel szemben, sőt a munkáltatók szemszögéből nézve a legjobb munkatárs a független egyedülálló, gyermektelen személy. A magángazdaság szféráján kívül is elterjedt azonban az a szemlélet, amely az embereket csak mint egyéneket veszi számba, és nincs tekintettel a családi kötelezettségekre.

A távlati prognózisok készítése során a születéseknél és halálozásoknál nagyobb bizonytalansági tényezőt jelent a vándorlási mozgalom alakulása. Az előrejelzés mindhárom változata számol a fejlett ipari országokba — elsősorban Észak-Amerikába

és Nyugat-Európába — irányuló bevándorlással, de nagyságrendi különbség van a magas, a közepes és az alacsony változat között.

Az ENSZ 1992. évben kidolgozott előrejelzése — a természetes népmozgalom és a vándorlás együttes figyelembevételére alapján — Európára, továbbá az iparilag fejlett területek összességére (régiónok szerint részletezve) tartalmaz az 1995—2025 közötti időszakot magukban foglaló számításokat. A jelzett három változat közül elsősorban elfogadásra ajánlott közepes változat fő következtetései az alábbiakban összegezhetők:

- Európa népessége (a volt Szovjetunió nélkül) — kisebb ingadozásokkal — 500 milliós létszám körül stabilizálódik;
- az ipari országok együttes lakossága (ideértve a szorosan vett Európa mellett az egykori Szovjetunió területét, Észak-Amerikát, Japánt, Ausztráliát és Új-Zélandot) az 1990. évi kereken 1,2 milliárdról 1,3 milliárdra emelkedik;
- a 65 éven felüli népesség arányának növekedése az Európán kívüli ipari térségekben is általánossá válik.

A fejlett országok szempontjából a korösszetétel változása a leglényegesebb következtetés. Ez súlyos kihívást jelent, mely egyértelmű a társadalom megújításának igényével. A kívánatos korszerűsítés sokrétű folyamat. Nyilvánvaló, hogy ez nem lehet csak a politikusok ügye, hanem többé-kevésbé a társadalom minden tagjára háruló feladatként jelentkezik.

F.J.

TERRA ABRAMI, V.—SORVILLO, M.P.: La fécondité en Italie et dans ses régions: analyse par période et par génération. (A termékenység Olaszországban és régióiban: időszakonkénti és generációnkénti elemzés.) *Population*, 1993/3. 735—752. p.

A tanulmány a generációk termékenységének rekonstrukcióját mutatja be régióként az Olasz Statisztikai Intézet és a Firenzei Egyetem által végzett vizsgálat eredményei alapján. A termékenységi arányszámok meghatározásához a születési statisztikákat és a népességszámokat különböző forrásokból vették, de az ebből fakadó eltéréseket az alkalmazott eljárások segítségével sikerült jelentősen csökkenteni.

A termékenységi arányszámokat a lakóhely regionális hovatartozása, az anya életkora és születési sorrend szerint 1952—1988 között minden évre kiszámították. Megállapítható, hogy ebben az időszakban az olasz termékenység soha nem emelkedett lényegesen a közeli országoké fölé, az Európai Közösségben inkább hátul, 1986-ól pedig leghátul található. Ugyanakkor jelentős eltérések vannak az ország régiói között. A 70-es években pl. az összes déli régióban az egy nőre jutó születések száma meghaladta a 3-at, míg Közép- és Észak-Olaszország négy régiójában még a 2-t sem érte el. A termékenység szintjében meglévő különbségeket a fejlődés irányának eltérései egészítik ki. A longitudinális és transzverzális elemzés kombinációja lehetővé teszi a vélemények árnyalását: a túl pesszimisták a legutóbbi évek nagyon alacsony mutatóira helyezik a hangsúlyt, az optimisták viszont a hosszú távú következmények súlyosságát is figyelmen kívül hagyják, és a kedvezőtlen kormegoszlásnak tulajdonítják a rendkívül alacsony termékenység folyamatos fennmaradását az északi és középső régiókban. Az elemzés rámutat, hogy nem lehet egységes "olasz" termékenységről beszélni, az országos mutatók regionálisan rendkívül differenciált szintek, fejlődési

irányok és magatartásminták pusztán statisztikai szintéziséből alakulnak ki. E megállapítást több tényező is alátámasztja.

1. A 60-as évek országos "baby-boomja" elsősorban a tengerparti és központi régiók termékenység-növekedéséből adódott, néhány kohorsz terméketlenségének átmeneti visszahúzódása, valamint az egygyermekes anyák növekvő második gyermekvállalása következtében.

2. A keresztmetszeti mutatók emelkedése alig hat a generációk befejezett termékenységére, kivéve egy időszakos javulást az északi és központi régiókban. Délen a befejezett termékenység folyamatosan csökken.

3. A termékenység csökkenése ugyan országos jelenség, ám a közös irányzat nem jelenti sem mennyiségi, sem minőségi szempontból az Észak és Dél különböző reprodukciós modelljének közeledését.

4. A termékenység csökkenése nagyfokú változást eredményezett a családok nagyság szerinti megoszlásában. Északon elterjedt és helyenként többségi modellé vált az egygyermekes család, miközben a két gyermeknél többet vállaló nők száma elenyészőre csökkent. Olaszország déli részének termékenységi átmenetét ezzel szemben a népes (4 vagy többgyermekes) családok számának zuhanása jellemzi, nem érintve az első-, másod-, sőt harmadszülések számarányát. Ezekben a régiókban még az 1950 körül született generációkban is többségben vannak a kettőnél több gyermeket szülő nők.

R. G.

DUMANI, B.: Politiques démographiques et fécondité en Albanie. (Népesedéspolitikai és termékenység Albániában.) *Population*, 1993/3. 767—770. p.

Bevezetőjében az 1990-es demográfiai helyzetet jellemző adatok közül mutat be néhányat a szerző. A nyers születési arányszám ekkor 25,2 ezrelék, ami 3,03 születést jelent egy nőre számítva; a nyers halálozási arány 5,6, a csecsemőhalandóság 28,3 ezrelék. A 15—49 éves nők a népesség 25%-át alkotják; a 25—49 éves nők 90%-a házas; 1970 óta 0,7—0,8 körüli az 1000 lakosra jutó válás.

A születéskor várható élettartam jelenleg 72,2 év, a népesség 7,8%-a 60 éves, illetve idősebb, munkaképes korú a lakosság 57,6%-a. A városi család átlagosan 3,9 személyből áll, a családok 16—17%-a 7, illetve több személyes (itt 3—4 generáció él együtt), arányuk azonban folyamatosan csökken.

1930—1990-ig a népesség 30 évenként megduplázódott. 1945-ig annyi gyerek született, amennyi a termékeny periódus alatt szülehetett, a növekedés mértékét csupán a gyermek és felnőtt korban egyaránt jelentős halandóság korlátozta.

A II. világháborút követően bekövetkezett radikális változások része volt a kormány natalista népesedéspolitikája. 1990-ig hatályban maradt az a törvény, mely tiltotta a születésszabályozás eszközeinek terjedését, az aboruszhoz folyamodó nőit akár 2 évig terjedő szabadságvesztéssel sújthatta. 1970-től a születések száma mégis csökkenni kezdett. Hozzájárult a csökkenéshez a fiatalok házasságkötések számának általános és jelentős csökkenése és az a körülmény, hogy a házasságkötés alkalmával sok esetben a nő városba költözött, az ott jellemző családtípushoz igazodott.

Az 1979-es és 1989-es helyzetet, a tíz év alatt bekövetkezett változásokat táblákon mutatja be a szerző. 1979-ben a termékeny korú nők a városi lakosság 26,35%-át, a falusiak 21,86%-át alkották; a nyers születési arányszám az előbbieknél 21,5 ezrelék, utóbbiaknál 31,04 ezrelék.

1989-re a szülőképes korú nők aránya mind a városi, mind a falusi lakosságon belül megnőtt, termékenységük azonban csökkent. A házasságon belüli termékenység csökkenése igen gyors, a városban 2,9 ezrelék, a falusi lakosságnál 6,4 ezrelék.

A nők emancipációs törekvései, az iskolázottság növekedése és a gazdasági életbe való bekapcsolódásuk (1990-ben az összes munkaviszonyban álló 45 %-a nő, ami 1980-hoz képest 24,6 %-os növekedés) hatásaként, a hivatalos restrikció ellenére, az abortuszok száma 1980 és 1991 között megduplázódott, születésszabályozási eszközök hiányában a közzvélemény által elfogadott eszközzé vált.

1989-ben az anyai halandóság 49,5 halál 100 000 születésre, a tíz év alatt abortusz következtében meghalt nők 60 %-a 5 vagy több gyermeket hagyott itt, és kb. 22 %-uk házasságon kívül esett teherbe.

Az 1990-es politikai változások, a pluralizmus, az emberi jogok védelmének előtérbe kerülése új irányt hozott a családtervezés, az abortusz-szabályozás területén. Kb. 1 dollár az abortusz "ára", ennek megfelelően csökkent a tiltott műtétek és a hozzá erősen kötődő anyai halandóság. (1980—1989-ben 45—47 halál jutott 100 000 születésre, 1991-ben ez a szám 29.)

Egy 1992-es, egyetemisták közt végzett felmérésről számol be végül a szerző. A megkérdezettek 51 %-a semmiféle modern születésszabályozási módszert sem ismert. A lányok, és különösen a vidékiek esetében az arány még elszomorítóbb. Remélhető, hogy a családtervezési programok kedvező fogadtatásra találnak.

Befejezésül a szerző felhívja a figyelmet a migráció növekedésére. A jelenlegi gazdasági nehézségek, a munkanélküliség különösen a fiatalokat kényszeríti (70 %-uknak áll szándékában) hazájuk átmenetinek gondolt elhagyására.

Ez a tényező várhatóan valamennyi demográfiai folyamatra hatással lesz.

G.M.

COURBAGE, Y.: Contrastes démographiques en Israel: tendances récentes. (Demográfiai különbségek Izraelben: újabb tendenciák.) Population, 1993/3. 754—766. p.

1948-tól, évtizedeken át 5—8 zsidó lakosra 1 nem zsidó (muzulmán, keresztény, drúz) jutott, Izraelben 1980 körül azonban a migráció hatása elenyészővé vált, mára ez az arány 2:1-re esett volna. Az itt élő nem zsidók (főleg arabok) termékenysége ugyanis még mindig majdnem háromszorosa a zsidókének.

Nehéz társadalmi-gazdasági okokkal magyarázni a magas nem zsidó termékenység fennmaradását. A magyarázathoz hozzájárulhat, hogy csupán 25 %-uk él 20 000-nél nagyobb lélekszámú városokban és a kis települések termékenysége mindenkor magasabb, mint a városi agglomerációé.

A népesség növekedését nagy súllyal befolyásoló tényező a halandóság. A zsidóknál 4 haláleset jut 10 születésre, míg a nem zsidók esetében csupán 1. Az eltérés a nem zsidó népesség fiatal korstruktúrájának következménye.

A születéskor várható élettartam a zsidóknál valamivel magasabb és közelíti az arab országokban tapasztalt rekordot (Kuvait: 75 év).

A csecsemőhalandóság esetében jelentős a különbség. 1992-ben ez az arány a zsidók esetében 7,3 ezrelék, míg a nem zsidók esetében 13,6 ezrelék. Érdekes ugyanakkor, hogy a 15—39 éves nem zsidó nők, magas termékenységük ellenére alig "halandóbbak", mint a hasonló korú zsidó asszonyok.

1990—91-ben (a volt Szovjetunió "kinyitása") megfordult a nem zsidók arányának növekvő tendenciája. A népesség területi megoszlása térképen látható. Északon a népesség 81%-a nem zsidó. Az ország centrumában, mely a legvárosiasabb jellegű, nagyon kevés, mindössze 9% nem zsidó él. Délen, az állam területéhez képest jelentős kiterjedésű Negev sivatagban a nem zsidók aránya csekély, mégis ők képviselik a teljes lakosság 21%-át.

Az 1991-es bevándorlók területenkénti letelepítési megoszlásából látható, hogy a zsidó népességen belül képviselt arányukhoz képest kevesebbet telepítettek le a központi körzetben és viszonylag többet Északon, Galilea és Haifa körzetében. Ugyanígy dinamizálta a zsidó népesség növekedését a bevándorlás a Negev sivatag területén is. Északkal ellentétben azonban az arab népesség magas arányán (21,3%) változtatni nem tudott, különösen a beduinok magas születésszámai miatt.

A szerző 2005-ig számított előrejelzései szerint a zsidó férfiak várható élettartama 77, a nem zsidóké 75 évre nő; a nőknél 81, illetve 78 év lesz ekkorra. A teljes termékenységi arányszám a zsidóknál 2,3-re, a nem zsidóknál 3,3-re csökken. 2005 körül a bevándorlást befejezettnek tekinti.

A nem zsidó népesség aránya 2048-ra (Izrael állam Centenárium) 25,5%-ra nő. 2002-re lélekszámuk eléri az egymilliót, 2045-re pedig kétmillió lesz. Északon és Délen a népességen belüli arányuk 2048-ra megközelítheti az 50%-ot, a középső részen azonban elhanyagolható lesz.

Az életkor szerinti előrejelzés alapján valószínűsíthető, hogy jelenleg kisszámú (12%) választóképes, a politikát közvetlenül befolyásoló nem zsidó népesség aránya 2048-ra eléri, sőt meghaladja a 23%-ot.

G.M.

RELE, J.R.: Fertility levels and trends in South Asia: an assessment and prospects.
(Termékenységi szintek és trendek Dél-Ázsiában: értékelés és előrejelzés.)
Genus, 1992/1—2. 133—154. p.

A termékenységi átmenet vizsgálata mind tudományos, mind pedig politikai szempontból különösen fontos. A tanulmány Dél-Ázsia öt országának helyzetét elemzi. Banglades, India, Nepál, Pakisztán és Sri Lanka népessége Dél-Ázsia lakosságának 94%-át, egész Ázsiáéénak mintegy 35%-át tette ki az 1985-ös adatok szerint. A dolgozat — a termékenységi adatok gyenge minősége és hiányossága miatt — több forrásból származó információkra és az ENSZ 1988-ta vonatkozó becsléseire alapozza következtetéseit.

Bár a termékenységi átmenet Dél-Ázsiában is elkezdődött, hatása országról országra jelentősen eltér. A 60-as évek elején az öt vizsgált ország mindegyikében 6—7 között volt a teljes termékenységi arányszám (TFR). 1980—85-ben azonban már nagy különbségek mutatkoztak: Pakisztánban a TFR továbbra is 7 körüli, míg Sri Lanka hasonló mutatója ekkor 3,25 volt. Indiában a termékenység csökkenése mérsékelt, Bangladesben és Nepálban gyenge volt. A differenciális termékenységi és házassági termékenységi (MTFR) elemzéseket a fejlettség szintjével szorosan összefüggő társadalmi-gazdasági ismérvekkel kombinálva végezték el. A városi termékenységet mind az öt országban alacsonyabbnak találták a vidékinél. A házassági termékenység esetében a különbség jóval kisebb, sőt Pakisztánban szinte nincs is. Ez a magasabb házassági kor termékenységsökkentő hatását igazolja. A dél-ázsiai országok a termékenységnél a házassági kor iskolai végzettségétől függő különbségei alapján két

csoportba sorolhatók. A magasabb termékenységgű Bangladesben, Nepálban és Pakisztánban 7 évi iskolába járás jelenti azt a szintet, amelytől kezdve mind a TFR, mind pedig az MTFR csökken. Az alacsonyabb termékenységgel rendelkező Indiában és Sri Lankán ez a határ lejjebb van, és fordított arányt tapasztalunk a házas nők iskolai végzettsége és termékenysége között (akár TFR-ben, akár MTFR-ben kifejezve). A TFR-nek az MTFR-hez viszonyított nagyobb mértékű csökkenése az iskolázottsági szint emelkedésével ugyancsak a későbbi házasságkötés elsőrendű szerepét igazolja a magasabb végzettségű nők termékenységének csökkenésében. A gazdaságilag aktív nők házas termékenysége Pakisztán kivételével mindegyik országban alacsonyabb a nem dolgozóknál. Pakisztánban viszont a feleség gazdasági aktivitása nem befolyásolja a házas termékenységet. Pakisztán tehát az egyetlen, amelyben a vizsgált ismérvek szerint a 70-es és 80-as években nem differenciálódott a házas termékenység, Bangladesben és Nepálban alacsony, Indiában és Sri Lankán viszont erőteljesebb volt a differenciálódás.

A termékenység csökkenése szempontjából alapvető fontosságú, hogyan alakul ezekben az országokban a családtervezési program végrehajtása. A fogamzásgátló eszközök alkalmazása folyamatosan terjedt mindenütt, kivéve Pakisztánt, ahol a 70-es években átmeneti visszaesés volt. Pakisztánban, Nepálban és Bangladesben ennek ellenére jelenleg is viszonylag alacsony az ilyen eszközök alkalmazásának aránya. A felhasználás 80-as évek elejétől tapasztalható növekedése azonban kedvező előjel a termékenység csökkenésének jövője szempontjából.

R. G.

ZENG YI—TU PING *et al.*: *Causes and Implications of the Recent Increase in the Reported Sex Ratio at Birth in China.* (A bejelentett születéskori nemi arány jelenlegi növekedésének okai és következményei Kínában.) *Population and Development Review*, 1993/2. 283—302. p.

A fejlett országok mintegy kétszáz éves, megbízható statisztikai idősorai alapján a születéskori nemi arány biológiailag stabilnak tekinthető: bármiféle szociális vagy viselkedésszerű beavatkozás nélkül 100 leánygyermek születésére mintegy 106 fiúszületés jut. Kínában is hasonló adat volt jellemző az 1960-as és az 1970-es években. A bejelentett nemi arány 1980 után kezdett növekedni: 1981-ben 108,5, 1986-ban 110,9, 1987-ben 111,0, 1989-ben pedig 113,8 volt. Ez a jelenség számos tudós, politikus figyelmét felkeltette, és közvéleményt is foglalkoztatja. A cikk szerzői áttekintik a születéskori nemi arány növekedésének eddigi magyarázatait (a leánygyermek meggyilkolása, a magzat nemének születés előtti meghatározása és az ezt követő nem-specifikus abortuszok, a születések bejelentésének hiányosságai), majd ismertetik saját elemzéseik eredményeit. Az 1990. évi népszámlálás, az 1988. évi kétezrelékes termékenységi és születésszabályozási felvétel, az 1987. évi egyszázalékos népességi mintavétel országos adatai, a kórházi nyilvántartások 29 tartományban végrehajtott ellenőrzései, valamint különböző becslések alapján úgy vélik, hogy a születéskori nemi arány növekedésének három fő oka van. Ezek: a leánygyermek születésének bizonyos mértékű be nem jelentése, a magzat nemének ultrahangvizsgálattal és egyéb diagnosztikai módszerekkel történő megállapítása és az ezt követő illegális abortuszok, valamint a leánygyermek meggyilkolása, ami igen kis gyakorisággal fordul csak elő.

A szerzők vizsgálatai szerint a leánygyermek születésének be nem jelentése mintegy 43—75 százalékban magyarázza az 1980-as években bejelentett születéskori nemi arány-adatok, valamint a normális körülmények között elvárható érték közötti különbséget. A leánygyermek születését jelentős mértékben eltitkolják Kínában, hogy elkerüljék a többedik születések miatti büntetést. Fiúgyermek születése esetén — különösen a vidéki területeken — inkább vállalják a büntetés kifizetését, hiszen a fiúgyermek a család fennmaradását, továbbvitelét biztosítja.

Az 1980-as évek elejétől Kína nagy számban importált és gyárt is olyan ultrahang készülékeket, amelyek segítségével megállapítható a magzat neme. Bár a készülékek e célra történő felhasználását a kormányzat tiltja, azok a házaspárok, akiknek már leánygyermekük van, minden eszközt felhasználnak — beleértve az orvosok megvesztegetését is — annak érdekében, hogy az esetleges újabb leánymagzattól abortusz útján megszabadulhassanak. Ezt alátámasztják annak a 29 tartomány 945 kórházára kiterjedő vizsgálatnak az adatai, amelyek szerint a kórházakban levezetett és pontosan nyilvántartott élveszületések alapján a nemi arány 1986—87-ben 108,8, 1991-ben viszont már 109,7 volt. Mindez arra utal, hogy az ultrahang vizsgálattal és egyéb diagnosztikai technikákkal történő magzati nem-meghatározás és az azt követő abortusz egyre jobban terjed Kínában.

Bár a leánycsecsemők meggyilkolásának és elhagyásának vannak tradíciói Kínában, a cikk szerzői szerint a nemi arány 1980-as évektől megfigyelt növekedésében a tényező szerepe gyakorlatilag elhanyagolható.

A cikk befejező részében a szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy a megszületett és nem regisztrált gyermekek milyen hátrányos helyzetbe kerülhetnek, mivel nem juthatnak hozzá bizonyos szolgáltatásokhoz. A nem pontos statisztikai adatok ugyanakkor a kormányzat munkáját is nehezítik a népesedési helyzet megfelelő értékelésében és a megalapozott döntések meghozatalában. A nagyobb veszélyt azonban az jelenti, hogy a valóban meg nem született leánygyermek miatt kiegyensúlyotlanná válik a jövőben a népesség nemi összetétele, ami komoly szociális problémákat okozhat.

Sz. Zs.

SANDER, W.: *Catholicism and marriage in the United States*. (Vallás és házasság az Egyesült Államokban.) *Demography*, 1993/3. 373—384. p.

Az Egyesült Államokban a katolikusok házassági magatartása több szempontból is eltér a protestánsokétól. Ezt a jelenséget vizsgálva a kutatók rendszerint a *jelenlegi* felekezeti hovatartozást használják a vallásosság mutatójaként. Ez a gyakorlat módszertanilag erősen kifogásolható: a jelenlegi katolikusok között szép számmal vannak olyanok, akik eredetileg más felekezet tagjai voltak, másrészt viszont kívül rekednek ezen a körön azok, akiket katolikusként neveltek, de időközben más hitet választottak. Amennyiben ez a felekezetek közötti "vándorlás" nem független a házassági szokásoktól, a vallás hatására vonatkozó becslések nyilvánvalóan torzítottak lesznek.

E módszertani probléma kiküszöbölése érdekében a szerző egyidejűleg két különböző mutatót alkalmaz a vallásosság mérésére: az egyik arra vonatkozik, hogy milyen hitben *nevelkedett* a vizsgált személy, a másik pedig arra, hogy melyik egyházhoz tartozónak tekinti magát a *kérdés időpontjában*. Ennek révén nem csupán pontosabb képet kapunk a vallásnak a házassági magatartásra gyakorolt tényleges

hatásáról, de a kétféle mutatóval kapott eredményeket összehasonlítva az is megállapítható, milyen mértékű az a torzítás, ami a jelenlegi felekezeti hovatartozás mutatójának kizárólagos használatából ered.

A vizsgálat adatbázisát az Egyesült Államokban 1972 óta rendszeresen végzett kérdőíves felmérés, az ún. General Social Survey alkotja. Az elemzés során a szerző a legutolsó öt év (1987—1991) adatait használja fel. A házassági szokások közül a kutatás háromra terjed ki: arra, hogy hány éves korban kötnek az emberek először házasságot; arra, hogy hányan nem kötnek egyáltalán házasságot; végül pedig arra, hogy mekkora a házasság felbomlásának a kockázata.

Az eredmények tanúsága szerint a vallás demográfiai hatásának vizsgálata során valóban fontos a jelenlegi és a korábbi felekezeti hovatartozás szétválasztása. Különösen igaz ez a válás gyakorisága esetében: a katolikusról más hitre áttérők körében lényegesen magasabb az elváltak aránya, mint azok között, akik más felekezeteket elhagyva csatlakoztak a katolikus egyházhoz. Úgy tűnik tehát, hogy a válás gondolatát inkább elfogadják a protestáns, míg az e gondolatot elutasítók a katolikus vallást *választják*. Ez pedig azt jelenti, hogy a *jelenlegi* felekezeti hovatartozás mutatóját használva *túlbecsüljük* azt a hatást, amit a katolikus hit gyakorol a házasságok stabilitására.

M.F.

FUKURAI, H.—ALSTON, J.I.: *Ecological determinants of divorce: a structural approach to the explanation of Japanese divorce*. (A válás területi különbségei Japánban.) *Social Biology*, 1992/3—4. 257—277. p.

Más iparilag fejlett államokhoz hasonlóan az elmúlt néhány évtized során Japánban is megnőtt a válások gyakorisága. Az ország egészére vonatkozó adatok azonban jelentős területi különbségeket takarnak. A tanulmány célja e különbségek magyarázata.

A válás területi elemzését gyakran megnehezítik a házasságfelbontás *jogi szabályozásában* az egyes országrészek között mutatkozó eltérések. Ilyen esetekben ui. a válás gyakoriságának területi eltérései éppúgy származhatnak a jogszabályok sajátosságaiból, mint a régióként változó társadalmi-gazdaságikörülményekből. Japán ebből a szempontból igen szerencsés kutatási színhely: itt ui. a társadalmi-gazdasági viszonyok sokfélesége a válás országosan egységes jogi szabályozásával párosul.

A kutatás 1985—86-ra vonatkozó népszámlálási adatokon alapul. Az elemzés egysége a prefektúra, ami az országos irányítás alatti közigazgatási szint. A prefektúrák határait ugyan még a múlt században húzták meg, ám ezek a területi egységek ma is jelentős kulturális különbségeket mutatnak. A vizsgálat függő változója az 1000 lakosra jutó válások száma. A magyarázó változók egyik csoportját a demográfiai jellegű mutatók alkotják: ide tartozik a nemek aránya, a népsűrűség, a korösszetétel és a népesség növekedése. A másik csoportba a társadalmi-gazdasági viszonyokat tükröző mutatók sorolhatók: ilyen az iskolázottság szintje, a nők foglalkoztatottsága, az urbanizáció mértéke és a jövedelmi színvonal.

Az elemzési eredmények szerint a férfiak magas aránya a népességben növeli a válások gyakoriságát. Ugyanilyen irányú hatást gyakorol a népesség növekedése; ez összhangban van azokkal a megfigyelésekkel, miszerint a modernizáció — aminek a népességgyarapodás az egyik összetevője — hozzájárul a hagyományos értékek és normák felbomlásához, ezen keresztül pedig a válások elszaporodásához. A várakozással ellentétben a női foglalkoztatottság mértéke nem növelte, hanem

éppenséggel csökkentette a válások gyakoriságát. Ez azzal magyarázható, hogy a japán nők számára a munkavállalás nem a gazdasági függetlenséget tükrözi, hanem csupán azt, hogy kénytelenek részt vállalni a családi jövedelem kiegészítéséből. Végül a jövedelem nagysága szintén mérsékelte, nem pedig — ahogyan az várható volt — fokozta a válás gyakoriságát.

M.F.

DECLICH, G.: People rights in health services: the changing scene. (Az emberek jogai az egészségügyi szolgáltatások igénybevétele során: a változó kép.) World Health Forum, 1993/4. 376—380. p.

Azok a modernizációs folyamatok, melyek az egyén társadalmi helyzetét befolyásolják, jelentős változásokat idéznek elő az egészségügyi kultúrában. A mutakozó tendenciák közül a legfontosabbak az egészségre vonatkozó ismeretek intenzívebb áramlása, valamint az egészséggel összefüggő igények fokozódó sokrétűsége. Az olasz Szövetségi Demokratikus Mozgalom 1990—1991-ben vizsgálatot végzett az emberek jogairól az egészségügyi szolgáltatások igénybevétele során. 15 541 személyt és 226 egészségügyi szolgáltatást vontak a vizsgálatba. A megkérdezettek több, mint kilenc tizede hallott a betegségek megelőzéséről, s döntő többségük kiadványok, cikkek, TV, rádió útján foglalkozik egészségügyi kérdésekkel. A megkérdezettek közel harmada végeztetett orvosi vizsgálatot kizárólag preventív céllal. A nők közel fele számolt be arról, hogy részt vesz nőgyógyászati szűrővizsgálatokon. Az ellenőrző vizsgálatokon való részvétel zömében önálló elhatározás eredménye. A megkérdezést megelőző két évben a vizsgálatban részt vevő személyek 70%-a legalább egyszer felkereste orvosát, s igen nagy arányban vették igénybe a különböző szakrendeléseket, kórházakat, privát orvosokat. A növekvő információmennyiség és választási lehetőségek mellett az emberek egyre inkább aktívan kívánnak részt venni az orvossal való kapcsolatban, a diagnózis felállításában, a kezelésben. Egyre inkább úgy tűnik, hogy az egészség értéke az emberek számára növekvő jelentőségű. Ez azonban fokozza a szakadékot a lakosság igénye és a szolgáltatások mennyisége és minősége között, melyeket az egészségügyi ellátást biztosítani képes. Olaszországban az egészségügyi szolgáltatások nincsenek felkészülve a növekvő és egyre inkább szerteágazó igények kielégítésére. Az egészségügyi rendszer nem képes biztosítani a folyamatos orvosi ellátást és ápolást, s a várakozási idő a kórházi felvétellel gyakran jelentős mértékben meghaladja a törvény által előírt határt. Az erősödő társadalmi folyamatok és az elavult egészségügyi ellátás közötti konfliktus eredményeként gyakran sérülnek az igénybe vevők jogai, érdekei, s az egészségügyi szolgáltatások a betegek elvárásainak nem tudnak eleget tenni. Igaz azonban az is, hogy sok esetben a jogok csak részben vannak kodifikálva. Például nincs egyértelműen meghatározva, hogy a nemzeti egészségügyi ellátás keretein belül milyen szolgáltatások vehetők igénybe, de a betegek joga a betegségükkel kapcsolatos felvilágosításhoz sincs megfelelő szinten szabályozva. A szerző először azt vizsgálta meg, hogy az intézmények teljesítik-e a törvényileg meghatározott, tehát kötelező előírásokat, ill. mennyiben veszik figyelembe az ajánlásokat az egészségügyi ellátás legfontosabb mutatóit tekintve. A vizsgált kötelező jellegű standard paraméterek 1/3-ának a bevont intézmények legalább 90%-a eleget tett, s a 62 ajánlott közül 25 az intézmények 75%-ában érvényesült. Az objektív feltételek vizsgálatának egy másik eszköze a megkérdezett személyek beszámolója a nem megfelelő ellátásról. Négy megkérdezett közül 1 jelzett olyan eseményt, hogy

tiszteletlenül szólították meg, hogy levetkőztették a vizitre mások jelenlétében. Egyéb visszaélések történtek az intézmények 1/5-öt részében (piszkos lepedők, ruhaneműk nem megfelelő elhelyezése). Évente 200 000 beteggel fordul elő, hogy előzetes megkérdezése nélkül az orvos harmadik személyt is tájékoztat a betegsége részleteiről, vagy hogy a személyzet sértő megjegyzéseket tesz a betegre. A szerző indexeket dolgozott ki az egyes jogok (egészségügyi ellátások igénybevételéhez való jog, a személyes jogok, az információhoz való jog, a megfelelő elhelyezéshez való jog) megsértésének mérésére. Az indexek 83 faktor alapján kerültek meghatározásra, lehetséges értékük 0–10-ig terjedt. Ezen a skálán 3,9–5,7 között mozog az egyes jogok megsértésének mértéke. Ezek az értékek rendkívül magasak annak ellenére, hogy az olasz egészségügyi rendszerben működik egy társadalmi garancia rendszer. Jelezhetik akár az ellátottak, akár a szolgáltatást biztosítók a jogsértéseket, panaszait, az egészségügyi rendszeren belül vagy azon kívül is. A vizsgálatot végzők 15 000 interjút készítettek az ellátást biztosítókkal, ill. az igénybe vevőkkel, s egyes intézményeket rendszeresen látogattak, hogy e társadalmi rendszer tevékenységéről pontosabb képet kapjanak. A panaszok alapvetően mindennapi jellegűek, a higiénéiára, az ápolásra, a kórházakban biztosított étkezésekre, az elhelyezésre, a várakozási időre, a konfliktusokra — a szolgáltatásokat nyújtók között, valamint a szolgáltatást nyújtók és igénybe vevők között — vonatkoznak, melyekkel sem a jog, sem a szakszervezetek, vagy akár a karitatív szervezetek sem tudnak foglalkozni, mivel nagyon rövid idő alatt kell megoldani ezeket a problémákat. A megkérdezettek által legfontosabbnak tartott esetek harmadában voltak sikeresek vagy részben sikeresek azok a folyamatok, melyeket e biztonsági rendszer keretében indítottak el. A szükséges idő csak kivételes esetekben haladta meg a 10 napot. A vizsgálat során az is kiderült, hogy mind az emberek, mind pedig bizonyos karitatív szervezetek egész hálózata dolgozik a jogok védelmében, s ez a készség úgy tűnik részévé válik az új egészségügyi kultúrának.

G.É.

STÖRTZBACH, B.: *Übergang in eine neue Lebensphase — Erwartungen für das Leben im Alter.* (Átmenet az élet egy új szakaszába — elvárások az időskori étellel kapcsolatban.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 1992/3. 291—313. p.

A tanulmány a Szövetségi Népesedéstudományi Kutatóintézet 1989-ben végrehajtott reprezentatív felmérésének a főbb eredményeit ismerteti. A felmérés alkalmával a középkorú népességhez tartozó személyekről kérdezték meg, hogy milyen elképzelésük van az időskori életről és milyen pozitív vagy negatív elvárásaik vannak ezzel az életszakasszal kapcsolatban. Az eredményeket részben össze lehetett hasonlítani a Konrad Adenauer Alapítvány időskorúakra vonatkozó felvételével.

A vizsgálat fontosságát alátámasztja, hogy az időskorú népesség arányának huzamosabb idő óta tapasztalt növekedése a következő évtizedekben előreláthatólag folytatódik. A Szövetségi Köztársaság régi területén a 60 éven felüliek aránya — az ENSZ mérsékelt prognózisa szerint — az 1990. évi 21%-ról 2000-ben 24,3%-ra, 2030-ban pedig több mint 35%-ra emelkedik. Ezen belül a 80 éves és idősebb népesség hányada is jelentős mértékben növekszik. Érdemes ugyanakkor azt a körülményt is mérlegelni, hogy a jövő idős nemzedéke képzetesebb lesz a mostaninál, feltehetően anyagi helyzete is javulni fog, és társadalmi szerepe szintén módosul.

A középkorú népességhez tartozó megkérdezett férfiak és nők többsége úgy ítélte meg, hogy életszínvonala idős korban változatlan marad. Helyzetük javulását csak igen kevesen várták, de kisebbséget alkottak azok is, akik romlással számoltak. Kizárólag az egyedülálló nők között lehetett találni viszonylag nagy arányban (39,3%) az életviszonyaik rosszabbodását feltételező személyeket.

Társadalmi összetétel szempontjából szembevetendő, hogy a munkásoknak közel egyharmada tekintett aggodalommal az idős korra, míg a szellemi pályákon dolgozók esetében ez az arány jóval kedvezőbb volt.

A késői életszakasszal kapcsolatos elképzeléseknél lényeges szerepet játszik a nyugdíjkorhatár, mely Németországban a férfiaknál jelenleg 65 év (35 évet meghaladó szolgálati idő esetén 63 év), a nőknél pedig 60 év. A 2000 utáni időszakban tervezik az egységes 65 éves korhatár fokozatos bevezetését. A felmérésbe bevont személyektől azt kérdezték meg, hogy a nyugdíjba vonulás időpontjára vonatkozóan melyek az általános — az aktív népesség egészére vonatkoztatott — és a személyes elvárásaik, vagyis a mostaninál korábbi, a mostaninak megfelelő, vagy későbbi nyugdíjazásra számítanak. Az első lehetőséget mind általánosságban, mind személyesen viszonylag kevesen vették számításba. A többség várákozása általánosságban nagyjából arányosan oszlott meg a jelenleginek megfelelő, vagy a későbbi nyugdíjazás lehetősége között. Személyes vonatkozásban a megkérdezettek túlnyomó része — különösen a nők esetében — a jelenlegi korhatár fenntartását igényelné. A társadalmi struktúra tekintetében megállapítható, hogy különösen a munkások kifogásolnák, ha a nyugdíjazásra a mainál magasabb életkorban kerülnek sor.

A behatóbb értékelés céljából olyan feldolgozást is készítettek külön-külön a 40—49 éves és az 50—59 éves korcsoportba tartozó férfiakra és nőkre, hogy — amennyiben rajtuk múlna — milyen életkorban szeretnének nyugdíjba vonulni, és reálisan mikorra várják a nyugdíjazást.

Az első kérdésre adott válaszok jelzik, hogy egyrészt a fiatalabbak, vagyis a 40—49 évesek, másrészt a nők szeretnék a 60 éves kor elérése előtt befejezni az aktív kereső tevékenységet. Az 50—59 éveseknél e határ későbbre tolódik, de férfiaknál a 65 év, nőknél a 62 év az az életkor, amelyen túl aktívan már viszonylag kevesen dolgoznának.

A második kérdésre adott válaszok értékelése alapján a 40—49 évesek, illetve az 50—59 évesek korcsoportja között érdemleges differenciák kevéssé állapíthatók meg. A többség jól érzékelt a nyugdíjkorhatár által biztosított valószínűségeket.

A felmérés kiterjedt arra is, hogy a megkérdezettek miként ítélik meg az idős népesség élethelyzetét — túlnyomóan a közvetlen anyagi vonatkozásokon. Elsősorban azt kívánták megtudni, hogy az öregedés milyen negatív helyzeteket idézhet elő, mint például az elmagányosodás, az általános aktivitás visszaesése, és az önértékelést csökkentő situációk létrejötte. A válaszokat itt közvetlenül egybe lehetett vetni a Konrad Adenauer Alapítvány említett felmérése során a 60 éven felülieknek feltett azonos tartalmú kérdésekre adott feleletekkel. Mindkét felmérés összességében hasonló eredményekre vezetett, amennyiben mind a középkorúak, mind pedig az időskorúak többsége tagadta az öregedés felsorolt negatív jelenségeit, vagy legalábbis csak részleges jellegűnek ítélte azokat.

Végül 1989-ben megkérdezték a vizsgált középkorú lakosok véleményét arról is, hogy az öregek az élet milyen területein végezhetnének hasznos tevékenységet. A nők a gyermekgondozást, az unokák ellátást helyezték előtérbe, a férfiak emellett a társadalmi egyesületekben végzett munka lehetőségének is meglehetősen nagy szerepet

tulajdonítottak. Mindkét nemhez tartozók — főleg a nők — többsége elutasította az aktív politikai elkötelezettség vállalásának gondolatát.

F.J.

GIRARD, Ch.: Age, gender, and suicide: a cross-national analysis. (Életkor, nem és öngyilkosság: nemzetközi összehasonlító elemzés.) *American Sociological Review*, 1993/4. 553—574. p.

A kutatók előtt régóta ismert az a rendkívüli szabályosság, ami az öngyilkosság életkor és nemek szerinti különbségeit jellemzi: úgyszólván valamennyi iparilag fejlett országban a férfiak öngyilkossági gyakorisága lényegesen felülmúlja a nőkéét, az életkor előrehaladtával párhuzamosan pedig többé-kevésbé egyenletesen nő az önpusztítás kockázata. A szerző célja egy olyan elmélet kidolgozása, ami megmagyarázza ezeket az általános érvényű összefüggéseket.

Az elmélet szerint az öngyilkosság az egyén végső válasza azokra az életeseményekre, amelyek az énképét, az önértékelését veszélyeztetik. Az effajta események hatása jórészt azon múlik, *milyen mértékben függ az egyén énképe saját személyes teljesítményétől.* Mennél teljesítmény-orientáltabb az önértékelés, annál könnyebben aláássa egy kudarc az egyén identitását, s annál nagyobb az önpusztítás kockázata. Az életkori és nemi szerepek különböznek egymástól a teljesítmény-orientáltság tekintetében: a férfiak esetében nagyobb hangsúlyt kap a személyes képességek bizonyítása, ráadásul ez a hangsúly fennmarad idősebb korban is, ellentétben a nőkkel, ahol a gyermekek felnevelése után csökkennek az önértékelést fenyegető szerepelvárások. A teljesítmény-orientáltság fokának ez a nemek és korcsoportok közötti eltérése azonban nem független a társadalmi-gazdasági fejlődéstől: *a harmadik világ országaiban és a fejlett ipari államokban az életciklus más-más szakaszaiban legnagyobb az énkép veszélyeztetettsége.* Ennek megfelelően a férfiak és a nők öngyilkossági kockázatának életkori görbéje más-más formát ölt a gazdasági fejlettség különböző fokán álló országokban. A fejletlen államokban a kockázat a családalapítás időszakában, tehát a fiatal felnőtt korban a legnagyobb, azt követően pedig az életkor előrehaladtával párhuzamosan csökken. Az ipari országokban ezzel szemben a görbe vagy egészen a legidősebb korig folyamatosan emelkedik, vagy pedig 55—60 éves kor táján tetőzik. A gazdasági fejlődésben félúton lévő országokban a görbék keveredése, s ennek eredményeként egy bimodális életkori eloszlás várható.

Elméletének ellenőrzése érdekében a szerző 49 ország — köztük hazánk — kor és nem specifikus öngyilkossági adatait veti alá empirikus elemzésnek. A számítási eredmények alátámasztják a szerző gondolatmenetét: a gazdasági fejlettség emelkedésével párhuzamosan a lefelé ívelő életkori görbe mindinkább átadja helyét egy folyamatosan felfelé ívelő, ill. egy késő felnőtt kor tájékán tetőző görbének.

M.F.

KREMER, M: Population Growth and Technological Change: One Million B.C. to 1990. (Népességnövekedés és műszaki fejlődés: I.e. 1 millió—1990.) *The Quarterly Journal of Economics*, 1993/3. 681—716. p.

A tanulmány a világ népesedés-történetének malthusi és boserupi modelljét kombinálva keres magyarázatot a népességnövekedés gyorsulására. Földünk népességszáma i.e. 1 millió évvel e modell szerint 125 ezer volt, majd i.e. 300 000-ban érte el az 1 millió főt, i.e. 1000-ban az 50 milliót, i.e. 500-ban a 100 milliót, i.sz. 1-ben a 170 milliót, 600-ban a 200 milliót, 1200-ban a 360 milliót, 1700-ban a 610 milliót, 1900-ban az 1600 milliót, 1950-ben a 2516 milliót, 1990-ben az 5333 milliót ... Ezt a folyamatot a növekedés arányának állandó emelkedése kísérte, kivéve egy-egy globális járvány (fekete himlő) vagy nagyszabású háború (tatárjárás, 30 éves háború, a Ming-dinasztia összeomlása) időszakát. Az egyszerű modell feltevéseinek általánosítása révén kimutatható, hogy megfelelő paraméterértékek alkalmazása esetén az általánosított modell igen jól illeszkedik mind a közelmúlt, mind a távolabbi múlt történelméhez.

A népességnövekedés történetét azonban nem csupán önmagában elemzi a dolgozat, hanem a műszaki haladással kombinált, integrált modellen. Abból a feltevésekből indul ki, hogy bármely személy esélye egy felfedezésre független a népességszámtól, ezért a kutatási eredmények mennyisége a népesség nagyságával arányosan nő. Abban a történeti korszakban tehát, amikor a népesedést a műszaki fejlettség alacsony szintje is gátolta, a népességnövekedés rátájának a modell szerint megközelítőleg arányosnak kellett lennie a népesség nagyságával. Az egy főre eső jövedelem a technikai fejlődés ütemével együtt nő, és valószínűleg ez is okozza a népességnövekedés lassulását. Valóban a modell kísérleti ellenőrzése során igazolódik, hogy a népesség növekedésének rátája történelmének legnagyobb részében megközelítően arányos volt a népesség számával.

Sőt, az is tény, hogy a műszaki fejlődés szempontjából egymástól elszigetelt társadalmak közül a nagyobb kezdeti népességszámúak érték el a magasabb technikai színvonalat és népsűrűséget. Természetesen ezek a tények nemigen illenek az általában használatos modellekbe, melyek szerint a technika fejlődése független a népesség nagyságától. A népességnövekedés és technikai fejlődés állandó gyorsulásának bemutatott modellje szemben áll azokkal is, amelyek ugyanezt szakaszosan, törésekkel tarkítottan mutatják be. Ez utóbbiak az állandó növekedéssel szemben a technika stagnálásának alternatíváját hangsúlyozzák, ami viszont a történelem nagy részét is a stagnálás kategóriájába sorolja az olyan találmányok ellenére, mint a kerék, az euklideszi geometria, az eke vagy az irányű.

Későbbi kutatások célul tűzhetik majd ki a demográfiai átmenet kvantitatív modellezését, a technika lassú terjedésének, a népesség és a műszaki fejlődés sztochasztikus hullámainak okkeresését. Jelen tanulmány viszont igen hosszú időszakokat ölel fel, amelyek során a fluktuációk kiegyenlíthetik egymást. Ugyanakkor a rövid távú idősorok dinamikájának és az egyes országok közötti keresztmetszeti mutatók eltéréseinek megértéséhez feltétlenül szükséges a gazdasági és politikai intézmények kutatásra gyakorolt hatásainak vizsgálata is, mivel ebben az összefüggésben a kutatás hatékonyságának varianciája gyakran jóval meghaladja a népesség varianciáját. Igaz ugyan, hogy a modell inkább történelmi körülményeket tükröz, semmint a jelent, mégis érdemes bizonyos aktualizálásra mind a politikai, mind pedig a növekedéseméleti következtetések szempontjából. Ha pl. igaz, hogy az egy főre eső kutatási termelékenység függ a jövedelemtől, a pronatalista intézkedések hatása a műszaki fejlődésre rövid távon legalábbis kétértelmű: a gyermekszülést követő

juttatások pl. csökkenthetik a kutatásokra jutó összegeket. Hosszú távon azonban a modell szerint a gyorsabb népességnövekedés gyorsabb műszaki fejlődést von maga után.

Egyértelműbb az összefüggés a növekedési elmélettel. A legtöbb endogén műszaki fejlődési modellben az egyéb tényezők azonossága mellett a nagyobb népesség ösztönzi a technikai haladást. Lehetne úgy is érvelni, hogy a technika változása független a népességtől, és valamiféle magyarázatot szerkeszteni a népességnövekedési ráta és a népességszám történelmi arányosságára. Figyelemre méltó tény azonban, hogy a tanulmányban szereplő rendkívül stilizált elméleti modell igen jó egyezést mutat a tényleges adatokkal, egy ilyen hosszú történelmi időszakra vonatkozóan.

R.G.

SEATHER, A.: Otto Diederich Lütken — 40 Years Before Malthus? (Otto Diederich Lütken — 40 évvel Malthus előtt?) Population Studies, 1993/3. 511—517. p.

A XVIII. század közepének szinte valamennyi népesedéssel foglalkozó szerzője pronatalista álláspontot képviselt. A nagy és növekvő népességet nem csupán a gazdaság legfontosabb szimptomájának tekintették, hanem a gazdaság fő okának, a legnagyobb tőkének, amivel egy nemzet rendelkezhet. Példaként Hollandiára és Angliára hivatkoztak, ahol a népsűrűség igen magas volt, és a jövedelmek úgyszintén. A század első felének irodalma bővelkedett az arra vonatkozó javaslatokban, hogy hogyan lehetne a népességszámot növelni, azonban a szerzők egyike sem vizsgálta a növekvő népesség foglalkoztatásával összefüggő kérdéseket.

Ilyen előzmények után jelent meg 1758-ban, a Danmark og Norges Oeconomiske Magazin-ban egy cikk az alábbi címmel: "Azon feltételezés vizsgálata, miszerint a népesség nagysága a királyság jólétét jelenti, azaz minél nagyobb az alattvalók száma, annál virágzóbb az állam". A cikk szerzője, *Otto Diederich Lütken* 40 évvel *Malthus* híres művének, az *Essay on the Principle of Population*-nak a megjelenése előtt, lényegében az abban kifejtett gondolatokat fogalmazta meg. *Lütken* 1713-ban született, 1737-ben végzett teológusként a koppenhágai egyetemen, majd 1743-tól haláláig a Fyn szigetek Skjellerup egyházközségének plébánosa volt.

A fenti cikkében kora merkantilista irányvonala ellen érvel, rámutatva arra, hogy ezek a nézetek híján vannak az ok és okozat legcsekélyebb mértékű elemzésének. Kifejti, hogy amennyiben a legnépesebb nemzetek egyben a leggazdagabbak is — az pusztá véletlennek tekinthető. Rámutat arra, hogy a Föld erőforrásai korlátot szabnak az élelmiszertermelésnek, és a lakosok száma addig növekedhet csupán, amíg az élelmiszeriány véget nem vet a további emelkedésnek. Felhívta a figyelmet az élet kényelmessé tételéhez szükséges egyéb anyagok (gyapjú, len, fa, tüzelőanyagok) szűkösségére is. *Lütken — Malthushoz* hasonlóan — észrevette a népesség- és az élelmiszer-növekedés ütemének különbözőségét, bár nem nevezte azokat számtani, illetve mértani haladvány szerint növekedőnek. Úgy vélte, hogy az emberiség túlzott mértékű elszaporodásának megakadályozását a Teremtő olyan eszközökkel előzi meg, mint pl. a puszkapor és egyéb gyilkolásra alkalmas találmányok, a háborúk és a betegségek, valamint a nagyarányú csecsemő- és gyermekhalandóság. *Lütken* szerint az élelmiszertermelés és így a népességszám a Természet, azaz a Teremtő által korlátozott, bár az emberi tevékenység és a népesedéspolitikai bizonyos mértékig befolyásolhatja a folyamatokat. A népesség természetes egyensúlyáról ír, úgy véli, ez megfelelő gazdaságpolitika segítségével elérhető. Azonban azt a radikális nézetet

képviselte, hogy a túl magas népességszám esetében az államnak be kell avatkoznia: "Ilyen esetben sokkal keresztényibb és ésszerűbb megakadályozni a túlzott elszaporodást például a házasságok elhalasztásával vagy egyéb eszközökkel, semmint egymás gyilkolásával elérni ugyanazt".

Lütken nem csupán népesedési kérdésekkel foglalkozott, hanem igen figyelemre méltó, és korát jóval megelőző közgazdasági nézeteket is kifejtett cikkeiben, könyveiben. Egyik méltatója szerint az első olyan dán közgazdász volt, aki a gazdaságpolitika szükségszerű megalapozójának tartotta a közgazdasági elemzést. A szabadkereskedelem híve volt és a társadalom jólétével foglalkozó művei alapján a *Pettytól*, *Cantillon-on*, a fiziokratákon, *Adam Smith-en* és a klasszikus közgazdászokon keresztül a mai jóléti elméletekig terjedő tradíció fontos alakjának tekinthető. Megérte, hogy művei egy részét németre is lefordították és azok megjelenhettek Lipcsében. Azonban míg *Malthus* iskolát teremtett és világhíressé vált, *Lütken* nem ismerték el a saját korában, és ma is szinte teljesen ismeretlen.

Sz.Zs.

PANICKER, D.: Economic development and fertility: an empirical analysis using cross-national data. (Gazdasági fejlettség és termékenység: országok keresztmetszeti mintájára épülő tapasztalati elemzés.) *Genus*, 1992/3—4. 109—118. p.

Az elmúlt harminc esztendő során több olyan tanulmány látott napvilágot, amely a gazdasági fejlettség és a termékenység összefüggését vizsgálta. Ezeknek a tanulmányoknak egy része megelégedett azzal a sommás megállapítással — amely eléggé átment a köztudatba is —, hogy a magasabb gazdasági fejlettség az esetek döntő részében általában alacsonyabb termékenységi színvonallal jár karöltve, és viszont: a gazdasági fejlettség alacsonyabb fokán általában sok gyermek születik. A korábbi tanulmányok közül, amelyek ebben a témakörben születtek, az egyik legismertebb *I. Adelman* 1963-ban publikált tanulmánya: ő korspecifikus születési arányszámokat állított szembe különböző magyarázó változókkal, így az egy főre jutó nemzeti jövedelemmel, az ipari fejlettség mutatójával, az írni-olvasni tudással és a népsűrűséggel. Az összefüggések szorosságát *I. Adelman* a legkisebb négyzetek módszerével vizsgálta mind a fejlett, mind a fejlődő országok esetében. Úgy találta, hogy az egy főre jutó jövedelem kivételével a többi magyarázó változó általában negatív kapcsolatban állott a termékenységgel. A vizsgálati eljárás azóta némileg finomodott. A változók közti kapcsolat vizsgálatára és a becslési eljárásra vonatkozólag különféle teszt-eljárásokat vezettek be, amelyek nem mindig igazolták a korábbi megállapításokat.

Ma a többváltozós elemzések általában magukban foglalják a multikollinearitás (a magyarázó változók közötti összefüggés) előzetes ellenőrzését és a specifikációs hiba vizsgálatát is. Vizsgálat tárgya volt a keresztmetszeti adatok becslési és elemzési célra való alkalmassága is. Megállapították, hogy a keresztmetszeti adatok ilyen célokra többnyire kevésbé alkalmasak az idősoros adatoknál.

A jelen vizsgálat tulajdonképpen a fent leírt regressziós összefüggés új becslését és elemzését végzi el új minta alapján, amikor is a magyarázó változók a fentiekhez hasonlóan a reálértékben számított, egy főre jutó nemzeti jövedelem értéke USA-dollárban; a mezőgazdaságon kívüli ágazatokban (ipar és szolgáltatások) dolgozók százalékaránya mint a gazdasági szerkezet korszerűségének kifejezője; az írni-olvasni tudók a lakosság százalékarányában, végül pedig a népsűrűség. A logaritmikusan

összefüggések ötven országból álló keresztmetszeti mintára épültek; ebből huszonöt fejlett, huszonöt fejlődő ország volt; a megfigyelési időpont az 1985. évet (egy változó esetében az 1984. évet) ölelte fel. A magyarázó változók a függő változó varianciáját 54—72 százalékban magyarázták; a kapcsolat szignifikáns. A jövedelem és a termékenység kapcsolata erősen negatív, a fejlettebb gazdasági szerkezet és a termékenység kapcsolata gyengén negatív. Erős az írni-olvasni tudók magas számaránya és a kisebb termékenység közti kapcsolat, kivéve a termékeny életkorok első öt évében. Negatív, bár laza a népsűrűséggel való termékenységi kapcsolat. Hibaforrást elsősorban a kiugró értékek okoznak.

Ny.Zs.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata
1993. No. 3.

RABUSIC, L.: Hol az emberi élettartam határa?

SRB, V.—RUZKOVA, J.: A népesség nemzetiség és anyanyelv szerint az 1991. évi népszámlálás alapján.

SIPEK, A.: A központi idegrendszer idegcsatornáinak megbetegedése a Cseh Köztársaságban, 1960—1986.

PITLIKOVÁ, J.: Kivándorlás a Szovjetunióból az utóbbi években.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata
1993. No. 3.

VANLANDINGHAM, M.J.—SUPRASERT, S.—SITTITRAT, W.—VADDHANAPHUTI, C.—GRANDJEAN, N.: Szexuális aktivitás a nőtlen férfiaknál Észak-Thaiföldön.

RAHMAN, M.—DAVANZO, J.: Nemi preferencia és szülési időköz a bangladesi Matlab-ban.

POPKIN, B.M.—GUILKEY, D.K.—AKIN, J.S.—ADAIR, L.S.—UDRY, J.R.—FLIEGER, W.: Táplálás, szoptatás és szülési időköz a Fülöp-szigeteki nőknél.

SMOCK, P.J.: A házasság felbomlásának gazdasági költségei a fiatal nőknél az utóbbi két évtizedben.

SANDER, W.: Katolicizmus és házasság az USA-ban.

LEHRER, E.L.—CHISWICK, C.U.: A párkapcsolatok vallás szerinti összetétele és ennek szerepe a házasság stabilitásában.

DUNCAN, S.R.—SCOTT, S.—DUNCAN, C.J.: A himlőjárványok dinamikája Nagy-Britanniában, 1550—1800.

VAN POPPEL, F.—DE BEER, J.: A változó törvények hatása a válások gyakoriságára Hollandiában, 1830—1990.

- GUTMANN, M.P.—FLIESS, K.H.: A korai termékenység csökkenésének tényezői Texasban.
- BOERMA, J.T.—STROH, G.: Az újszülöttek tetanusz okozta halandóságának megállapítása adatgyűjtések alapján a fejlődő országokban.
- ZENGER, E.: Testvérek újszülött-halandósági kockázatai és szülési időközök Bangladesben.
- KALLAN, J.E.: Faj, közbeeső tényezők és az alacsony születési súly két formája.

1993. No. 4.

- HERMALIN, A.I.: Termékenység és családtervezés az időskorúak között Tajvanon, avagy az időskorúak demográfiájának integrálása a népességtudományban.
- BOGUE, D.J.: Hogyan született a demográfia?
- TEACHMAN, J.D.—PAASCH, K.—CARVER, K.P.: A "Demography" 30 éve.
- KEYFITZ, N.: A demográfia és a "Demography" 30 éve.
- WATKINS, S.C.: Mit tudhatunk meg a nőkről a "Demography"-t olvasva.
- CRIMMINS, E.M.: Demography: az utóbbi 30 év, a jelen és a jövő.
- PRESTON, S.H.: A demográfia körvonalai: becslések és előrejelzések.
- RANK, M.R.—HIRSCH, T.A.: A népsűrűség és a jólétből való részesedés összefüggése.
- AGUIRRE, B.E.—SAENZ, R.—EDMISTON, J.—YANG, N.—AGRAMONTE, E.—STUART, D.L.: A tornádók humánökológiája.
- ESCHBACH, K.: Változó önmeghatározás az amerikai indiánok és az alaszakai őslakók körében.
- LILLIARD, L.A.—WAITTE, L.J.: A házas szülések és a házasságfelbomlások összefüggő modellje.
- GOLDSCHIEDER, F.—THORNTON, A.—YOUNG-DEMARCO, L.: A kirepülés a családi fészkekből korai felnőttkorban.
- WOJTKIEWICZ, R.A.: A felsőfokú végzettség hatásai a szülők összetételére.
- PETERS, H.E.—ARGYS, L.M.—MACCOBY, E.E.—MNOOKIN, R.H.: Kierőszakolt válási egyezségek.
- SCHOEN, R.—WEININCK, R.M.: A házasság lassuló lebomlása: számok az USA 1988. évi családi életciklus-tábláiból.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION
az Európai Népesedéstudományi Társaság folyóirata
1993. No. 1.

- PITKANEN, K.J.—MIELKE, J.H.: Kor és nem szerinti differenciális halandóság két XIX. századi népesedési válság idején.
- ANSON, J.: A halandósági görbék alakja: angol és walesi megyék vizsgálata, 1911.
- MULDER, C.—WAGNER, M.: Vándorlás és házasság az életpálya során: az egyidejű események vizsgálatának egy módszere.
- KEMPENEERS, M.—LELIEVRE, E.: A női munka az EK-ban: a szakmai életpálya öt típusa.

1993. No. 2.

- BLANCHET, D.—PENNEC, S.*: Egyszerű modell a családnagyság és a női foglalkoztatottság kombinációs táblájának értelmezése.
- GAUTHIER, A.H.*: Újabb félelmek a népesség és a család hanyatlása miatt?
- NELISSEN, J.H.M.—VOSSSEN, A.P.*: A népességnövekedés hatása az életszínvonalra: népesedési-gazdasági szcenáriók Hollandiára.
- DESROSIERS, H.—LE BOURDAIS, C.—PÉRON, Y.*: A női egyszülős családok számának alakulása Kanadában.

1993. No. 3.

- WINTER, J.—COLE, J.*: A csecsemőhalandósági arányszámok hullámválzásai Berlinben az első világháború alatt és után.
- MARTINELLE, S.*: Az első szülések időzítése. A svéd szülési arányszámok elemzése és előrejelzése.
- GUO, G.*: Halandósági trendek és halálokok: Kelet- és Nyugat-Európa összehasonlítása az 1960—1980-as évekre.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY
 a Családi Kapcsolatok Országos Tanácsának folyóirata
 1993. No. 3.

- POPENOE, D.*: Az amerikai család hanyatlása 1960—1990.
- GLENN, N.D.*: A család hanyatlás fogalmának objektív meghatározása ürügyén.
- STACEY, J.*: Jó hivatkozás a "családra": válasz *D. Popenoe*-nak.
- COWAN, P.A.*: "Leszakad az ég", de *Popenoe* elemzése nem fog rajtunk segíteni.
- POPENOE, D.*: A nemzet családháború.
- THOMPSON, L.*: A nemi szerep megfogalmazódása a házasságban.
- TRELOGGEN PETERSON, J.*: A szélesebben értelmezett családcsere általánossá válása: egy Fülöp-szigeteki eset.
- OGAWA, N.—RETFERD, R.D.*: Az idősek gondozása Japánban: változó normák és elvárások.
- GERSTEL, N.—GALLAHER, S.K.*: Kapcsolattartás és vészhelyzet: nem, gondozásra szoruló és munka-család konfliktusok.
- PLATT JENDREK, M.*: Unokát nevelő nagyszülők: hatásuk az életstílusra.
- HORWITZ, A.V.*: Felnőtt testvérek, mint a súlyos elmebetegek szociális támogatásának forrásai.
- FIESSE, B.H.—HOOKER, K.A.—KOTARY, L.—SCHWAGLER, J.*: Családi rituálék a kezdő szülőknél.
- SOMERS, M.D.*: Összehasonlítás a gyermeket nem akaró felnőttek és a szülők között.
- LUSTER, T.—BOGER, R.—HANNAN, K.*: Gyermeki érzelmek és otthoni környezet.
- BENSON, M.J.—LARSON, J.—WILSON, S.M.—DEMO, D.H.*: A korai családi hatások a késő serdülőkori romantikus kapcsolatokra.
- PRICE CARVER, K.—TEACHMAN, J.D.*: Női foglalkoztatás és az első házasságok felbomlása Puerto Ricóban.

- ARDITTI, J.A.—KEITH, T.Z.*: Láthatási gyakoriság, gyermektartás fizetése és apagyermek kapcsolat a válás után.
- SIMONS, R.L.—JOHNSON, C.—BEAMAN, J.—CONGER, R.D.*: A nők kettős veszélyeztetettsége: átmeneti tényezők a gyermekként való goromba elbánás és a férj részéről történő bántalmazás között.
- BROMAN, C.L.*: Faji különbségek a házassággal való elégedettségben.
- McLEOD, J.D.—ECKBER, D.A.*: Összefüggés a depressziós zavarok és a házasság minősége között.
- SCHEUBLE, L.—JOHNSON, D.R.*: Névváltoztatás a házasságkötéskor: főiskolai hallgatók tervei és attitűdje.
- HAYES, B.C.—PITTELKOW, Y.*: Vallásosság és a család: egy ausztrál vizsgálat.
- MEYERS, M.K.*: A gyermekgondozása "JOBS" foglalkoztatási és képzési programokban.

NOTAS DE POBLACION

a latin-amerikai Népesedéstudományi Központ folyóirata
1993. június, 57.

- AGUIRRE, A.*: Az előző szülések módszerének (PBT) jellege.
- CONNING, A.—SILVA, A.*: A népszámlálási adatok hozzáférhetővé tétele a közületi és magánszektorhoz tartozó helyi felhasználók számára.
- SOJO, A.*: A népesedéspolitikák jellegzetességei Latin-Amerikában és a Karib-térségben a XX. század végén.
- EBANKS, E.*: Latin-Amerika és a Karib-térség urbanizálódott társadalmi dimenziók és megfigyelések.
- PELLEGRINO, A.*: A szakképzett munkaerő nemzetközi mobilitása a latin-amerikai országok között és az USA felé.
- GUZMÁN, J.M.—RODRIGUEZ, J.*: Az átmenet előtti termékenység Latin-Amerikában.

POPULATION

a francia Népeségtudományi Kutatóintézet folyóirata
1993. No. 3.

- NIZARD, A.—MUNOZ-PEREZ, F.*: Alkohol, dohány és halandóság Franciaországban 1950 óta. Az alkoholfogyasztás és dohányzás által okozott halálozások 1986. évi számának becslése.
- BOUGOIN, N.*: Az öngyilkosság börtönkörülmények között.
- KASPARIAN, R.*: Az aktív népesség longitudinális elemzése: az 1911—1935-ben született francia generációk karrier-mintáinak tipológiája.
- PENNEC, S.*: Egy női generáció nyugdíjba vonulása: előrejelzés az egyéni szimulációk módszerével.
- EBERSTADT, N.*: Népesség és munkaerő Észak-Koreában: fejlődés és következmények.
- PRIoux, F.*: A családalakulás és az illegitimáció regionális vonásai Ausztriában.
- TERRA ABRAMI, V.—SORVILLO, M.P.*: A termékenység Olaszországban és régióiban: időszakonkénti és generációnkénti elemzés.

- COURBAGE, Y.*: Népesedési ellentmondások Izraelben: új tendenciák.
DUMANI, B.: Népesedési politikák és termékenység Albániában.
BOCQUET-APPEL, J.P.—JAKOBI, L.: A termékenység továbbadása a családban: egy modell tesztje.

1993. No. 4.

- KOUAOUCI, A.*: A fogamzásgátlás gyakorlata Algériában az 1967—1987 közötti időszakban.
BAUDCHON, G.—RALLU, J.L.: A legújabb demográfiai fejlődés Franciország csendes-óceáni tengerentúli területein, 1970—1990.
ROUSSEL, L.: A válás szociográfiája és válási készség.
THIERRY, X.: A házasodás az élettársi együttéléssel szemben.
NIZARD, A.—MUNOZ-PEREZ, F.: Alkohol, dohány és halandóság Franciaországban 1950 óta. Az alkoholfogyasztás és dohányzás hatása a halandóságra.
ZARKA, B.: A szakmai önállóság öröksége.
MONNIER, A.—GUIBERT-LANTOINE, C.: Népesedési konjunktúra Európa és a fejlett tengerentúli országok.
KANNISTO, V.: A százévesek csökkenő halandósága.
KHLAT, M.: A levanteiek halandósága Ausztráliában, 1969—1983.
GRIMMEAU, J.P.—DECROLY, J.M.: Népesedési magatartások Európában.
CHESNAIS, J.C.: A nemzetközi vándorlás biztonsági dimenziói Európában.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az amerikai Népesedési Tanács folyóirata

1993. No. 2.

- CALDWELL, J.—CALDWELL, P.*: A dél-afrikai termékenység csökkenése.
LANGFORD, C.—STOREY, P.: Nemek szerinti halandósági különbségek a XX. század elején: Sri Lanka és India összehasonlítása.
YI, Z.—PENG, T.—BAOCHANG, G.—YI, X.—BOHUA, L.—YONGPING, L.: Az újszülöttek nem szerinti megoszlásában bekövetkezett változások okai és következményei Kínában.
GREEN, M.: Az USA nemzetközi népesedéspolitikájának fejlődése, 1965—92: kronológiai számbavétel.
PRONK, J.P.: Vándorlás: mindenki él a nomád.
HOLLAND, B.K.: A népességnövekedés i.sz. 200 körül.
PAGNINI, D.L.—RINDFUSS, R.R.: A házasság és a szülés elválása: változó attitűdök és magatartás az USA-ban.
 A kínai családtervezési program végrehajtása: egy kínai tisztségviselő véleménye.
 Az USA népesedéspolitikája: egy hivatalos vélemény.
 Az Európai Népesedési Konferencia ajánlásai.

POPULATION INDEX

a Princetoni Egyetem Népesedéskutató Intézetének és
az Amerikai Népesedési Társaságnak a folyóirata
1993. No. 2.

Bibliográfia.

POPULATION STUDIES

a londoni Közgazdasági főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata
1993. No. 2.

- WOODS, R.*: A csecsemő- és felnőttalandság történelmi kapcsolata.
MURPHY, M.: A fogamzásgátló tabletta és a női foglalkoztatás, mint a termékenység változásának tényezői Nagy-Britanniában, 1963—1980.
OEPEN, J.: Visszaszámítás és fordított projekció: az előreszámítási modellek szélesebb értelmezése.
BENTLEY, G.R.—GOLDBERG, T.—JASIENSKA, G.: Hagyományos mezőgazdasági és nem mezőgazdasági társadalmak termékenysége.
RAO, V.: A hozomány "inflációja" a vidéki Indiában: egy statisztikai vizsgálat.
FRIEDLANDER, D.—FELDMANN, C.: A modern átmenet a népesség újratermelődéséhez elégtelen termékenységbe: Izrael is csatlakozott-e a folyamathoz?
RAM, B.—RAHIM, A.: A nők korai munkába állásának hatásai a szülési intervallumokra: kanadai bizonyíték.
ANDERSON, M.—MORSE, D.J.: Magas termékenység, sok kivándorlás, kevés házasságkötés: skóciai népesedési tapasztalatok, 1861—1914, II. rész.
CLELAND, J.: Egyenjogúság, biztonság és termékenység: válasz *Thomasnak*.
THOMAS, N.: Gazdasági biztonság, kultúra és termékenység: válasz *Clelandnak*.

1993. No. 3.

- GUHA, S.*: Táplálkozás, egészségügy, higiénia és a halálozás valószínűsége: a brit hadsereg Indiában, 1870—1920.
BRACHER, M.—SANTOW, G.—PHILIP MORGAN, S.—TRUSSELL, J.: Házasságfelbontás Ausztráliában: modellek és magyarázatok.
MENCHIK, P.L.: A gazdasági státusz, mint halandósági tényező az időskorú fekete bőrű és fehér férfiak között: öl-e a szegénység?
BONGAARTS, J.: A kereslet-kínálat, mint a termékenység tényezőinek kerete.
MONTGOMERY, M.R.—CASTERLINE, J.B.: A termékenység-szabályozás terjedése Tajvanon.
AXINN, W.G.: A gyermek iskoláztatásának hatásai a termékenység korlátozására.
GUO, G.—GRUMMER-STRAWN, L.M.: Gyermekhalandóság az ikrek között a kevésbé fejlett országokban.
SAETHER, A.: Otto Diederich Lütken — Malthus előtt 40 évvel?
KREAGER, P.: Demográfia-történetek: egy áttekintő cikk.

POPULATION TRENDS

a londoni Népszámlálási és Adatgyűjtési Hivatal folyóirata
1993. tavasz

Milyen volt az 1991. évi népszámlálás teljeskörűsége.

HASKEY, J.: Az egyszülős családok számának alakulása Nagy-Britanniában.

CHARLTON, J.—KELLY, S.—DUNNELL, K.—EVANS, B.—JENKINS, R.: Öngyilkossági halálozás Angliában és Wales-ben.

COOPER, J.—SHAW, C.: Az 1991-es adatokra épülő országos népességi előreszámítások termékenységi feltevései.

1993. nyár

TEAGUE, A.: Etnikai csoportok: az 1991. évi népszámlálás első eredményei.

OWEN, C.: A munkaerő-felmérés felhasználása a brit etnikai kisebbségek népesség-számának becslésére.

HASKEY, J.: Első házasság, válás, újraházasodás: születési kohorszok vizsgálata.

HASKEY, J.: Egyedülálló szülők és házas szülők eltartott gyermekekkel Nagy-Britanniában: foglalkozás és társadalmi osztály szerinti összehasonlítás.

SHAW, C.: 1991-es adatokra épülő országos népességi előreszámítások Nagy-Britanniára és tagországaira.

1993. őszi

BATLEY, J.: Az 1991. évi népszámlálás eredményei helyi közigazgatási körzetekként Nagy-Britanniában.

MURPHY, M.—BERRINGTON, A.: A háztartások változása a 80-as években: áttekintés.

A népesség éves továbbvezetésének új bázisa.

DEVIS, T.: A halandósági különbségek mérése halálokok és a foglalkozással jellemzett osztályhelyzet szerint.

BIRCH, D.: A halálokok automatizált kódolása.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia Népeségtudományi Bizottságának folyóirata
1992. No. 3.

RYDZEWSKI, P.: A válás a családi életciklusban.

SLANY, K.: Kelet- és közép-európai bevándorlók az USA-ban és Kanadában: társadalmi-demográfiai vonatkozások.

PODOGRODZKA, M.: A halandóság különbségei családi állapot szerint.

1992. No. 4.

CIESLAK, M.: A népesedési előrejelzések természete.

- GOLATA, E.*: Az útelemzés alkalmazásának lehetőségei a demográfiában.
IGLICZKA, K.: A termékenység regionális különbségeinek egyes tényezői Lengyelországban.
SZUMAN, A.: Az anya munkájának hatása a reprodukzív magatartásra és a viselkedésre a családi életciklusban.
ROSZKIEWICZ, M.: A halandósági tényezők megértésének határai.

1993. No. 1.

- OKOLSKI, M.*: Az abortusz különféle tudományok képviselői szemével.
ZIELINSKA, E.: Az abortusz lengyelországi jogi szabályozása nemzetközi perspektívában.
CZERSKA, B.: Félelem és etika a magasabb értékekkel kapcsolatban.
JOZWIAK, J.—PARADYSZ, J.: Az abortusz demográfiai dimenziói.
KOWALSKA, I.: Az abortusz problémája és a fogamzásgátlási magatartások.
SULEJEVICZ, A.: Az abortusz gazdaságtana.
CHAZAN, B.: A művi vetélés orvosi következményei.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Kamarás Ferenc

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Fényes Elek u. 14/18.

Postai irányítószámunk: 1024

Telefon: 202—4011/2490

Kiadóhivatal: 1024. Budapest, Fényes Elek u. 14/18.

Telefon: 212—4379; Fax: 212—2851

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: 295/94 ALFAPRINT

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a hírlapkézbesítőknél, és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál
(HELIR, Budapest XIII., Lehel u. 10/a. — 1900) közvetlenül vagy
postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt.: 219—98636/021—02809 pénzforgalmi jelzőszámra
Előfizetési díj: félévre 260,— Ft, egész évre 520,— Ft

Szedte: a Szerkesztőség

